

DIALOGUS
IN NATALI DOMINI
*
DIALOG
NA NARODZENIE PANA

ECLOGA
DE NATIVITATE DOMINI
*
EKLOGA
NA NARODZENIE PAŃSKIE

**BIBLIOTEKA
PISARZY
STAROPOLSKICH**

zespół redakcyjny

Adam Karpiński (przewodniczący)

Krzysztof Mrowcewicz

Ewa Jolanta Głębińska

Ariadna Masłowska-Nowak (sekretarz)

21
TOM

**Instytut Badań Literackich PAN
Stowarzyszenie „Pro Cultura Litteraria”**

**DIALOGUS
IN NATALI DOMINI**

**DIALOG
NA NARODZENIE PANA**

**ECLOGA
DE NATIVTATE DOMINI**

**EKLOGA
NA NARODZENIE PAŃSKIE**

WYDAŁA I PRZEŁOŻYŁA
JOANNA ZIABICKA

Redakcja

Ariadna Masłowska-Nowak

Korekta

Justyna Mańkowska

Projekt okładki

Małgorzata Żarska

Skład i łamanie

Wydawnictwo IBL

Książka dofinansowana ze środków Komitetu Badań Naukowych

© Copyright by Joanna Ziabicka, 2001

© Copyright by Stowarzyszenie „Pro Cultura Litteraria”, 2001

© Copyright for this edition by Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, 2001

Druk i oprawa

Drukarnia Wydawnictw Naukowych S.A.

Łódź, ul. Żwirki 2

ISBN 83-87456-76-4

WPROWADZENIE DO LEKTURY

Dialogus in Natali Domini i *Ecloga de Nativitate Domini* to utwory przeznaczone dla jezuickiego teatru szkolnego. Zostały napisane po łacinie przez nauczyciela kolegium, być może przy współudziale uczniów, i wystawione na scenie szkolnej w Kaliszu, w roku 1586, w okresie świąt Bożego Narodzenia¹. Aktorami byli uczniowie, widownię zaś stanowili dostojnicy kościelni, zakonnicy, pozostali uczniowie szkoły oraz rodzice. Spektakl przygotowany był zatem dla publiczności wykształconej. Teatr szkolny realizował założenia wychowawcze i dydaktyczne jezuitów. Przedstawienia były sposobem powtórzenia wykładanego materiału oraz popisem aktor-
skich umiejętności uczniów.

Dialogus i *Ecloga* zostały wystawione razem², w jednym przedstawieniu, chociaż są to dwa niezależne utwory o odmiennym charakterze. W kodeksie kaliskim³ datą opatrzone jest tylko *Dialogus*. Na to, że utwory te planowano wystawić jednocześnie, wskazuje treść prologu pierwszego z nich. Zawiera on dokładne streszczenie sztuki, a ponadto zapowiada scenę składania darów Chrystusowi przez pasterzy. Wprawdzie na końcu *Dialo-*

---

¹ Ks. Jan Poplatek TJ pisze, że oba utwory zostały wystawione 25 grudnia (por. *Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce*, Wrocław 1957, s. 121).

² Ludwik Bernacki w spisie zawartości kodeksu kaliskiego w ogóle nie wymienia oddzielnie *Eklogi*, traktując ją jako część *Dialogu* (por. *Dwa najstarsze jezuickie intermedya szkolne*, „Pamiętnik Literacki” 2(1903), s. 101). Julian Lewański, pisząc o zawartości kodeksu, wymienia *Dialogus* i dodaje: „Przydana *Eclogi de Nativitate Domini*” (por. *Studia nad dramatem polskiego odrodzenia*, Wrocław 1956, s. 60). Poplatek, omawiając treść przedstawienia, traktuje *Dialog* i *Eklogę* jako całość (zob. *Studia z dziejów jezuickiego teatru...*, *op.cit.*, s. 121; nb. w streszczeniu Poplatka znajdują się nieścisłości).

³ Sygn. Ossol. Pawl. 204, zob. „Opis źródeł”, s. 77-78.

gu⁴ znajdujemy scenę z pasterzami, ale nie ma tam mowy o darach, natomiast większość *Eklogi* poświęcona jest wyszukiwaniu, przygotowywaniu, przedstawianiu i składaniu darów pasterzy – są one dokładnie opisane i mają znaczenie symboliczne (np. baranek, dekoracja kubków). Tak więc *Dialogus* dopiero w połączeniu z *Eklogą* tworzy całość przedstawienia⁵.

O sposobie wystawienia sztuki informują nieliczne wskazówki⁶, które znajdujemy głównie w *Dialogu*, w *Ekłodze* bowiem mamy tylko spis osób na początku tekstu. Didaskalia podają, kto jest na scenie (np. trzech kapłani), do kogo zwraca się występująca osoba (*sam, do Symeona*), gdzie się znajduje (*nad stajenką, z łona Abrahama*), w jakich okolicznościach wypowiada kwestię (*podczas porodu, podczas przygotowań do porodu*), co się wydarzyło przed chwilą (*po trzęsieniu ziemi*). W rękopisie nie ma wyraźnego podziału na sceny – na podstawie analizy tekstu można jedynie wyodrębnić jakby odsłony czy obrazy sceniczne. *Dialogus* można by więc podzielić na 5 części: prolog (w. 1-29), rozmowa kapłanów (w. 30-123), wypowiedź Symeona, któremu objawia się archanioł Gabriel oraz ukazuje się gaj Proroków i Sybill (w. 124-160), scena w grocie-stajence obejmująca rozmowę Maryi z Józefem oraz Narodzenie, któremu towarzyszą pieśni Anioła i Ojców (w. 161-255), a w końcu ukazanie się archanioła Gabriela pasterzom (w. 256-270). Z treści sztuki wiadomo, że w przedstawieniu musiały być wykorzystane rekwizyty: prawdopodobnie namalowano (?) gaj z prorokami, chórami Sybill oraz praojców, figury zapowiadające Chrystusa – co archanioł Gabriel miał pokazywać Symeonowi. Pewnie też łono Abrahama było w jakiś sposób przedstawione, ciekawe czy zgodnie z wyobrazeniami obecnymi w sztuce tego okresu (postaci lub półpostaci umieszczone na chustce rozłożonej na kolanach siedzącego Abrahama)⁷. Z kolei w *Ekłodze*

⁴ Ze względów stylistycznych będziemy zamiennie stosować polską i łacińską wersję tytułów obu utworów. należy jednak pamiętać, że wszelkie komentarze i uwagi we „Wprowadzeniu do lektury” i komentarzach odnoszą się do łacińskich oryginałów.

⁵ J. Okoń we wstępie do antologii pastorałek pisze: „Przykład występu z Kalisza z 1586 r. pokazuje, że eklogi tego rodzaju wprowadza się osobno na scenę, jakkolwiek w ramach całości widowiska” (por. *Staropolskie pastorałki dramatyczne. Antologia*, oprac. J. Okoń, Wrocław 1989, s. LVIII, „Biblioteka Narodowa” I 269).

⁶ Poplatek stwierdził: „[...] nie przechowały się żadne dane o inscenizacji tego dialogu, który, sądząc po tekście, wymagał przynajmniej trzykrotnej zmiany dekoracji” (*Studia z dziejów jezuickiego teatru... op.cit.*, s. 121).

⁷ Np. w *Missale defunctorum* z 1180 r., Regensburg (wg *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*, Stuttgart 1937, t. 1, s. 100), albo na portalu katedry w Bambergu, z 1240 r. (wg K. Künstle, *Ikongraphie der christlichen Kunst*, t. 1, Freiburg im Breisgau 1928, s. 285, il. 113).

wszystkie osoby niemal przez cały czas znajdują się na scenie: jedynie na początku wypowiada się sam Lakon (w. 1-19), a zaraz potem pojawiają się Dafnis, Damon, Tityrus i Tyrsis i pozostają do końca przedstawienia; później Lakon schodzi ze sceny na pewien czas, by szukać darów (w. 102-120). Z tekstu wynika, że *Ekloga* wymagała dwóch odsłon dekoracji: pasterze z pastwiska zmierzają do grotty-stajenki, przed którą rozgrywa się druga część utworu (w. 155-240).

Dialogus in Natali Domini i *Ecloga de Nativitate Domini* należą do staropolskich pastorałek dramatycznych⁸. Dialog i ekloga (sielanka, pastorałka) to formy gatunkowe, które wykształciły się w Renesansie pod wpływem bukolicznych wzorców antyku. Dialog jest odmianą dramatu z prologiem, dialogami i pieśniami chóru, niebędącą ani tragedią, ani komedią. Funkcje prologu i chóru w pastorałkach niezupełnie odpowiadają ich roli w dramatach antycznych. Tam prolog stanowił wprowadzenie w akcję sztuki, przedstawiał wcześniejsze wydarzenia i aktualną sytuację; tu natomiast prolog to streszczenie, pełni niejako rolę antycznych *hypotheseis*⁹, jest jakby dzisiejszym programem teatralnym. Chór w antycznych tragediach komentuje bieżące wydarzenia, a nawet bierze udział w akcji – rozmawia z aktorami. W *Dialogu na Boże Narodzenie* nie ma takiego chóru, natomiast w partiach lirycznych znajdujemy odgórny (boski, z zaświatów pochodzący) komentarz do przedstawianych na scenie wydarzeń (pieśń Anioła nad stajenką, Chór Ojców z Iona Abrahama). *Ekloga* natomiast naśladuje starożytne sielanki, przejęła zwłaszcza formę agonu poetyckiego, imiona pasterzy i motyw ofiarowywania podarunków. W przeciwieństwie jednak do bukolik antycznych, gdzie poetycki agon lub pieśni miłosne stanowiły całą treść utworu, w pastorałce głównym tematem jest pokłon Chrystusowi i złożenie darów przez pasterzy.

Obydwa teksty pisane są łaciną wzorowaną na klasycznej, w starożytnych miarach wierszowych. Autor naśladuje pisarzy antycznych w stosowaniu wyrazów, zwrotów językowych i związków frazeologicznych. Słowa i sformułowania, jakie znajdujemy w *Dialogu* i *Eklogie*, zakorzenione są w dziełach Wergiliusza, Owidiusza, Horacego, Plauta, Terencjusza, Cyce-rona i Liwiusza – autorów czytanych w szkołach. Widać też ślady lektury Seneki, Syliusza Italika i Stacjusza. Zapożyczone od autorów starożytnych zwroty i wyrażenia zazwyczaj nie odsyłają czytelnika do kontekstu dzieła,

⁸ O gatunku dialogu i eklogi zob. J. Okoń, *Staropolskie pastorałki...*, op. cit., s. LV-LXII.

⁹ Zwięzłe przedstawienie treści sztuki, umieszczone na początku utworu.

na którym były wzorowane; stanowią materię języka, z której w sposób twórczy jezuicki zakonnik buduje swój własny, oryginalny utwór. Jednocześnie w niektórych miejscach można wskazać dosłowne cytaty lub wyraźne aluzje do konkretnych utworów i miejsc. W *Dialogu* pojawiają się zwłaszcza zwroty odsyłające czytelnika do czwartej bukoliki Wergiliusza, w pewnym okresie uznawanej za pogańskie proroctwo narodzin Chrystusa. Aluzje do tego utworu mają większe znaczenie dla interpretacji naszej sztuki niż zapożyczenia z innych dzieł, gdyż czwarta ekloga jest programowo związana z mesjanistycznym tematem *Dialogu na Narodzenie Pana*. Z drugiej strony *Ekloga o Narodzeniu Pańskim* już przez sam tytuł i gatunek literacki nawiązuje do tradycji antycznej sielanki; nietrudno tu rozpoznać dosłowne cytaty z bukolik Wergiliusza, łatwo zauważyć odwzorowane motywy i schematy kompozycyjne.

Naśladowanie autorów antycznych widoczne jest także w przejściu aparatu mitologicznego. Zaczerpnięte z mitologii greckiej i rzymskiej określenia bóstw i rzeczy zostały tu odpowiednio zastosowane do pojęć chrześcijańskich, np.: Olimp – niebo, *Lucifer*, *Cynthius* (Świetlisty, Cyntryczyk – przydomki Apollina, Apollo), Heros (mityczny półbóg) – Chrystus, Tonans (Gromowładny, epitet Zeusa-Jowisza) – Bóg; określenia antycznego świata podziemnego odniesiono do chrześcijańskiego piekła: Órkus, Awernus, ognie Stygijskie, ziele Tartaru. Wyrażenia takie jak *pater superum* (pierwotnie dotyczące Jowisza) czy *munere divum* pochodzą z Wergiliuszowego lub Owidiuszowego heksametru i są śladami wiary w wielu bogów.

Pomimo zachowania pewnych konwencji antycznych *Dialogus* i *Ecloga* powstały w tradycji chrześcijańskiej i przeznaczono je dla teatru religijnego, do wystawienia z okazji świąt kościelnych. Tematem obydwu utworów jest narodzenie Chrystusa. Treść *Dialogu* stanowi najpierw (fikcyjna) rozmowa kapłanów – Jozara, Zachariasza i Symeona – o przyjsciu Mesjasza i proroctwach mesjanistycznych, a następnie wydarzenia opowiedziane w Ewangelii św. Łukasza (Łk 2, 1-20): przybycie Maryi i Józefa do Betlejem na spis ludności, bezskuteczne poszukiwania noclegu, narodziny Chrystusa, objawienie nowiny pasterzom. Elementem łączącym pierwszą część *Dialogu* z drugą jest właśnie spis ludności: pod koniec sceny pierwszej okazuje się, że kapłani też muszą poddać się spisowi.

Sceny przedstawione w *Eklodze* są rozwinięciem wydarzeń ewangelicznych: jeden z pasterzy, Lakon, śni dziwny sen, a potem jest świadkiem nadprzyrodzonego zjawiska – w środku nocy nastaje dzień. Następnie nad-

chodzą czterej inni pasterze (Damon, Dafnis, Tyrsis i Tityrus), podążający do grotty, aby pokłonić się Chrystusowi. Opowiadają Lakonowi o objawieniu, jakiego doznali w nocy, i o darach, jakie niosą dla Dziecięcia i Matki. Lakon jest niedowiarkiem – dopiero po dłuższej wymianie zdań daje się przekonać, że opowieść jest prawdziwa, a w końcu idzie po swoje podarki i dołącza do pozostałych pasterzy. Potem wszyscy razem idą do grotty, oddają pokłon i składają dary Chrystusowi i Maryi.

Zarówno w *Dialogu*, jak i w *Eklodze* znajdujemy także odniesienia do Starego Testamentu, co więcej, bez ich rozpoznania i zidentyfikowania tekst pozostaje niezrozumiały. W rozmowie kapłanów w *Dialogu* istotne są odwołania do biblijnych prorocत्व mesjanistycznych (Jakuba, Daniela, Micheasza, Malachiasza), do tradycji interpretowania tych prorocत्व oraz do dziejów plemienia i królestwa Judy (m.in. niewoli babilońskiej). Pieśni Chóru Ojców zupełnie nie da się zrozumieć bez rozpoznania figur Chrystusa: Adama w strofie drugiej i Jakuba w strofie trzeciej i czwartej. W wypowiedzi Maryi (*Dialogus*, w. 218-220) istotne jest odniesienie do prorocтва Izajasza, znanego powszechnie z pieśni liturgii adwentowej „Niebiosa, rośpuście nam z góry”. W *Eklodze* aluzje biblijne są bardzo ważne przy opisie dekoracji kubków podarowanych Maryi przez Dafnisa: pojawiają się tu motywy Dawida jako pasterza, kielicha Dawida, rosy spadającej na runo, drzewa Jessego. Symboliczne jest też ofiarowanie małemu Chrystusowi baranka przez jednego z pasterzy.

W *Dialogu* (w. 92-102) spotykamy niezmiernie interesującą próbę interpretacji prorocтва Daniela i wykazania, że w okresie narodzenia Chrystusa wypełnił się czas przepowiedzianych siedemdziesięciu czy sześćdziesięciu dziewięciu tygodni. Wyliczenia lat dokonuje Symeon, wykorzystując wzmianki w Biblii (Ne 1, 1 i 2, 1) oraz datowanie olimpiad greckich. Kwestia datacji narodzin Chrystusa na podstawie biblijnego prorocтва Daniela do dziś nie uzyskała satysfakcjonującego rozwiązania¹⁰. Autor sztuki, świadom trudności (*haeret ut ad salebras animus* – „umysł staje jak wóz na wyboistej drodze”, w. 70), przedstawia wyliczenie ogólne, z założenia niedokładne, posługując się takimi określeniami jak: „blisko dwieście olimpiad”, „ponad sto olimpiad”, „prawie równa się”. Liczenie lat według greckich olimpiad jest w dobie Renesansu rzadkością. Postępowali tak niekiedy

¹⁰ Z komentarza Biblii Tysiąclecia *ad loc.*: „Mimo podawanych konkretnych liczb tygodni-lat, autor myśli, jak się wydaje, raczej okresami niż dokładną liczbą lat. Toteż próby ustalenia na podstawie prorocтва ścisłej chronologii (do śmierci Chrystusa, do zburzenia Jerozolimy) zawadzają”.

erudyci¹¹, znany jest list Mikołaja Kopernika do Jana Dantyszka, datowany na 579 olimpiadę¹². Wyliczenie czasu narodzin Chrystusa na podstawie zgodności z greckimi olimpiadami jest, wydaje się, innowacją autora-erudyty. (Wydawcy nie są znane inne sztuki tego okresu, które zawierałyby podobne obliczenia).

W *Dialogu na Narodzenie Pana* i w *Eklodze o Narodzeniu Pańskim* z 1586 r. antyczne motywy i klasyczne formy spletają się z motywami biblijnymi i tradycją chrześcijańską. Autor czerpie pełnymi garściami z obu tradycji, ale przejęte motywy i środki wyrazu wykorzystuje i łączy w sposób twórczy. Tak więc poprawną, klasyczną łaciną, w starożytnych miarach wierszowych, została opowiedziana „rzecz nowa, która nie da się ująć w stare formy” (*Dialogus*, w. 5). Wszystkie te widoczne w obu utworach wątki i aluzje musiały być stosunkowo łatwo rozpoznawane i jednoznacznie odbierane przez widownię, gdyż stanowiły element podstawowego wykształcenia w kolegiach jezuickich.

Dialogus in Natali Domini oraz *Ecloga de Nativitate Domini* ukazują się po raz pierwszy w całości w krytycznym dwujęzycznym wydaniu, w nowym przekładzie. Tekst łaciński nie był dotychczas publikowany. W polskim tłumaczeniu *Dialogu*, zamieszczonym w antologii Jana Okonia *Staropolskie pastoralki dramatyczne* (s. 3-9), została pominięta długa scena przedstawiająca rozmowę trzech kapłanów żydowskich na temat wypełniania się starotestamentowych proroctw mesjanistycznych (w. 30-123) oraz scena z Symeonem i aniołem Gabrielem (w. 124-160) – to ponad połowa utworu, teraz po raz pierwszy prezentowana Czytelnikom. Natomiast *Ekloga* w antologii została przetłumaczona w całości (s. 11-25).

Tekst łaciński, który stanowi podstawę przekładu, opiera się na rękopiśmiennej kopii. Utwór został przekazany nie bez błędów. W niektórych miejscach już w rękopisie znajdujemy poprawki poczynione inną ręką niż ta, która przepisała cały tekst. Czasem pewne litery są nieczytelne. W kilkunastu miejscach (np. *Dialogus* w. 66, 70, 72, 98, 99, 152, 233, 253, *Ecloga* w. 10, 44, 116, 168, 172, 177, 217) przekazu rękopiśmiennego zupełnie nie da się zrozumieć. W niniejszym wydaniu w takich miejscach zaproponowano koniektury, które przywracają sens oraz umożliwiają przetłuma-

¹¹ A. Gieysztor, *Zarys nauk pomocniczych historii*, Warszawa 1948 (wyd. 3), t. I, s. 102.

¹² J. Drewnowski, *Mikołaj Kopernik w świetle swojej korespondencji*, Warszawa 1978, s. 156-157, 207, 239. Ciekawa jest sprawa datowania tego listu: Kopernik prawdopodobnie pomylił się przy przeliczaniu daty (zob. s. 157). Informacje te zawdzięczam dr Annie Skolimowskiej.

czenie fragmentu. W sumie w *Dialogu* jest ich 25, a w *Ekłodze* 28. Nowy przekład musi się wówczas różnić od publikowanego w *Staropolskich pastoralkach* tłumaczenia ks. Bronisława Natońskiego i Jana Okonia.

Niekiedy niewłaściwe odczytanie rękopisu spowodowało nieprawidłowości we wcześniejszym tłumaczeniu, a poprawna interpretacja zmusza do skorygowania przekładu. Tak stało się prawdopodobnie w wersach 48 i 68 przekładu *Dialogu* oraz w wersach 49, 50 i 53 *Eklogi*. Czasem też (np. w w. 73-80) rozpoznanie odniesień biblijnych umożliwia korektę dotychczasowego przekładu. W sumie obecne tłumaczenie znacząco różni się od poprzedniego w ponad 50 miejscach.

W niniejszej edycji skorzystaliśmy z koniektur dających się odczytać z przekładu Natońskiego i Okonia. W *Dialogu* w wersie 21 Prologu wprowadzono – jak można się domyślać – poprawkę *senem* zamiast przekazanego w rękopisie *senex*, skoro tłumaczenie brzmi „Prowadzi stąd Gabryjel w tajemny starca gaj”. Koniektura jest konieczna, gdyż to Symeon jest stary, a nie Gabriel, i to Symeonowi Gabriel w gaju ukazuje ojców, Sybille itd. W rękopisie początkowe wiersze *Eklogi* (1-17) nie zostały przypisane żadnej osobie, a końcowe (237-238) są dołączone do wypowiedzi Dafnisa. Tymczasem z kontekstu wynika, że obie te kwestie powinien wygłaszać Lakon¹³. Z przekładu w. 75 „A oto dla was dowody” wynika, że tłumacze przyjęli tekst: *Haec vobis monumenta*, proponując poprawkę, gdyż rękopis ma w tym miejscu bezsensowne *nobis*. Koniektury w wersach 29 i 171 *Eklogi* zostały wymyślone niezależnie od Okonia, ale dokładnie odpowiadają opublikowanemu w *Staropolskich pastoralkach* tłumaczeniu. W niniejszym wydaniu we wszystkich tych miejscach w aparacie krytycznym została umieszczona odpowiednia adnotacja.

Wydanie utworów *Dialogus in Natali Domini* i *Ecloga de Nativitate Domini* z 1586 r. zainicjował Profesor Jerzy Axer na zajęciach z paleografii łacińskiej prowadzonych w roku 1983 w Instytucie Filologii Klasycznej Uniwersytetu Warszawskiego. W niniejszej edycji zostały wykorzystane wyniki odczytania rękopisu oraz opracowania similiów sporządzone w ramach ówczesnych zajęć, a także rezultaty dalszych prac prowadzonych przez zespół Koła Naukowego Młodych Klasyków (Katarzyna Kotońska, Ariadna Masłowska-Nowak, Aleksandra Pawluk, Katarzyna Różycka) pod kierunkiem wydawcy. Szczególny wkład w prace przygotowawcze za-

¹³ J. Okoń, *Staropolskie pastoralki.... op. cit.*, przypisy *ad loc.*, s. 11 i 25.

wdzięczamy Katarzynie Kotońskiej, która sporządziła komputeropis obu utworów oraz zestawienie wyszukanych wówczas similiów. W opracowaniu wykorzystane zostały również prace studenckie, powstałe w ramach proseminarium łacińskiego w roku 1997/1998: opracowania zapożyczeń klasycznych w *Dialogu* (Katarzyna Jażdżewska) i *Eklodze* (Dagmara Mańka), komentarz do wersyfikacji (Agnieszka Skubis) oraz skonfrontowanie tekstu łacińskiego z polskim przekładem Natońskiego-Okonia (Aleksandra Burek).

Pragnę wyrazić wdzięczność wszystkim, którzy dopomogli, aby praca niniejsza uzyskała kształt obecny. Profesor Jan Okoń udostępnił własny odpis łacińskiego tekstu obu utworów. Ks. Prof. Marek Starowieyski i dr hab. Mikołaj Szymański zechcieli przejrzeć roboczą wersję tekstu łacińskiego, przekładu i komentarza – serdecznie dziękuję za wszystkie uwagi i propozycje poprawek. Dziękuję również Pani mgr Annie Grochali z Działu Grafiki Muzeum Narodowego w Warszawie oraz Pani dr Annie Skolimowskiej z Pracowni Dantyszka UW za cenne wskazówki i informacje. Pragnę przy tym podkreślić, że wszelkie pozostałe w wydaniu i przekładzie błędy obciążają wyłącznie autorkę opracowania.

DIALOGUS IN NATALI DOMINI

habitus Anno Domini 1586

*

DIALOG NA NARODZENIE PANA

wystawiony w Roku Pańskim 1586

PROLOGUS

- Salve, corona praesulum et patrum cohors!
 Non hic cothurnos dabimus aut soccos leves,
 sed vagientem rupe Bethlea Deum,
 quem nec cothurni capere nec socci valent.
- 5 Nova res vetustis legibus claudi nequit.
 Sed qualequale sit genus poematis,
 accipite paucis totius seriem rei.
 Partes erunt <primae trium> sacerdotum:
 hinc Iozari, qui pontifex tum maximus
- 10 praeerat Iudaeis, alter et Simeon senex,
 Zacharias hinc tertias vices aget.
 <Hi>, dum queruntur mutuis sermonibus
 Augusti Hebraeos Caesaris censu premi,
 quaerunt, an instet tempus et felix dies
- 15 paritura Christum, qui profanis regibus
 duroque censu liberet Solymum genus.
 Post haec precatur solus ad templi fores
 Simeon; precanti spondet e caelo Deus,
 obeat priusquam cineris extremi diem,
- 20 Regem affuturum, quo frui sospes queat.
 Hinc ducit arcanum in nemus Gabriel sene<m>,
 ubi et prophetas et Sybillarum choros
 praebet videndos, praebet et priscos patres
 prae se ferens rerum typos et symbola
- 25 praesaga Christi. Exinde canente ab inferis

PROLOG

Witaj, grono przelożonych, witaj, orszaku ojców!
Nie pokażemy tu ani tragedii, ani komedii,
ale Boga płaczącego w grocie Betlejemskiej,
którego ani koturny, ani trepy wyrazić nie zdołają.

- 5 Nowa rzecz nie da się ująć w stare formy.
Lecz jakiegokolwiek rodzaju byłyby to wiersze,
posłuchajcie, przedstawię pokrótce kolejność wydarzeń.
Najpierw wystąpią trzech kapłani:
Jozarus, który wówczas jako kapłan najwyższy
10 przewodził Żydom, jako drugi starzec Symeon,
potem Zachariasz wystąpi jako trzeci.
Ci skarżą się w rozmowie, że Hebrajczykom doskwiera
spis zarządzony przez cesarza Augusta,
i pytają, czy bliski już czas i szczęśliwy dzień,
15 kiedy urodzi się Chrystus, który uwolniłby naród żydowski
od uciążliwego spisu i obcych pogańskich władców.
Potem modli się samotnie u wrót świątyni
Symeon; modłącemu się Bóg z nieba obiecuje,
że zanim dzień jego ostatni nastanie,
20 przyjdzie Król, którym za życia będzie mógł się cieszyć.
Następnie Gabriel prowadzi starca w tajemny gaj,
gdzie ukazuje mu proroków i chóry Sybill
i pierwszych ojców, objawiając typy i symbole
zapowiadające Chrystusa. Potem przy wtórce
25 zgromadzenia ojców śpiewających z otchłani

patrum senatu Christus in lucem editur
 natoque laeti dona pastores ferunt.
 Hoc <drama totum> est, hoc brevis scaenae caput.
 Favete linguis: vagit in stabulo Deus.

*Iozaus, summus sacerdo<s>, Simeon senex,
 Zacharias, pater Iohannis Baptistae*

IOZARUS

30 Vidistis, reor, o patres, quae publica vulgi
 iurgia, quas turbas Romani edicta tyranni
 excierint, quantoque Hebraea per oppida motu
 plebem adigat censor Latio dare nomina regi.

SIMEON

Vidimus atque Urbem sub iura externa redacta<m>,
 35 flevimus illam armis olim imperioque superbam.

ZACHARIAS

Pro, quo res Hebraea loco est: gens debita caelo
 paret Idumaeo generi gentique Quiritum;
 iam gemino data colla iugo.

SIMEON

Tot scepra ferendum est
 Hebraeis, donec terris effundat Olympus,
 40 quem vates cecinere, Deum cognomine Christum.
 Ille suos vindex antiqua in scepra reponet.

IOZARUS

Recta mones, Simeon, et – me nisi tempora fallunt –
 non longe est optata dies, qua nobilis Heros
 portus et <a>ra suis veniet.

Chrystus przychodzi na świat,
 a Nowo narodzonemu pasterze z radością przynoszą dary.
 Oto cała sztuka, to pokrótce treść przedstawienia.
 Słuchajcie nabożnie: w stajence kwili Bóg.

*Jozarus, najwyższy kapłan, starzec Symeon,
 Zachariasz, ojciec Jana Chrzciela*

JOZARUS

30 Widzieliście, jak sądzę, ojcowie, jakie spory publiczne między
 pospółstwem,
 jakie zamieszki wywołały zarządzenia rzymskiego władcy
 i jak wielkie wzburzenie w żydowskich miastach wznieca cenzor,
 zmuszając lud, by podawał nazwiska rzymskiemu królowi.

SYMEON

Widzieliśmy też Miasto poddane pod obce rządy,
 35 płakaliśmy nad nim, ongiś dumnym i potężnym dzięki swemu wojsku.

ZACHARIASZ

Och, w jakimże położeniu są sprawy żydowskie: naród przeznaczony
 niebu
 pozostaje posłuszny Idumejczykom i Kwirytom,
 zginając kark pod podwójne jarzmo.

SYMEON

Tylu władców muszą znosić
 Hebrajczycy, aż Olimp ześle na ziemię tego,
 40 którego przepowiedzieli prorocy: Boga nazwanego Chrystusem.
 On, wybawiając swoich, przywróci ich do dawnego królestwa.

JOZARUS

Słusznie mówisz, Symeonie, i – jeśli nie myłę się w datach –
 zbliża się już wyczekiwany dzień, kiedy znakomity Heros
 przyjdzie jako port i ołtarz dający swoim ocalenie.

SIMEON

Bene, Iozare, narras.

45 Nam Pharaïs senior Iacob moriturus in oris
 Iudae perpetuum regni mandavit honorem,
 donec ad allophylos regni transcripta potestas
 instare aetherei Regis portenderet ortum.
 Quis rata non videat longaevi oracula patris,
 50 advena dum Solymas Herodes torquet habenas?

IOZARUS

Non levia aut male firma doces, verum illa remordet
 cura animum: cur non Christum prior edidit aetas,
 cum toties antehac regno deiectus Iudas
 paruerit ducibus peregrino sanguine cretis?

SIMEON

55 Ante necem Saulis everti regia Iudae
 non potuit, quia nulla fuit. Davidis ab aevo est
 missus in imperium Iudas. Quod saepe tyrannus
 Assyriae Phariaeque domos crudelibus armis
 diripuit populumque et regem abduxit in urbes
 60 externas, sed non Iudaeam invasit in aulam
 nec Solymae genti patria dominatus in urbe est.
 Quin, ubi nos Cyrus Iudaeis reddidit oris,
 Zorobabel patrios fasces et sceptrâ recepit.
 Cui deinceps alii Iudae subiere nepotes,
 65 dum ferus Herodes Hyrcanum obtruncat et aula
 vi potitur.

SYMEON

Masz rację, Jozarze.

- 45 Bo stary Jakub przed śmiercią w kraju faraonów
zaszczyt nieustannego sprawowania władzy powierzył Judzie na tak
długo,
dopóki władza przekazana cudzoziemcom nie zapowie,
że zbliża się narodzenie niebiańskiego Króla.
Któżby nie widział, że wypełniły się przepowiednie wiekowego ojca
50 teraz, kiedy obcy władca Herod ściga cugle Jerozolimy?

JOZARUS

Nie mówisz rzeczy błahych i niepewnych, ale taki niepokój serce
moje gryzie:
dlaczego któraś z wcześniejszych epok nie wydała na świat Chrystusa,
skoro tylekroć wcześniej plemię Judy pozbawione władzy królewskiej
było posłuszne władcom z obcej krwi pochodzącym?

SYMEON

- 55 Przed śmiercią Saula królestwo Judy zniszczone być nie mogło,
gdyż nie istniało. Dopiero od czasów Dawida
władza została powierzona Judzie. Królestwo Judy częstokroć
władca Asyrii i Egiptu najeżdżał z okrutnym wojskiem, niszczył
domy
i króla wraz z ludem uprowadził w obce miasta,
60 ale nie wdarł się na dwór judejski
i nie panował nad ludem żydowskim w jego ojczystym mieście.
Potem, kiedy Cyrus przywrócił nas judejskim brzegom,
Zorobabel wziął berło i różgi odziedziczone po przodkach.
Po nim nastali dalsi potomkowie Judy,
65 aż srogi Herod zamordował Hirkana i siłą
zawładnął pałacem.

ZACHARIAS

Placet, o Simeon, quae conicis. A<d>de,
si libet, hebdomadas, quas ortu et funere Christi
implendas cecinit Daniel.

SIMEON

Praestare, quod optas,
ipse potes.

ZACHARIAS

Tacita quoties id mente revolvo,
70 haeret ut ad salebras animus nec d<i>spicit umquam,
quid probet aut fugiat. Neque <enim> Danielis ab aevo
tempora <consignata> sacris annalibus exstant.
Ferme itaque incerto fluxerunt saecula cursu,
quae Daniel Regi Christo natalia sanxit.

IOZARUS

75 Sunt, qui pontificum fastos seriemque secuti
hebdomadam texant annos. Non id satis aptum est,
namque sacerdotum perierunt nomina et anni,
cum Machabaea cohors Modin secessit in arcem
Antiocho et Graecis Solymam populantibus urbem.

SIMEON

80 Dinumerant annos alii per tempora regum,
qui Syriam aut Persas tenuere aut pingua Nili
ostia.

ZACHARIAS

Sed neque in iis quidquam <deprendere> fas est,
quod sibi conveniat; caecis namque illa tenebris
scriptorum varia ac discors sententia mersit.

ZACHARIASZ

Podoba mi się, Symeonie, co prawisz. Dorzuć,
jeśli łaska, siódemki, których wypełnienie wraz z narodzeniem
i śmiercią Chrystusa
przepowiedział Daniel.

SYMEON

Sam potrafisz zrobić to,
o co mnie prosisz.

ZACHARIASZ

Ilekróć to sobie w myśli rozważam,
70 umysł staje jak wóz na wyboistej drodze i zupełnie nie dostrzega,
z czym ma się zgodzić, a czego unikać. Bo od czasów Daniela
nie ma zapisów w świętych rocznikach.
Nieznaną więc zupełnie drogą przepłynęły wieki,
które Daniel wyznaczył Królowi Chrystusowi na narodziny.

JOZARUS

75 Są tacy, którzy liczą lata siódemek, opierając się na kalendarzu
pontyfików. Nie jest to wystarczające,
gdyż zaginęły imiona kapłanów i wypadły z rachunku lata,
kiedy zastęp Machabejski wycofał się do twierdzy Modin,
gdy Antioch i Grecy pustoszyli Jerozolimę.

SYMEON

80 Inni wyliczają lata, biorąc pod uwagę czas panowania królów,
którzy władali w Syrii albo Persji, albo nad urodzajnym ujściem
Nilu.

ZACHARIASZ

Ale i spośród tych możliwości nie wolno wybierać sobie czegoś,
co by nam akurat odpowiadało; bo owe różnorodne i sprzeczne ze
sobą zdania pisarzy
pograżyły się w głębokich ciemnościach.

SIMEON

85 Si quis adhuc labor est reliquus, qui solvere nodum
 possit, olympiadum series deducta, quod instat,
 expediet; neque enim patitur clarissimus ulla
 ambages Eleus agon, quem tota vetustas,
 quem Graium historiae celebrant, cui barbara certam
 90 fecerunt monumenta fidem fastique Latini.

IOZARUS

Vera quidem memoras, iam tutus Olympia curras.

SIMEON

Hebdomadam seriem Daniel exorsus ab aevo est,
 bis decimum quem rex ab Xerxe secundus agebat.
 Tunc etenim Solymas Nehemias extulit arces,
 95 unde sui Daniel responsi exordia ducit.
 Tum vero, ut perhibent, vertebat in <E>lidge quartus
 et decies octavus agon cumque ille per orbem
 nu<nc> prope bis centum ductus longum impleat aevum,
 indicio est, ex quo numerari tempor<e> vates
 100 iussit olympiadas plus centum cursibus actas,
 quae paene hebdomadas aequant, ut quinque supersint
 ante necem Christi; quare Illius imminet ortus.

ZACHARIAS

Pro. quantum hebdomadam ratio et data purpura regi
 allophylo sperare iubet.

SIMEON

Quin adicis orbem
 105 pacatum? Viden, ut promissi nuntia Christi,
 pax alta, imperitet populis et limina Iani

SYMEON

- 85 Jeśli pozostał jeszcze jakiś sposób, który pozwoliłby rozwiązać tę kwestię,
rozwiąże ją wywiedziony ciąg olimpiad;
bo nie dopuszcza żadnych wątpliwości przesławny agon elejski,
który sławi cała starożytność, który sławią opowieści Greków,
któremu dały niezawodne świadectwo
90 barbarzyńskie pomniki i rzymski kalendarz.

JOZARUS

Prawdę mówisz, teraz już śmiało przedstaw kwestię olimpiad.

SYMEON

- Rachubę siódemek Daniel zaczął od dwudziestego roku panowania króla, który był drugi po Kserksesie.
Wtedy bowiem Nehemiasz wznosił mury Jerozolimy,
95 skąd Daniel wywodzi początek swego proroctwa.
Wtedy zaś, jak powiadają, rozgrywał się w Elidzie osiemdziesiąty czwarty agon, a skoro odbył się on
teraz już blisko dwieście razy i kończy długą epokę,
wskazuje, od jakiego momentu
100 prorok kazał liczyć ponad sto przebytych olimpiad,
które prawie równają się siódemkom, tak że pięć siódemek pozostaje
do śmierci Chrystusa; przeto zbliża się Jego narodzenie.

ZACHARIASZ

Och, jak bardzo każe mieć nadzieję rachuba siódemek i królewska
purpura
przekazana cudzoziemskiemu królowi.

SYMEON

- Czemu nie powiesz jeszcze,
105 że na świecie pokój panuje? Czy nie widzisz, jak pokój
wszechogarniający,
zwiastun obiecanego Chrystusa, włada narodami i zamyka podwoje

comprimat? En rident segetes et spumea Baccho
prela lacusque natant, en pleno Copia cornu
spargit venturo fruges et lilia Regi.

IOZARUS

110 Omnia laeta canis, sed nondum redditus orbi est
Thesbites vates, qui Christi nuntius, obses
et praeco mittendus erat.

ZACHARIAS

Non ipse, sed alter,

Illum qui specie et factis et numine reddat
fatidico. Hunc ipsum celebrare et pandere tandem
115 dona Dei liceat. Gabriel demissus Olympo
non alium fore spondebat, quam quem mihi nuper
Elizabeth coniunx effeto sustulit alvo.

SIMEON

O, quam grata refers! Tam claro munere divum
sternet iter supero Regi Solymosque nepotes
120 ad patrum monita ac laudes revocabit avitas.

IOZARUS

Aspirent superi votis et tanta secudent
omnia! Sed modo nos vocat in praetoria census.

SIMEON

Ite, patres, Deus et censum fortunet et Urbem.

SIMEON

solus

Hoccine fatale est aevum, quo Cynthus alter
125 luce nova lustret terras et obumbret Olympum?

świątyni Janusa? Oto śmieją się zasiewy i kadzie pienią się
tłoczonym napojem Bakchusa, oto Obfitość z pełnego rogu
sypie owoce i lilie mającemu nadejść Królowi.

JOZARUS

110 Radosne jest wszystko to, co głosisz, ale jeszcze nie został dany światu
prorok z Thesby, który miał być wysłany
jako zwiastun, poręczyciel i herold Chrystusa.

ZACHARIASZ

Nie on sam, ale inny prorok,
który ma zapowiadać Chrystusa postacią i czynami, i proroczą mocą.
Jego właśnie niech będzie wolno sławić
115 i rozpowszechniać wreszcie dary Boże. Gabriel zesłany z Olimpu
obiecował, że to będzie nie kto inny, jak ten, którego mi niedawno
żona Elżbieta na świat wydała z nieplodnego łona.

SYMEON

Jak wspaniale rzeczy obwieszczasz! Dzięki wspaniałemu darowi bogów
przygotuje drogę boskiemu Królowi, a wnuków żydowskich
120 skłoni ku przykazaniom ojców i przywróci im chwałę dziadów.

JOZARUS

Oby niebianie byli przychylni naszym życzeniom i wspierali
to wszystko! Lecz właśnie wzywają nas na spis do rezydencji
namiestnika.

SYMEON

Idźcie, ojcowie, niech Bóg błogosławi i spisowi, i Miastu.

SYMEON

sam

125 Czy nastał już ów wiek losem zesłany, kiedy drugi Cyntyjczyk
nowym światłem oświecili ziemię i Olimp cieniem otoczy?

Haec erit illa dies, qua Dux satus aethere ab alto
effringet solium late dominantis Averni?

Quis mihi praeteritos referat seu proroget annos,
donec tam rutilans eoa surgat ab unda

130 Lucifer? O sator alme hominum, cui talia servas
gaudia? Cui magni Regis dabis ora tueri?

Diffindas utinam caelos ac nubila rumpas
et ruat arentes ille aureus imber in agros.

Aspice squalentes populos, quos angit Erinys

135 caeloque avulsos miserando funere mergit.

Da, venerande pater, da, qui debellet ovantem
Tisiphonem et saevo dominatu vindicet orbem.

GABRIEL

Parce metu, Simeon, dabitur – mora nulla – quod optas.

Non oculos premet ante tuos mors alta tenebris,

140 quam volvenda dies immortalem tibi Regem
spectandum obiciat laetasque reponat in ulnas.

SIMEON

Mene, sator rerum, dignaris munere tanto,
quod Solymi reges, quod vatium nobilis ordo
nec prece demeruit nec ture calentibus aris?

145 Paeanas tibi pro meritis et carmina pangant
Caelicolae.

GABRIEL

Hoc quoniam munus tot laudibus auges,
auget dona Deus donis atque abdita pandit.

Me sequere, in tacitum nemus ibimus. Hic ego Christum
responsis vatium variaque ambage la<t>entem

150 subiciam menti atque oculis. Tu singula serva.

Czy to będzie ów dzień, kiedy Wódz z wysokiego nieba
zniszczy tron szeroko panującego Awernu?
Kto mi wróci lata minione lub je przedłuży,
aż ze wschodniej fali wstanie czerwieniejąca Gwiazda Poranna,
130 światło przynosząca? Ojcze, żywicielu ludzi, dla kogo chowasz
taką radość? Komu pozwolisz spojrzeć w oblicze wielkiego Króla?
Obyś otwarł niebo i rozerwał chmury,
a ów złoty deszcz niechby spadł na wyschnięte pola.
Spójrz na nieszczęsne ludy, które Erynia gnębi
135 i rozłączone z niebem wydaje na pastwę żalosnej śmierci.
Daj, czcigodny ojcze, daj kogoś, kto pokona triumfującą Tejsifonę
i uwolni świat od srogięgo panowania.

GABRIEL

Nie bój się, Symeonie, bez zwłoki dostaniesz to, czego sobie życzysz.
Nie pierwę śmierć głęboka przesłoni cięmnością twoje oczy,
140 niż nadchodzący dzień pokaże ci nieśmiertelnęgo Króla
i złoży w radosne ramiona.

SYMEON

Mnie to, Ojcze wszechrzeczy, uznajesz godnym takiego daru,
na jaki królowie żydowscy, na jaki proroków zastęę szlachetny
nie zasłużył ani prośbą, ani modłami przy ołtarzach ciepłych od
kadzidla?
145 Za te dobrodziejstwa niech ci peany śpiewają
Niebianie.

GABRIEL

Skoro dar ten tyloma pochwałami pomnażasz,
Bóg pomnaża dar o nowe dary i odsłania to, co zakryte.
Idź w ślad za mną, pójdziemy do cichego gaju. Tu ja Chrystusa,
wymykającego się przepowiedniom proroków i kryjącego się
w rozmaitych niejasnościach,
150 przedstawię duszy i oczom. A ty wszystko z osobna zapamiętaj.

SIMEON

Adsum, me quocumque vocas.

GABRIEL

Consistere fas est.

<SIMEON>

Hic, ubi fatidici repetunt sua carmina coetus,
Te duce reddantur nostrae modo gaudia menti.

GABRIEL

ad Simeonem

Sit satis haec spectasse. Deo da gratus honorem.
155 Quae satis aequa tuis meritis, quae gratia par est?

SIMEON

O rerum sator atque aevi melioris origo!
Exiguae vires, imbellia fata senectae,
sors angusta, levis pietas sunt omnia donis
imparia. Illa cohors patrum, quos carcer obumbrat
160 Elysium, canat illa tuas per saecula laudes.

Maria et Ioseph in deversorio

MARIA

Pauperiem haud duram patimur, fidissime coniunx.
Nil in pauperie durum, cum non placet aurum.
Externis agimus laribus: praesaepia circum
squalent senta situ; vix tecto pauperis antri
165 arcemus Boream et brumalis frigora noctis.
Stat multo graviora pati atque adversa ferendo
vincere, sed mentem dolor unus et una fatigat
cura meam: Puer ex utero certissima partus

SYMEON

Jestem gotów iść, dokądkolwiek mnie wezwiesz.

GABRIEL

Przystanąć nam trzeba.

SYMEON

Tu, gdzie wieszczce zgromadzenia powtarzają swoje pieśni,
niech pod Twoim przewodem radość wyśpiewa moja dusza.

GABRIEL

do Symeona

Niech ci wystarczy, że to widziałeś. Bogu z wdzięcznością oddaj cześć.
155 Jakaż wdzięczność jest odpowiednia, jakaż równa jest dobrodziejstwom,
których dostąpiłeś?

SYMEON

Ojcie wszechrzeczy i początku lepszych czasów!
Me skromne siły i łagodna starość, niepewny los i słaba pobożność
są niewspółmierne do twoich darów. Ów orszak ojców,
których w cieniu trzyma więzienie elizejskie,
160 on niech śpiewa twoją chwałę poprzez wieki.

Maryja i Józef w miejscu schronienia

MARYJA

Nie tak straszną biedę cierpimy, najwierniejszy małżonku.
Nie ma nic przykrego w ubóstwie, kiedy nie lubi się złota.
U obcych jesteśmy: obok złób zaniedbany, brudny, opuszczony;
pod dachem ubogiej grotty ledwie chronimy się
165 przed Boreaszem i chłodem zimowej nocy.
Da się znieść i cięższe rzeczy, a przeciwności losu
pokonać cierpliwością, lecz duszę moją smutek jeden
i jedna troska dręczy: Chłopiec z łona dał znaki pewne,

argumenta dedit. Quae iam cunabula praesto?
 170 Cui thalamo dabimus, cui lactea membra cubili?

IOSEPH

Me miserum, quo me vertam? Patuere per orbem
 tecta aliis, mihi clausa uni est et inhospita Bethlem.
 Cognatas adeam<n>e domos notosque penates
 sollicitem? Insueto coetu hospitibusque redundant
 175 omnia. Cauponas iterum et lustrata recurram
 compita? Romanis iam pridem obsessa tenentur
 militibus censorem illinc stipantibus atque hinc.
 Hiccine sistendum? Puerum teneramque parentem
 horrida nox et bruma gelu glaciabit acuto.
 180 Sic ego dona Dei commissaque pignora servo?
 Haec mea sedulitas? Custodia coniugis haec est?
 Tu, Deus, o solare Tuos rerum omnium egenos!

MARIA

Ipsae aderit Prolemque suam Pater ipse fovebit.
 Nos autem in manibus fuerint quaecumque paremus,
 185 cetera subnixi genibus poscimus Olympum.

ANGELUS

super stabulo canens dum parantur partui necessaria

Huc ab excelsis laribus per auras
 tendite, o cives superi, hic Olympum
 quaerite et caeli melioris arces.
 In stabulo caelum est, vincunt praesaepia caelum.

że czas porodu nadszedł. Jaka mam tu kołyskę?

170 W jakiej izbie, na jakim posłaniu spoczną me mlekiem nabrzmiałe
członki?

JÓZEF

O ja nieszczęsny, dokąd mam się zwrócić? Dla innych wszędzie
wokół
domy stały otworem, dla mnie jednego Betlejem jest zamknięte
i niegościnnie.

Czyż mam chodzić po domach krewnych i niepokoić znajomych?
Wszystko jest przepełnione od niecodziennego nagromadzenia
przyjezdnych.

175 Czyż mam ponownie przebiec gospody i już raz odwiedzone
dróg rozstaje? Od dawna są oblężone przez rzymskich żołnierzy,
z wszystkich stron gromadnie otaczających cenzora.

Czyż tu przyjdzie nam się zatrzymać? Przecież Chłopca i delikatną
Matkę
straszna zimowa noc zmrozi lodowatym chłodem.

180 Tak oto pilnuję darów Boga i powierzonych mi bliskich?

Tak się oto troszczę? tak oto dbam o małżonkę?

Ty, Boże, ach, pociesz Twoich, którym brakuje wszystkiego!

MARYJA

Sam Ojciec przybędzie z pomocą i ogrzeje swojego Potomka.

My zaś przygotujmy, co tylko będzie w naszej mocy,

185 o pozostałe rzeczy padłszy na kolana prośmy Olimp.

ANIOŁ

śpiewa nad stajenką podczas przygotowań rzeczy niezbędnych do porodu

Tu z wyniosłych siedzib przez przestworza
zmierzajcie, obywatele niebiescy, tu Olimpu
szukajcie i pałaców lepszego nieba.

Niebo jest w stajni, złób przewyższa niebo.

190 Haec fimo turpi lutulenta sedes
 occulit quod non habet aula caeli;
 ardus cedat stabulis Olympus.
 In stabulo caelum est, vincunt praesaepia caelum.

Si vehit solem polus et sororem,
 195 Conditor solis stabulo recumbit
 clausus et Lunae gremio coruscat.
 In stabulo Deus est, vincunt praesaepia caelum.

Qui Deus caelo residens procellis
 aequora et terras quatit, hic in antro
 200 conditus caeli quatitur procellis.
 In stabulo caelum est, vincunt praesaepia caelum.

Ille qui nutu rotat astra et orbem
 temporum certis vicibus coeracet,
 esse labenti patitur sub aevo.
 205 Pro, quantum stabulo vis est in numina caeli!

Censor humanae superaeque gentis
 antra non horret fragilemque culmum
 iura sub census La<t>ii redactus.
 Pro, quantum stabulo vis est in numina caeli!

210 Orbis immensi pater atque custos
 nascitur proles inopis puellae
 nec deest matri pueroque custos.
 Pro, quantum stabulo vis est in numina caeli!

Aetheris magni sileant choraulae
 215 nec suam tollant patriam canendo.
 Quae canant posthac, stabulum docebit.
 Pro, quantum stabulo vis est in numina caeli!

190 To miejsce zbrukane wstrętnym gnojem
s krywa to, czego nie posiada dwór niebieski;
strzelisty Olimp niech ustąpi stajni.

Niebo jest w stajni, złób przewyższa niebo.

195 Podczas gdy po niebie wędruje słońce i jego siostra,
Stwórca słońca leży zamknięty w stajni
i migoce na łonie Luny.

Niebo jest w stajni, złób przewyższa niebo.

200 Bóg, który zasiadając w niebie burzami
wstrząsa morza i ziemię, oto w grocie złożony
burzami z nieba jest nękanym.

Niebo jest w stajni, złób przewyższa niebo.

205 Ten, który skinieniem obraca gwiazdy
i panuje nad cyklicznymi zmianami pór roku,
zgadza się podlegać mijającemu wiekowi.

O, jakąż moc ma stajenka wobec bóstw niebieskich!

Sędzia ludzkiego i boskiego plemienia
nie boi się groty i łamliwej słomy,
poddany prawu rzymskiego spisu.

O, jakąż moc ma stajenka wobec bóstw niebieskich!

210 Ojciec i strażnik nieskończonego świata
rodzi się jako syn ubogiej dziewczyny.
Chłopcu i Matce też nie brak opiekuna.

O, jakąż moc ma stajenka wobec bóstw niebieskich!

215 Niech umilkną chóry bezkresnego przestworza
i niech nie wychwalają śpiewem swej ojczyzny.
Stajenka nauczycy ich tego, co będą śpiewać potem.

O, jakąż moc ma stajenka wobec bóstw niebieskich!

MARIA

positis genibus orando parit

Iam satis, aerae nubes, rorastis ab alto
 et pluviam caeli longo satis imbre dedistis;
 220 nunc rogo fetus ager flaventem fundat acanthum.

Iam Faber aethereus visu mirabile dextra
 Daedalea caelavit opus tacitaeque locavit
 intra saepta domus; missum nunc ex lare parvo
 spectandum populis in apertas prodeat auras.

Dum parit,

CHORUS PATRUM

*ex Abrahae sinu**(Anapaestici)*

225 Nascere, Solymae gloria gentis,
 nascere, generis spes una Tui.
 Omnia caeca sub nocte iacent,
 dum tu reddas, Phosphore, lucem.

Iam linque domum mollique toro,
 230 Pater o patrum, surge, Tuorum.
 En tempus adest, quo rastra manu
 ferrea ver<t>as prolique Tuae
 victum vultu sudant<e> pares.

Stipite nixus nudusque pedem
 235 vada Iordanis tranabis inops
 humilisque domo pastor in extera
 soceri pasces immitis oves.

Sed cum patriae regna revises,
 dives pecoris, dives et auri,

MARYJA

na klęczkach, modląc się, rodzi

Dość już rosy, chmury niebieskie, spuściłyście z góry
i dosyć deszczu z nieba długim wylałyście strumieniem;
220 teraz, proszę, niech żyzne pole wyda złotożółty akant.
Już Rzemieślnik niebieski prawicą Dedalową wyrzeźbił
podziwu godne dzieło i umieścił wewnątrz spokojnego domu;
wypuszczone teraz z małego mieszkanka
niech leci z wiatrem w świat, by je ludy mogli oglądać.

Podczas porodu

CHÓR OJCÓW

*z lona Abrahama**(Anapesty)*

225 Przyjdź na świat, chwało żydowskiego narodu,
przyjdź na świat, jedyna Twojego rodu nadziejo.
Wszystko leży w głębokiej ciemności,
póki ty, Jutrzenko, nie przywrócisz światła.

Porzuć już dom Twój i z miękkiego łoża
230 wstań, Ojczy Twych ojców.
Oto czas nadszedł, byś własnoręcznie
motykę żelazną obracał
i dla Twego potomstwa pożywienie w pocie czoła zdobywał.

Wsparty na kij, bosą stopą, ubogi
235 rzekę Jordan w bród przejdiesz
i jako nędzny pasterz w obcym domu
pasł będziesz owce bezlitosnego teścia.

Lecz kiedy wrócisz do ojczyzno królestwa,
bogaty w bydło, bogaty w złoto,

240 implebis magnam patris aulam
 geminae laeta prole parentis.

Iam nec stipulam nec Tu faenum,
 summi o suboles Principis, horre.
 Quin age, faeno stipulaque levi
 245 Stygios ignes exstingue Tuis.

MARIA

positis genibus ante editum infantem

Salve, Progenies, aeterno aequaeva Parenti!
 Salve, matris honos, mea summa atque una voluptas!
 Quos Tibi nascenti thalamos, quas hospita cunas,
 quas famulas, quae tecta dabo? Negat omnia tristis
 250 pauperies. Cur me rerum et virtutis egentem
 hoc decore, hoc dignam materno nomine censes?
 mene parem huic oneri multis de milibus unam?
 Iam vero patere et palmas et brachia <matris>,
 Nate, Tuae, patere indignas vagire sub ulnas
 255 et patere involvi membris data lintea circum.

GABRIEL ANGELUS

ad pastores post terrae motum

State, viri, revocate animos. Nil triste timendum.
 Gaudia magna fero: nox haec sub proxima Bethlem
 moenia, quem veterum spondent oracula, Christum
 in lucem dedit. Hunc cohibent praesaepia nexum
 260 fasciolis (mirum dictu) faenoque iacentem.
 Accelerate gradum. Brevis ad praesaepia callis.

PASTORES

Quo fugis, aetheri decus immortale senatus?
 Cur non, quas tenues damus imo pectore, laudes

240 napelnisz wielki dwór ojcowski
licznym potomstwem dwóch matek.

Nie bój się słomy ni siana,
Potomku najwyższego Władcy.
Nuże, sianem i słomą lekką

245 ugaś dla swoich ognie stygijskie.

MARYJA

na klęczkach przed wydanym na świat Niemowlęciem

Witaj, Potomku, równolatku wiecznego Ojca!

Witaj, ozdobo matki, moja jedyna i największa rozkoszy!

Jakie ja, cudzoziemka, dam Tobie nowo narodzonemu mieszkanie,
kołyskę jaką, sługi, jakie schronienie? Przykre ubóstwo odmawia

250 wszystkiego. Czemu mnie, która nie mam majątku ani zasług
uważasz za godną tej chwały, bym nosiła miano Matki?

Czy ja jedna z wielu tysięcy uniosę ten ciężar?

Dopuść już, Synu, że dotykają Cię dłonie i ręce Twojej matki,
zgódź się, że kwilisz w niegodnych ramionach

255 i pozwól owinąć Twe ciało w bawelnianie płótno.

ANIOŁ GABRIEL

do pasterzy po trzęsieniu ziemi

Stójcie, pasterze, nabierzcie odwagi. Nie ma się czego obawiać.

Radość wielką przynoszą: ta noc tu blisko,

pod murami Betlejem, wydała na świat Chrystusa,

którego obiecują przepowiednie przodków. Leży on w żłobie

260 na sianie (aż dziw powiedzieć) owinięty w pieluszki.

Przyśpieszcie kroku. Krótka do żłobu droga.

PASTERZE

Dokąd umykasz, nieśmiertelna ozdobo niebieskiego senatu?

Dlaczego nie przyjmujesz wdzięcznych pochwał, które wypowiadamy

z głębi serca.

accipis et praesens, quas grates solvimus, audis?

265 Ergo sub humanis caelestem Heroa latentem
artibus et Dominum pueri famulantis amictu
indutum spectare datur? Rerumne Parentem
regibus ignotum dedignatumque dynastas
agrestis manus aspiciet? Tibi laudis honores
270 perpetuos, Pater o superum, referemus in aevum.

i nie słuchasz tu przy nas podziękowań, jakie składamy?

265 Więc dane nam jest oglądać niebieskiego Herosa

ukrywającego się w człowieczym ciele

i Pana odzianego w strój chłopca do posług?

Czyż grupka wieśniaków zobaczy Ojca wszechrzeczy,

którego królowie nie poznali i który wzgardził władcami?

270 Tobie, niebian Ojcze, chwałę i cześć nieustanną będziemy oddawać
na wieki.

ECLOGA DE NATIVITATE DOMINI

EKLOGA O NARODZENIU PAŃSKIM

Lacon, Tityrus, Thyrsis, Daphnis et Damon

<LACON>

O qualis dudum segnes veniebat ad aures
 concentus laeto pertemptans pectora motu?

Credimus, o Lacon? An somnia vana fuisse
 remur? Non etenim talis chorus esse canentum

5 montibus his <summis> possit, aut vallibus imis.

Nam neque Damonis pueri, qui carmine gaudent,
 in numerum canere et cantus miscere per auras,
 nec tam vocalis proles est Daphnidis, etsi
 multum assueta choris et sanguine creta Davidis.

10 Qui cecidit subito <m>equae evigilante quievit
 concentus, quicumque fuit, lusitque morantem.

Quin etiam aethereo complevit lumine terras
 clara dies rebusque suis lux alma colores
 reddidit, agrestes vix sueta audire Camenas.

15 Atque adeo miror, cur serus membra reliquit
 somnus et induxit cantantia somnia menti.

Scilicet hesterno venit sopor ille L<y>aeo
 et vespertino cantantia somnia cantu.

TITYRUS

Venisti tandem caeli demissus ab arce,

20 Christe, salus hominum, mille exoptatus per annos.

LACON

Sed quae pastorum fertur vox laeta per auras
 cantantum? Quos mane iuvat sic ire canentes?

Lakon, Tityrus, Tyrsis, Dafnis i Damon

LAKON

O, jakież to śpiew przed chwilą do leniwych uszu dochodził,
radosnym wzruszeniem napelniając serce?

Czy wierzymy temu, Lakonie? Czy też uważamy, że to próżne sny?
Bo i w tych górach wysokich, i w głębokich dolinach

5 nie ma takiego chóru śpiewaków.

Ani bowiem chłopcy Damona, których cieszy pieśń,
nie śpiewają w rytm tak, by śpiew rozbrzmiewał w przestworzach,
ani potomstwo Dafnisa nie jest tak muzykalne,
choć i nawykłe do chóru i z krwi pochodzące Dawida.

10 Ten śpiew, czymkolwiek był, nagle urwał się i uciekł, kiedy
się obudziłem,

i nie dał się słyszeć więcej, pomimo że czekałem.

A ponadto jasny dzień napelnił ziemię niebiańską światłością
i życiodajne światło zwróciło rzeczom ich barwy,
światło dzienne, nienawykłe do słuchania wieśniaczych muz.

15 I do tej pory się dziwię, dlaczego głęboki sen opuścił me ciało
i przywiódł na myśl tamten śpiew ze snu.

Pewnie ów ciężki sen wziął początek z wczorajszego wina,
a z wieczornego śpiewu – śpiewające sny.

TITYRUS

Przybyłeś wreszcie zesłany z niebios twierdzy,

20 Chryste, zbawienie ludzi, wyczekiwany przez tysiąc lat.

LAKON

Lecz jakież to radosny głos śpiewających pasterzy niesie się
przez przestworza? Kto tak lubi iść i śpiewać rankiem?

THYRSIS

Venit certa salus tandem mortalibus aegris;
temnere, mortales, partam nolite salutem.

LACON

25 Certe Thyrsis adest et Tityrus, optima proles,
alter progenies Damonis, Daphnidis alter.

TITYRUS

Tolle caput, Solyma, et Christum venerare iacentem,
quamquam posthabuit stabul<o> tua moenia nascens.

LACON

Tertius es<t> Daphnis, quartum fas noscere non est.
30 An Damon? Crines agnosco incanaque menta.

THYRSIS

Christe, humiles habitare casas et sordida rura
Te iuvat? In tectis quis iam vult esse superbis?

LACON

Parcite, pastores, dulces si rumpere cantus
alternasque vices cogor. Quo tenditis, oro,
35 cantantes? Quae causa viae? Cui munera fertis?

DAMON

Nescis, o nescis, Lacon! Quem fata dederunt
fatidico et vates cecinerunt carmine Christum,
Ille est Bethlemio (dictu mirabile) in antro
natus, ubi stabulant pecudes. Huic munera laeti
40 deferimus gratae monumenta et pignora mentis.
Addere si comitem te vis, cape dona, morabor.

LACON

Ah, qui<d> agis, Damon, quae nobis somnia narras?

TYRSIS

Przyszło wreszcie niezawodne ocalenie dla zboląłych śmiertelnych;
ludzie, nie gardźcie nowo narodzonym wybawieniem.

LAKON

- 25 Z pewnością to Tyrsis i Tityrus, świetna młodzież,
jeden jest synem Damona, a Dafnisa – drugi.

TITYRUS

Podnieś głowę, Jerozolimmo, i uczcij leżącego Chrystusa,
choć, przychodząc na świat, przedłożył stajnię nad twe mury.

LAKON

- Trzeci to musi być Dafnis, czwartego nie da się rozpoznać.
30 Może to Damon? Poznają włosy i siwiejącą brodę.

TYRSIS

Chryste, czy podoba Ci się zamieszkiwać chłopskie chaty
i nędzne wsie? Któż więc zechce przebywać w podniebnym domu?

LAKON

- Wybaczcie, pasterze, ale muszę przerwać słodkie wasze śpiewy
na przemian podejmowane. Dokąd, pytam, zmierzacie,
35 śpiewając? Jaki jest cel waszej drogi? Komu niesiecie dary?

DAMON

- Nie wiesz, o, nie wiesz, Lakonie! Ten, którego przeznaczenie nam dało
i prorocy w pieśniach przepowiedzieli, że będzie Mesjaszem,
On właśnie narodził się (dziw nad dziwy) w Betlejemskiej
grocie, gdzie bydło ma legowiska. Jemu z radością
40 zanosimy dary jako pamiątkę i rękojmię wdzięcznego serca.
Jeżeli chcesz dołączyć się do nas, weź swe dary, poczekam.

LAKON

Ach, co mówisz, Damonie, co za sny nam opowiadasz?

DAMON

Vera equidem refero, Lacon, non somnia narro.
 Sic me, si pecora, et <sic> natos hospitet Ille,
 45 quem dico natum divino munere Christum.

DAPHNIS

Vera refert, Lacon, quamvis miranda nec ulli
 exspectata. Tamen ne te miracula turbent,
 sunt, sunt certa rei nobis monumenta notaeque.

LACON

Qui credam tandem hoc exortum tempore Christum?

DAPHNIS

50 Qui credas, Lacon, paucis, adverte, docebo.

LACON

At vereor, ne sit vetularum fabula, Daphni.

DAPHNIS

Quas mihi commemoras vetulas! Quae vidimus ipsi,
 quae vidit Lacydas, quae vidit Lyppus, Iotas,
 quae vidit senior Stemicon et cetera pubes –
 55 narrabo, modo non pigeat compescere linguam.

LACON

Fare, age, parebo, narra, sed quae mihi narres,
 Daphni, vide; veris gnarus sum cernere falsa.
 Non ego fabellas avida bibo credulus aure.

DAMON

Zaiste prawdę mówię, Lakonie, nie opowiadam snów.

Jeśli gości u bydła, niech tak samo przyjmie gościnę u mnie i moich
synów

45 Ten, który – jak mówię – dzięki Boskiemu dobrodziejstwu urodził
się Pomazańcem.

DAFNIS

Prawdę mówi, Lakonie, chociaż zadziwiająca i przez nikogo
nieoczekiwana. Ale, żeby cuda nie wprawiały cię w popłoch,
mamy, mamy niezawodne znaki i dowody tego zjawiska.

LAKON

Jak mam wreszcie uwierzyć, że Chrystus właśnie teraz się narodził?

DAFNIS

50 Jak masz uwierzyć, Lakonie, posłuchaj, pokrótce ci objaśnię.

LAKON

Ale obawiam się, Dafnisie, żeby to nie była bajka starych bab.

DAFNIS

O jakich starych babach mi tu opowiadasz! To, co widzieliśmy
sami,

co widział Lacydas, co widział Lyppus, Iotas,
co widział stary Stemikon i pozostała młodzież –

55 opowiem, tylko bądź łaskaw powściągnąć język.

LAKON

Nuże, mów, będę posłuszny, opowiadaj, lecz bacz,
co mi będziesz opowiadał; potrafię odróżnić prawdę od fałszu.
Nie jestem łatwowierny i niechętnie słucham bajeczek.

DAPHNIS

Pace tua dicam, Lacon, nimium esse molestus
 60 haerendo pergis; quae dicam, sedulus audi.
 Tum dubita, si res patitur, cum singula noris.
 Sed te visa senem, Damon, retulisse decebit.

DAMON

Ipsae licet referas, mihi tundit pectora tussis.

DAPHNIS

Iam medium bigis nigra nox traiecerat axem
 65 et nos insomnes caulas de more iuvabat
 servare; ecce autem toto lux plurima caelo
 exoritur nobisque obtutum et lumina vincit,
 et pavidum solita pulsat formidine pectus.
 Extemplo vox existit ferturque per auras:
 70 „Solvite corde metum, non ultima cura Tonantis,
 pastores. Refero laetissima gaudia vobis,
 gaudia vestra simul, simul omnis gaudia terrae.
 Est, o est Christus Davidis natus ad urbem,
 magni progenies Davidis, Christus Iesus.
 75 Haec <v>obis monumenta <dabo>: iacet aureus infans
 in stabulo vili membra incluta tectus amictu”.
 Dixerat; excipiunt cantum simul agmina caeli
 caelicolum miscentque novis concentibus auras:
 „Gloria sit super astra Deo qui temperat orbem,
 80 sit pax alma viris, si quos caelestia tangunt”.
 Illicet illi abeunt, sed non abeuntibus illis
 lux abit: Aurora invito succedit Olympo.

DAFNIS

Za pozwoleniem, Lakonie, jesteś zbyt uciążliwy
 60 przez to trwanie w uporze; posłuchaj pilnie, co mam do powiedzenia.
 Kiedy już wszystko szczegółowo poznasz, wtedy dopiero, o ile rzecz
 pozwoli, możesz mieć wątpliwości.
 Lecz wypada, żebyś to ty, Damonie, jako najstarszy, opowiedział,
 co widzieliśmy.

DAMON

Sam opowiedz, mnie kaszel wstrząsa piersi.

DAFNIS

Czarna noc już pół nieba rydwanem przebyła,
 65 i my, jak zwykle, czuwając, pilnowaliśmy zagrody,
 gdy oto jasność wielka na całym niebie
 powstaje i wzrok poraża, a trwożne serce
 mocno bije ze strachu, jak zwykle w nadzwyczajnych
 okolicznościach.
 Zaraz też głos zabrzmiał i niesie się w przestworzach:
 70 „Porzućcie strach, pasterze, Gromowładnego
 ulubieńcy. Przynoszę wam radość wielką,
 radość dla was, a równocześnie radość dla całej ziemi.
 Urodził, o urodził się Chrystus koło miasta Dawidowego,
 Jezus Chrystus, potomek wielkiego Dawida.
 75 Oto dam wam dowód: leży złote dziecię
 w stajni, lichy są odziane znakomite członki”.
 Skończył; natychmiast zastępy niebian podejmują pieśń
 niebieską i nowym śpiewem wypełniają przestworza:
 „Chwała niech będzie ponad gwiazdami Bogu, który rządzi światem,
 80 a pokój życiodajny niech nastanie ludziom, których obchodzą
 sprawy niebieskie”.
 Wtedy odchodzą niebianie, ale z ich odejściem
 światło nie znika: Jutrzenka wschodzi wbrew woli nieba.

LACON

Mirabar, quid clara dies properasset ad ortum.

DAPHNIS

His acti monitis natum perquirere Christum
 85 et meritis Regem donis cumulare venimus.
 An dubitare licet? Certis non credere signis
 quis queat imperiis aut non parere Tonantis?

LACON

Admiranda refers et quae vix credere fas sit.
 Quem vates cecinere Ducem per saecula centum,
 90 quem tanti proceres, quem tanti cernere reges
 <nequiquam> optarunt, Hunc detur cernere nobis?
 Hic in Bethlem<i>o stabulo sit natus et antro?
 Hic ovium optarit primum se aperire magistris?

DAMON

Sic visum magno caeli terraeque Parenti.
 95 Nosque adeo magis haec debemus munera nosse
 excipere et tantum haud ingrato pectore Regem.
 Quare age, et Isacidae gentis columnenque decusque
 visere festina, Lacon, brevis est via; dona
 delige et optato nobiscum pascere vultu.

LACON

100 Iam parare libet. Vos, dum munuscula quaero,
 ne pigeat, quaeso, paulum exspectare morantem.

DAMON

Eia, age, tantisper no<n> exspectare pigebit.
 At vos interea cantandi, Tityre, coeptas
 instaurate vices et natum dicite Christum.

LAKON

Dziwiłem się, dlaczego jasny dzień tak pośpieszył się, by nastać.

DAFNIS

Uśluchawszy tego głosu, przychodzimy poszukać
 85 nowo narodzonego Chrystusa i obsypać Króla należnymi darami.
 Czyż wolno wątpić? Któż mógłby nie wierzyć danym znakom
 albo nie być posłusznym rozkazom Gromowładnego?

LAKON

Opowiadasz rzeczy zadziwiające i to takie, w które trudno
 uwierzyć.
 Tego Wodza, którego prorocy przepowiadali od stu wieków,
 90 którego najznakomitsi obywatele, którego wielcy królowie na
 próżno
 chcieli zobaczyć, Jego ujrzeć miałyby być nam dane?
 Ten miałby się narodzić w Betlejemskiej stajni i grocie?
 Chciałby objawić się najpierw pasterzom owiec?

DAMON

Tak podobało się wielkiemu Ojcu nieba i ziemi.
 95 A my tym bardziej winniśmy umieć docenić te dary
 i wdzięcznym sercem przyjąć tak wielkiego Króla.
 Nuże więc, Lakonie, śpiesz zobaczyć podporę i ozdobę
 rodu Izaaka, to niedaleko. Wybierz dary
 i razem z nami raduj się wyczekiwany obliczem.

LAKON

100 Chciałbym przygotować dary. Podczas gdy będę ich szukał,
 zechciejcie, proszę, trochę na mnie poczekać.

DAMON

Ej, nuże, idź, przez pewien czas zaczekamy.
 A wy tymczasem, Tityrusie, kolejno na przemian
 podejmijcie śpiewy i głoście narodzenie Chrystusa.

TITYRUS

105 Iam Virgo aetheream partu dedit integra Prolem
iamque Deum in melius versus mirabitur orbis.

THYRSIS

Iam felix aetas, quam vatum oracula canebant,
iamque novus caelo saeculorum volvitur ordo.

TITYRUS

Ferrea iam cessat mundo, gens aurea surgit –
110 numina vana cadent, toto Deus orbe coletur.

THYRSIS

Iam patrium capiet sceptrum generosa Davidis
Progenies hominumque animos aequabit Olympo.

TITYRUS

Hic regnatorem nigrantis franget Averni
et mortis moriens fatalia tela retundet.

THYRSIS

115 Hic etiam scelus infectum monumentaque Adami
eluet <se>que pius patefactis inseret astris.

TITYRUS

At vos, Bethlemiae Davidis pignora villae,
noscite, laetitiae iactate ad sidera voces.

THYRSIS

Et vos, Isacidae Davidis pignora gentes,
120 excipite aethereoque Duci sua dona parate.

TITYRUS

105 Oto nietknięta Dziewica wydała na świat niebiańskiego Potomka,
i już świat, zwróciwszy się ku lepszemu, będzie podziwiał Boga.

TYRSIS

Oto wiek szczęsny, który zapowiadały wyrocznie proroków,
oto już nowy ciąg stuleci po niebie się toczy.

TITYRUS

Żelazne pokolenie ustępuje ze świata, podnosi się złote –
110 padną fałszywe bożki, a na całym świecie będzie czczony Bóg.

TYRSIS

Już szlachetny Potomek Dawida przejmie berło ojcowskie
i ludzkie dusze wzniesie na Olimp.

TITYRUS

On złamie władcę mrocznego Awernu,
a umierając, zniszczy niechybne pociski śmierci.

TYRSIS

115 On także zbrodnię niepopelnioną, pamiątkę po Adamie,
zmyje i, nieskalany, wzniesie się między rozsypane po niebie gwiazdy.

TITYRUS

A wy, Betlejemskie zagrody, potomka Dawida
rozpoznajcie i głosy radości wnieście do gwiazd.

TYRSIS

I wy, potomkowie Izaaka, potomka Dawida
120 przyjmijcie i dla niebiańskiego Wodza przygotujcie swe dary.

LACON

Parcite, si vestrum studium remoratus eundi
 me sero expedio. Hunc haedum per saepta petulcum
 vix tandem multo quivi reperire labore.

DAPHNIS

Quid fers praeterea? Quid claudit sacculus iste
 125 pelliceus? Iunco quid cista intexta palustri?

LACON

Dicam equidem: bis sex poma aurea pelle teguntur,
 at tenera in cista pressi stat massula lactis.
 Quid tu? Quae infanti Christo fers munera, Daphni?

DAPHNIS

Cernis, quem porto agnellum candore nivali?
 130 Hunc mater primo peperit pulcherrima partu;
 plenum lacte vides sinum, quo hic agnus alatur.
 Hoc munus puero; crescenti crescet et agnus.
 Munera fert matri mihi Tityrus: optima quaeque
 nostri quae t<u>guri reperi servata sub arca.
 135 Plurima sunt, matri cum exponam dona, videbis.

LACON

Iam vero noster quae portat munera Damon?

DAMON

Hunc tenerum haedillum, primum tamen mitia poma
 castaneasque nuces grandes Hyblaeaque mell<a>;
 caseus insignis hunc saccum Thyrsidis implet.
 140 Sunt et odorato pulcherrima pocula cedro,
 pastoris mira caelatum opus arte Davidis.
 In medio in vellus tacitus delabitur imber,

LAKON

Wybaczcie, jeśli nie dość, że powstrzymałem waszą gotowość
udania się w drogę, to jeszcze sam się spóźniam. Tego swawolnego
koziółka
z wielkim trudem ledwie zdołałem odnaleźć w zagrodzie.

DAFNIS

Co niesiesz oprócz tego? Co chowasz w twoim worku
125 skórzanym? Co w koszyku uplecionym z bagiennego sitowia?

LAKON

Zaraz powiem: dwanaście jabłek złocistych schowanych jest
w worku,
a w miękkim koszyku – gomółka odcisniętego sera.
A ty, Dafnisie? Jakie dary niesiesz małemu Chrystusowi?

DAFNIS

Widzisz, jakiego przynoszę śnieżnobiałego baranka?
130 Śliczna go matka powiła, swego pierworodnego;
oto skopek pełen mleka, którym jagnię się żywi.
To podarek dla chłopca: dorastającemu będzie rósł i baranek.
Dary przeznaczone dla Matki niesie mi Tityrus: rzeczy najlepsze;
znalazłem je w naszej chacie schowane głęboko w skrzyni.
135 Wiele jest podarków, zobaczysz, gdy Matce pokażę.

LAKON

A nasz Damon, jakie on niesie dary?

DAMON

Tego młodziutkiego koziółka, pierwszej jednak słodkie jabłka
i wielkie kasztany, i miody hyblejskie;
ser wyborny wypełnia ten worek Tyrsisa.
140 Są i przepiękne kubki z wonnego cedru, naczynia pasterza Dawida,
dzieło przedziwną wyrzeźbione sztuką.
Na samym środku na runo spada cichy deszcz,

virga simul caelo gratissima surgit Iesse
at<que> ansas apio intextus convestit acanthus.

- 145 Hoc me donavit Damoetas munere morti
proximus et summa cura servare rogavit;
pocula avita, nimis magni monumenta Davidis.
Hoc ego felicem donabo munere Matrem.
Sed cur, o socii, trahimus per talia tempus?
150 Inceptum peragamus iter mediumque per herbas
corripuisse iuvat spatium et iussa antra subire.

LACON

Alcime, dum redeo (brevis est via), pascua serva.

DAMON

Anteite, o pueri, per gramina laeta silentes:
facta mora est, gressus cantantis musa retardat.

TITYRUS

- 155 O Damon, quae lux adverso spargitur antro?

DAMON

Scilicet haec specus est toto hinc iam nobilis aevo
Regia facta, Dei mirandi conscia partus.

LACON

O, qualis vir adest, quo non insignior alter;
non umquam in terris visus divinius alter.

DAMON

- 160 O, qualis Virgo, qua non formosior ulla;
non umquam in terris visa est divinius ulla.

DAPHNIS

Halantes inter pecudes pulcherrimus Infans
ecce iacet strame<n>que premit – lacrimabile visu.

obok pnie się w niebo wdzięczna gałązka Jessego,
a ucha zdobi akant przetykany opichem.

- 145 Te kubki mi Dametas, gdy bliski był śmierci, ofiarował
i kazał przechowywać nadzwyczaj troskliwie –
kubki odziedziczone po przodkach, pamiątki wielkiego Dawida.
Taki właśnie dar ofiaruję szczęśliwej Matce.
Ale dlaczego, druhowie, tracimy czas na takie rozmowy?
150 Idźmy drogą, którąśmy zaczęli; dobrze jest przez trawy
skrócić drogę o połowę i dotrzeć do groty, tak jak nam nakazano.

LAKON

Alkimusie – krótka nam droga – pilnuj pastwiska, póki nie wrócę.

DAMON

Idźcie przodem, chłopcy, przez bujne trawy, ale w milczeniu:
już straciliśmy czas, a muza opóźnia kroki śpiewającego.

TITYRUS

- 155 Hej, Damonie, jakież to światło wydobywa się z groty przed nami?

DAMON

Pewnie to jest ta sławna grotta, świadek cudownych narodzin Boga,
która stała się i będzie odtąd po wsze czasy Pałacem królewskim.

LAKON

O, jakież to Mąż, od którego nie ma znakomitszego;
nigdy na ziemi nie widziano bardziej boskością przepelnionego.

DAMON

- 160 O, jakaż to Dziewica, od której nie ma piękniejszej;
nigdy na ziemi nie widziano bardziej boskością przepelnionej.

DAFNIS

Oto pośród buchającego parą bydła śliczne Niemowlę
leży na ściółce ze słomy – ten widok wyciska lzy.

DAMON

Salve, sancta domus, sancti salvete parentes,
 165 Tuque, salus hominum, imprimis, Puer inclute, salve.
 Venimus e nostris divino numine saeptis
 visere sacrorum quem vatum carmine Christum
 bis mille <Hebraei> toti<e>s cecinere per annos.
 Venimus et tanto tulimus munuscula Regi.
 170 Pastores ovium portamus rustica dona
 tanto indigna Deo, s<ed> quae nos maxima quimus.
 Expone, o quae dona dedi tibi, Thyrsi, ferenda.
 Tu quoque iam Matri tibi credita, <Tityre>, profer.
 Accipe, magne Infans, hunc agnum, qui Tibi crescat,
 175 quocum deinde queas interdum ludere gaudens.

LACON

Nec mea, parve Puer, vulgaria munera temne,
 nec quid Te d<e>ceat, sed quae mea pascua possint
 cerne, precor, pecudesque meas a furibus arce.

DAPHNIS

Alterno, Damon, praesentem carmine Christum
 180 quin canimus? Tibi Thyrsis adest, mihi Tityrus astat.

DAMON

Non equidem possum, <t>ussis mihi quassa fatigat
 pectora cantanti; Lacon cum Thyrside cantet.

DAPHNIS

Ergo alacris contra, Lacon, laetum excipe carmen.

LACON

Incipe. Non nostras hic musas, Daphni, requires.

DAMON

- Witaj, święty domu, witajcie, święci rodzice,
 165 witaj Ty przede wszystkim, przesławny Chłopcze, zbawco ludzi.
 Przybyliśmy z naszych zagród na boskie skinienie,
 by zobaczyć tego Chrystusa, którego tylekroć w ciągu dwóch
 tysięcy lat
 Hebrajczycy głosili w przepowiedniach świętych proroków.
 Przyszliśmy i przynieśliśmy podarki tak wielkiemu Królowi.
 170 My, pasterze owiec, przynosimy wiejskie dary
 niegodne takiego Boga, lecz największe, na jakie nas stać.
 Wyłóż, Tyrsisie, dary, które kazałem ci nieść.
 Ty także, Tityrusie, pokaż powierzone ci dary dla Matki.
 Przyjmij, wielkie Dziecię, tego baranka; niech Ci rośnie,
 175 abyś w przyszłości mógł czasem bawić się z nim wesoło.

LAKON

Nie gardź też, mały Chłopcze, moimi zwyczajnymi darami
 i nie bacz, proszę, na to, czego Ty jesteś godzien, lecz co mogą dać
 moje pastwiska, i chroń moje bydło przed złodziejami.

DAFNIS

- Czemu nie zaśpiewamy, Damonie, w pieśni naprzemiennej
 180 o Chrystusie obecnym tu? Ty jesteś z Tyrsisem, przy mnie stoi Tityrus.

DAMON

Nie mogę, kaszel mi przy śpiewaniu wstrząsa piersi;
 Lakon niech śpiewa z Tyrsisem.

DAFNIS

A więc zwawo, Lakonie, ty na zmianę z nami podejmij radosną pieśń.

LAKON

Zaczynaj. Nie będziesz musiał teraz, Dafnisie, dopraszać się
 naszych muz.

DAPHNIS ET TITYRUS

185 Christule, blande infans et nectare dulcior ipso,
 candidior nivibus, vernanti pulchrior anno,
 splendidior Phoebo, fulvo pretiosior auro,
 vise, precor, Solymasque arces subolemque Davidis.

LACON ET THYRSIS

At tu, Tartarea, Stygie anguis, amarior herba,
 190 nigrior Illyrica pice, morte obscenior atra,
 horridior tenebris et peste nocentior ipsa,
 huiusce Infantis pressus virtute recede.

DAPHNIS ET TITYRUS

Infelix vitium regnat, stant vana per aras
 numina et innumeris ditatur manibus Orcus.
 195 Te duce consurget virtus et vana sub aras
 numina fracta cadent, praeda spoliabitur Orcus.

LACON ET THYRSIS

Aurea iam virtus surget, iam vera colentur
 numina, iam innumeris animis complebitur axis.
 Te sine regnabit vitium nec vera colentur
 200 numina et ingenti praeda fraudabitur axis.

DAPHNIS ET TITYRUS

Est flos dulcis api, sunt urso dulcia mella,
 dulcia sunt fetis ovibus nova gramina veris,
 dulcia lactenti agnello sunt ubera matris,
 dulcior es multo, Puer, o Puer auree, nobis.

LACON ET THYRSIS

205 Grata levis segeti pluvia est, est grata capellis
 lenta salix, grata est depulsis arbutus haedis,

DAFNIS I TITYRUS

185 Chrystusiku, dziecię wdzięczne i słodsze od samego nektaru,
 bielsze od śniegów, piękniejsze od zieleniącej się wiosny,
 jaśniejsze od Feba, cenniejsze od złocistego złota,
 wejrzyj, proszę, na Jerozolimę i potomstwo Dawida.

LAKON I TYRSIS

A ty, wężu stygijski, bardziej gorzki niż ziele Tartaru,
 190 czarniejszy od iliryjskiej smoly, bardziej złowróźbny od mrocznej
 śmierci,
 straszniejszy od ciemności i bardziej szkodliwy niż zaraza,
 ustap, zgnieciony cnotą tego Dziecięcia.

DAFNIS I TITYRUS

Grzech występny panuje, czcze bożki stoją na ołtarzach
 i w niezliczone cienie wzbogaca się Orkus.
 195 Gdy Ty będziesz wodzem, wszędzie cnota, a połamane bożki
 spadną pod ołtarze i Orkus zostanie odarty z łupu.

LAKON I TYRSIS

Powstaje już złota cnota, już prawdziwe bóstwa będą czczone,
 niezliczonymi duszami już wypełni się niebo.
 Bez Ciebie zapanuje grzech i nie będą czczone
 200 prawdziwe bóstwa, i niebo zostanie pozbawione wielkiej zdobyczy.

DAFNIS I TITYRUS

Kwiat jest słodki dla pszczoły, słodki jest miód dla niedźwiedzia,
 słodkie są wiosną świeże trawy dla brzemiennych owiec,
 słodkie są wymiona matki dla ssącego mleko baranka,
 słodszy Ty, o złoty Chłopcze, o wiele bardziej jesteś dla nas.

LAKON I TYRSIS

205 Miły jest lekki deszcz zasiewom, miła jest kozom giętka wiklina,
 miła jeżyna odstawionym od piersi koziółkom,

lac gratum catulis, gratae pastoribus uvae,
gratior es multo, Puer, o Puer auree, nobis.

DAPHNIS ET TITYRUS

Ante leves igitur volitabunt aere pisces
210 et volucres altis errabunt aequoris undis
nec non Iordanis Romanas perfluet arces,
quam Tuus e nostro labatur pectore vultus.

LACON ET THYRSIS

Ante lupus servabit oves et pascua custos
partuque edet ovis haedos agnosque capella
215 balansque arcebit generosos agna leones,
quam Te, magne Puer, mutato pectore temnam.

OMNES

simul

Dum Libanus cedros, dum thu<nn>os aequora pascent,
dum Solymae templum, dum stabunt moenia Romae,
dum stabit tellus, dum stabit Regia caeli,
220 semper, Christe, Tuum nomenque decusque manebit.

DAMON

Sed iam, Christe, vale Christique valete parentes;
saepta domum revocant. Utinam per fata liceret
vobiscum toto famulans consumerer aevo.

DAPHNIS

O nos felices, o terque quaterque beatos,
225 quis Christi divos oculos, diva ora tueri
contigit et niveis grata oscula figere plantis.

mleko miłe szczeniętom, miłe pasterzom winne grona,
milszy Ty, o złoty Chłopcze, o wiele bardziej jesteś dla nas.

DAFNIS I TITYRUS

Pierwej więc ryby lekko będą latały w przestworzach,
210 a ptaki błdziły po morskich głębinach,
pierwej Jordan popłynie poprzez wzgórza Rzymu,
aniżeli Twoje oblicze zatrze się w naszej pamięci.

LAKON I TYRSIS

Pierwej wilk jako strażnik będzie strzegł owiec i pastwiska
i owca wyda na świat koziołki, a koza baranki,
215 pierwej becząca owca poskromi dumne lwy,
niż odmieniwszy me serce, Tobą, wielki Chłopcze, wzgardzę.

WSZYSCY

razem

Dopóki Liban żywić będzie cedry, a morza – tuńczyki,
dopóki świątynia Jerozolimy, dopóki mury Rzymu stać będą,
dopóki stać będzie ziemia i Pałac niebieski,
220 zawsze, Chryste, będzie trwało Twoje imię i Twa chwała.

DAMON

Lecz już, Chryste, żegnaj, żegnajcie, rodzice Chrystusa;
trzeba wracać do domu i zagrody. Oby los pozwolił,
bym z wami jako sługa całe życie mógł spędzić.

DAFNIS

O my szczęśliwi, po trzykroć i czterokroć szczęśliwi,
225 skoro przypadło nam w udziale boskie oczy, boskie usta Chrystusa
oglądać i z wdzięcznością ucałować śnieżnobiałe stopy.

LACON

Iam non suspicio fasces ostiumque tyranni,
quando me Christus tanto est dignatus honore.
Sed quia summa meae cernuntur culmina villae,
230 ne pigeat, Damon, brevis est mora, parva subire
tecta <simul>. Famis est nobis, sunt dulcia poma,
est <pressi> atque novi simul ingens copia lactis.

DAMON

At me saepta manent, nam tamdiu abesse nefas est.

DAPHNIS

Me sine longa trahet per nugas otia pubes
235 et fors per rixas; praesens haec omnia tollam.

LACON

Non patiar vos ire domum, parere necesse est.

DAPHNIS

Siccine agis, Lacon, sic vim pastoribus affers?

<LACON>

Hanc vim afferre iubent ingentia gaudia, Daphni,
240 quae tandem nato tentant mihi pectora Christo.

LAKON

Już nie patrzę z podziwem na różgi i podwoje pałacu tyrana,
gdyż Chrystus uznał mnie godnym tak wielkiego zaszczytu.
Lecz skoro już widać dach mojego domu,
230 nie wzbraniaj się, Damonie, krótka to zwłoka, wstąpić
do mojej skromnej chaty. Jesteśmy głodni, a tam są słodkie jabłka,
jest i ser, i duża obfitość świeżego mleka.

DAMON

Ale na mnie czeka zagroda, nie godzi się tak długo być z dala.

DAFNIS

Beze mnie młodzież długi czas strawi na zabawie
235 i może na klótniach; gdy tam będę, położę kres temu wszystkiemu.

LAKON

Nie pozwolę, byście poszli do domu, musicie mnie posłuchać.

DAFNIS

Tak to postępujesz, Lakonie, taki gwałt pasterzom zadajesz?

LAKON

Taki gwałt zadawać każe mi, Dafnisie, ogromna radość
240 z narodzenia Chrystusa, która rozsadza mi piersi.

KOMENTARZE

KOMENTARZ EDYTORSKI

I. WYKAZ ZNAKÓW I SKRÓTÓW PRZYJĘTYCH W EDYCJI

1. Znaki edytorskie i skróty w transkrypcji i komentarzach oraz skróty odnoszące się do przekazów

< > – nawiasy kątowe w tekście utworu oznaczają koniektury wydawcy (uzupełnienie lub poprawkę)

popr. wyd. – poprawka wydawcy

transkr. wyd. – transkrypcja wydawcy

uzup. wyd. – uzupełnienie wydawcy

Autorzy koniektur nie pochodzących od wydawcy:

A.B. – Aleksandra Burek

A.M.-N. – Ariadna Masłowska-Nowak

A.S. – Agnieszka Skubis

J.M. – Jacek Multanowski

K.J. – Katarzyna Jażdżewska

K.K. – Katarzyna Kotońska

K.R. – Katarzyna Różycka

M.S. – Mikołaj Szymański

rkps – rękopis Ossol. Pawl. 204

rkps² – poprawki w rękopisie naniesione drugą ręką

2. Skróty częściej przywoływanych opracowań

GROCHOWSKI – Stanisław Grochowski, *Wirydarz abo kwiatki rymów duchownych o Dziecięciu Panu Jezusie*, wyd. J. Dąbkowska, Warszawa 1997 („Biblioteka Pisarzy Staropolskich”, t. 8).

Lewański – J. Lewański, *Studia nad dramatem polskiego odrodzenia*, Wrocław 1956.

Natoński-Okoń – polski przekład: I. *Eklogi. Dialog na Boże Narodzenie, Ekloga o Narodzeniu Pańskim*, przeł. ks. B. Natoński TJ, J. Okoń, [w:] Okoń, s. 3-25.

Okoń – *Staropolskie pastoralki dramatyczne. Antologia*, oprac. J. Okoń, Wrocław 1989 („Biblioteka Narodowa” I 269).

Życie katolickie – Życie katolickie. Książka do nabożeństwa i rozmyślenia. zebrała i ułożyła Cecylja Plater Zyberkówna. Warszawa 1912.

3. Skróty dotyczące literatury starożytnej

AN.*Oct.* – Anonymus (autor nieznany), *Octavia* (Oktawia)

APUL.*Met.* – Lucius Apuleius, *Metamorphoses* (Metamorfozy, czyli Przemiany)

AUG.*Civ.* – Aurelius Augustinus, *De civitate Dei* (O państwie Bożym)

CIC. – Marcus Tullius Cicero

Mil. – *Pro T. Annio Milone oratio* (Mowa w obronie Tytusa Anniusza Milona)

Nat. deor. – *De natura deorum* (O naturze bogów)

Rep. – *De republica* (O państwie, O Rzeczypospolitej)

Ferr. – *In Verrem actiones* (Mowy przeciw Werresowi, Werryunki)

COLUM. – Lucius Iunius Moderatus Columella, *De re rustica* (O gospodarstwie)

HOR. – Quintus Horatius Flaccus

Ars – *De arte poetica* (O sztuce poetyckiej)

Carm. – *Carmina* (Pieśni)

Epist. – *Epistulae* (Listy)

Sat. – *Satirae* (Satyry)

LUCAN. – Marcus Annaeus Lucanus, *Pharsalia, Belli civilis libri decem* (Farsalia, 10 ksiąg o wojnie domowej)

LUCR. – Titus Lucretius Carus, *De rerum natura* (O naturze wszechrzeczy)

OV. – Publius Ovidius Naso

Am. – *Amores* (Miłostki)

Ars – *Ars amatoria* (Sztuka kochania)

Fast. – *Fasti* (Kalendarz)

Her. – *Heroides* (Listy heroid, Heroidy)

Ib. – *Ibis* (Ibis)

Met. – *Metamorphoses* (Metamorfozy, Przemiany)

Pont. – *Epistulae ex Ponto* (Listy z Pontu)

Trist. – *Tristia* (Żale)

PROP. – Sextus Propertius, *Elegiae* (Elegie)

SEN.*Herc.f.* – Lucius Annaeus Seneca (Filozof), *Hercules furens* (Herakles szalejący)

SIL.*Pun.* – Silius Italicus, *Punica* (Opowieść o wojnie punickiej)

STAT. – Publius Papinius Statius

Silv. – *Silvae* (Sylwy, tj. Gąszcze)

Theb. – *Thebais* (Tebaida)

VARRO *Rust.* – Marcus Terentius Varro, *De re rustica* (O gospodarstwie wiejskim)

VERG. – Publius Vergilius Maro
Aen. – *Aeneis* (Eneida)
Ecl. – *Eclogae* (Eklogi, Bukoliki)
Georg. – *Georgica* (Georgiki)

4. Cytaty biblijne [za:] *Biblia w przekładzie księdza Jakuba Wujka z 1599 r.*, wyd.

J. Frankowski, Warszawa 1999. Oznaczenia ksiąg biblijnych:

Rdz – *Księgi Rodzaju*
 Pwt – *Księgi Powtórzonego Prawa*
 Sdz – *Księgi Sędziów*
 1Sm – *Pierwsze Księgi Samuelowe*
 Ne – *Księgi Nehemiaszowe*
 1,2 Mch – *Księgi Pierwsze Machabejskie, Księgi Wtóre Machabejskie*
 Ps – *Księgi Psalmów*
 Iz – *Proroctwo Izajaszowe*
 Dn – *Proroctwo Danielowe*
 Mi – *Proroctwo Micheaszowe*
 Ag – *Proroctwo Aggeusza*
 Ml – *Proroctwo Malachiasza*
 Mt – *Ewangelia według Mateusza*
 Mk – *Ewangelia według Marka*
 Łk – *Ewangelia według Łukasza*
 J – *Ewangelia według Jana*
 Ef – *List Św. Pawła do Efezjan*
 Hbr – *List Św. Pawła do Żydów zwany również Listem do Hebrajczyków*

II. OPIS ŹRÓDEŁ

Tekst łaciński opiera się na rękopiśmiennej kopii zachowanej w kodeksie kaliskim sygn. Ossol. Pawl. 204, ze zbiorów Gwalberta Pawlikowskiego, przechowywanym w Ossolineum we Wrocławiu. Kodeks zawiera repertuar szkolnej sceny kolegium jezuickiego w Kaliszu z lat 1584-1707¹.

W kodeksie kaliskim tekst sztuki *Dialogus in Natali Domini* mieści się na k. 56r-61v, a *Eklogi* – 61v-65v. Rękopis jest kopią, sporządzoną najprawdopodobniej nie z pierwszego egzemplarza. Świadczą o tym poprawki oraz uzupełnienia la-

¹ Spis zawartości kodeksu można znaleźć [w:] *Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut. Piśmiennictwo staropolskie*, t. 1, Warszawa 1963, s. 206-207. Przedtem o kodeksie pisali: W.A. Maciejewski, *Piśmiennictwo polskie. Dodatki*, Warszawa 1852, t. I, s. 255-258; K. Bernacki, *Jezuici w Kaliszu*, „Biblioteka Warszawska” 2(1857), s. 755-756; L. Bernacki, *Dwa najstarsze jezuickie intermedia szkolne*, „Pamiętnik Literacki” 2(1903), s. 101-102; Lewański, s. 59-61.

kun naniesione inną ręką niż ta, która przepisała cały tekst, a także błędy, które powstały niewątpliwie w trakcie przepisywania, np. *Ecloga* w. 181. oraz pozostawione widocznie zepsute miejsca, np. *Ecloga* w. 5, *Dialogus* w. 72, 148. Nie ma pewności, czy wszystkie lekcje wprowadzone inną ręką niż pierwszy kopista zawdzięczamy tej samej ręce: zwłaszcza nadpisane *summus* (*Dialogus*, przed w. 30) wygląda trochę inaczej niż pozostałe dopiski.

Za podstawę wydania przyjęto tekst sporządzony przez pierwszego kopistę wraz z poprawkami przez niego naniesionymi. Poprawki te sygnalizowano w aparacie tylko wówczas, gdy miały znaczenie dla dyskusji nad brzmieniem tekstu (w takich przypadkach podano w aparacie lekcję sprzed poprawki oraz tekst poprawiony). Co do drugiej ręki, poprawiającej i uzupełniającej tekst, wszystkie jej poprawki i uzupełnienia zostały uwzględnione w aparacie, a większość – przyjęta w edycji.

W pracy nad rękopisem posługiwałam się fotokopiami, w wypadku wątpliwości zaglądałam do rękopisu.

Umieszczona w tytule data wystawienia obu utworów jest niepewna. Wydaje się, że jest to jednak 1586 poprawione z 1585, a nie odwrotnie. W literaturze przedmiotu przyjęto rok 1586; wątpliwości co do odczytania miał Lewański (s. 60).

Niniejsze wydanie – jak już wspomniano we „Wprowadzeniu do lektury” – jest pierwszą edycją tekstu łacińskiego obu utworów. Opublikowany polski przekład obejmuje w. 1-29 i 161-270 *Dialogu* oraz całość *Eklogi* (Natoński-Okoń).

III. ZASADY TRANSKRYPCJI

Pisownia rękopisu w niektórych punktach odbiega od grafii klasycznej. Nie różni się w nim *u* zgłoskotwórczego i niezgłoskotwórczego: *v* stoi na początku wyrazu (np. *vates*, *vrbs*), *u* w środku i na końcu (np. *vua*, *vultu*). Dyftongi *ae*, *oe* czasem są zapisywane jak w łacinie klasycznej, często jednak uproszczone do *e*, niekiedy zaś stosowano je hiperpoprawnie.

Ze względu na to, że autor starał się naśladować klasyczną łacinę, starożytnych autorów i antyczne miary wierszowe oraz przestrzegał reguł gramatycznych, przywrócono w tekście pisownię klasyczną. W wydaniu zastosowano więc pisownię *v* w miejscu *u* niezgłoskotwórczego i pisownię *u* w pozycji zgłoskotwórczej bez żadnych adnotacji w aparacie krytycznym. Wszelkie *j* zastąpiono *i* (np. *Iesse*, *Iozarus*, *Ioseph*). Wprowadzono *ae*, *oe* zgodnie z regułami klasycznymi. Wyłącznie w wypadku, gdy wpływa to na rozróżnienie wyrazów, warianty ortograficzne zostały umieszczone w aparacie krytycznym (np. *Dialogus* w. 12: *quaeruntur* zamiast *queruntur*, w. 222: *celavit* zamiast *caelavit*). Tylko w miejscach, w których ma to znaczenie dla zachowania metrum, pozostawiono w tekście formy nieklasyczne (np. *Ecloga* w. 62: *retulisse*, w. 134: *reperi*).

W rękopisie poza imionami własnymi również niektóre rzeczowniki pospolite pisane są wielką literą (np. *Dux*, *Deus*, *Pontifex*, *Princeps*, *Regia*, *Rex*, *Tyrannus*),

a także przymiotnik *Divinus*. W wydaniu zachowano wielkie litery tylko tam, gdzie wymagał tego kontekst (np. uhonorowanie osoby).

Podział tekstu między osoby pochodzi z rękopisu, z wyjątkiem ingerencji wydawcy (*Dialogus* w. 151 i przed w. 152, *Ecloga*, przed w. 1 i 239). Skróty imion osób w didaskaliach rozwiązano bez zaznaczania w tekście.

Zgodnie z zasadą przyjętą w serii „Biblioteka Pisarzy Staropolskich” zrezygnowano z majuskuły na początku wiersza. Interpunkcję w całym tekście zmodernizowano.

Odstępstwa od pisowni klasycznej w rękopisie (liczby oznaczają numer wersu):

Dialogus de Natali Domini

achantum 220	praela 108	existit 69
aequeva 246	praemet 139	expectare 101, 102
Anapestici 225	praesefrens 24	expectata 47
Assiriae 58	praesepia 163, 189, 193,	faelicem 148
Bacco 107	197, 201, 259, 261	faelices 224
caetera 185	preco 112	faelix 107
coniux 117	pretoria 122	faetis 202
conycis 66	proch 103, 205, 209, 213,	Illirica 190
Dedalea 222	217	incllyta 76
dirripuit 59	quaecunqne 184	incllyte 165
dramma 28	quale quale 6	infaelix 193
effaeto 117	quocunqne 151	in primis 165
Erryn ^Δ is 134	scenae 28	lachrimabile 163
extant 72	secula 73, 160	maeae 229
extingue 245	septa 223	monimenta 75
faelix 14	soboles 243	ocia 234
faetus 220	squallent 164	pertento 2
Haebrea 32	squallentes 134	Phaebo 187
Haebreis 39	thoro 229	preciosior 87
Haebreos 13	thure 144	quanquam 28
Hircanum 65	unquam 70	quicunqne 11
hoebrea 36		quo cum 175
illae 97		seclorum 108
inditio 99		secula 89
maenia 258		septa 122, 222, 233
nuncia 105		septis 166
nuncius 111		sobolemque 188
obyctat 141		sydera 118
pene 101		tentant 240
Posphore 228		Tisyphonem 137
praecatur 17		Tyrani 227
		Tytirus 25
		unquam 161, 159

Ecloga de Nativitate Domini

ach 42
Achantus 144
asueta 9
caetera 54
Camoenas 14
ceptas 103
Dametas 145
diversorio 60

IV. APARAT KRYTYCZNY

DIALOGUS DE NATALI DOMINI

Tytuł: 1586 – rkps (pierwotnie 1585).

w. 8 <*primae trium*> – popr. wyd.: *primae* – rkps; *trium* – rkps² (nadpisane nad skreślonym *primae*). Utrzymanie obu wyrazów w tym wersie jest konieczne dla zachowania rytmu senaru jambicznego. W pierwszych scenach sztuki mają wystąpić trzy osoby: Jozarus, Zachariasz i Symeon. Jozarus i Zachariasz są niewątpliwie kapłanami. Symeon – sługa świątynnym. Wyrażenie *primae partes* będzie znaczyło: najpierw wystąpią trzej kapłani, lub: główną rolę będą grać trzej kapłani. Potem będzie się modlił Symeon. Taka jest przedstawiona w prologu treść sztuki, realizowana następnie w trakcie przedstawienia. (Miejsce to wiąże się z również zepsutymi daskaliami przed w. 30). M.S. proponował zmianę szyku na *trium primae*; powstałby wówczas tekst bardziej wykwintny, z większym akcentem na *trium*. Natomiast zwrot z wyrazem *primae* na początku podkreśla, że scena z kapłanami rozgrywa się najpierw, na początku sztuki, a potem jeszcze następuje dalsza część akcji. Natoński-Okoń (s. 3) w tym miejscu tłumaczy błędnie: „trzy grupy kapłanów”.

w. 12 <*Hi*> – popr. wyd.: *Hic* – rkps. *Hi* odnosi się do kapłanów. *Hic* ‘tutaj’ byłoby trudne do zrozumienia w tym kontekście, ponieważ w zdaniu brakowałoby wówczas podmiotu.

w. 12 *queruntur* – transkr. wyd.; *quaeruntur* – rkps

w. 21 *sene*<*m*> – popr. wyd. (za Natoński-Okoń); *senex* – rkps. Jak wynika z w. 148-160. Anioł Gabriel prowadzi Symeona do gaju z prorokami. *Gabriel senem* na końcu wiersza łatwo mogło zostać zmienione w *Gabriel senex* (por. *Simeon senex* w w. 10 i po w. 29; zawsze się tak mówi o Symeonie, por. np. GROCHOWSKI, s. 31: tytuł wiersza *Symeon starzec*). Przekazane przez rękopis *Gabriel senex* jest niezrozumiałe w toku zdania.

w. 28 <*drama totum*> – popr. wyd. (A.S.); *totum drama totum* – rkps. Ze względów metrycznych jedno *totum* musi zostać usunięte. Obie wersje (*totum drama* i *drama totum*) dają w zasadzie satysfakcjonujący rozbiór metryczny, chociaż *hoc totum dramast* brzmiałoby niezręcznie. Wybrano szyk *drama totum*, gdyż odpowiada nienacechowanemu szykowi języka łacińskiego, natomiast *totum drama* kładłoby silny nacisk na *totum* lub byłoby polonizmem.

przed w. 30 *summus* – rkps² (nadpisane nad skreślonym *primus*); *primus* – rkps
sacerdo<*s*> – popr. wyd.: *sacerdotes* – rkps. Por. sformułowanie „summus sacerdos” w: 1Mch 12,3; 12,6; 14,17; 2Mch 3,10; 3,32; 3,33; 14,3; 15,12; Mk 14,59; 14,60; 14,62; APUL.*Met.* 11.16; 11.20. Zostały tu wymienione osoby występujące w pierwszej scenie sztuki: Jozarus, Symeon, Zachariasz. Jak wiemy z prologu (w. 9-10), Jozar jest najwyższym kapłanem żydowskim. Pozostałe osoby biorące udział w rozmowie zostały wyraźnie przedstawione w uwagach scenicznych: *Simeon senex*, *Zacharias pater Ioannis Baptistae*. Nie wydaje się, żeby cho-

działo tu o kolejność wystąpienia (tzn. że Jozarus wystąpił jako pierwszy – *primus*). Trudność sprawia również interpretacja przekazanego w rękopisie słowa *sacerdotes*, które musiałoby się odnosić do Symeona i Zachariasza, podczas gdy Jozarus byłby tylko określony jako *primus* czy *summus*. Przyjęcie poprawki *summus sacerdos* rozwiązuje wszystkie te problemy.

w. 34 *redacta*<*m*> – popr. wyd. (A.M.-N.); *redacta* – rkps. Poprawka konieczna ze względów gramatycznych.

w. 44 <*a*>*ra* – popr. wyd.; *aura* – rkps. Por. OV.*Her.* 1,110: „portus et ara tuis”. *Portus et ara* jest klasycznym zwrotem łacińskim, który znajdujemy ponadto jeszcze raz u Owidiusza i dwukrotnie u Cyncerona (OV.*Pont.* 2,8,68; CIC.*Verr.* 2,5,126; *Mil.* 90). W starożytności ołtarz był azylem: przestępca, który dotarł do ołtarza, nie mógł zostać ukarany. Chrystus ma przyjść jako „port i ołtarz”, czyli po prostu ocalenie, zbawienie dla swoich wyznawców. Klasyczne *ara* (w łacinie kościelnej – *altare*) łatwo mogło zostać przez kopistę zmienione w wyraz *aura*. Wyrażenie *portus et aura* byłoby dziwne, dlaczego bowiem Chrystus miałby być określony jako „port i wiatr”?

suis – rkps² (nadpisane nad skreślonym *solus*); *solus* – rkps. Poprawka *suis*, w przeciwieństwie do pierwotnego *solus*, jest w tym miejscu poprawna merytorycznie. Por. obj. wyżej.

w. 45 *Pharais* – rkps² (wpisane w pozostawione wolne miejsce)

w. 47 *allophylos* – transkr. wyd.; *alophilos* – rkps. Por. obj. oraz *Dialogus*, w. 104.

w. 49 *longaevi* – rkps² (wpisane w pozostawione wolne miejsce)

w. 53 *antehac* – rkps² (wpisane w pozostawione wolne miejsce)

w. 55 *necem* – rkps² (wpisane w pozostawione wolne miejsce)

w. 66 *A<d>de* – popr. wyd.; *Abde* – rkps. *Abde* (‘schowaj, ukryj’) jest w tym miejscu niezrozumiałe. Należy poprawić na *Adde* (‘dorzuć coś, powiedz jeszcze’ o hebdomadach...).

w. 70 *d<i>spicit* – popr. wyd.; *despicit* – rkps. *Despicit* znaczyłoby ‘patrzy z góry’, natomiast *dispicit* – ‘widzi, rozeznaje, osądza’.

w. 71 <*enim*> – uzup. wyd. (M.S.); rkps – brak. Poprawka ze względu na metrum; por. też *Dialogus*, w. 87.

w. 72 <*consignata*> – popr. wyd.; *constituta contignata* – rkps. Najwyraźniej tekst został tu zepsuty przez kopistę w trakcie przepisywania: *constituta contignata* jest zupełnie niezrozumiałe i wychodzi poza heksametr. Koniektura świetnie pasuje do sensu zdania: od czasów Daniela nie istnieją „czasy poświadczone w świętych rocznikach”, tzn. nie ma zapisów w świętych rocznikach. Kopista pewnie zobaczył *cons*, dopisał resztę częstego słowa *constituta*, znowu spojrzął w tekst i napisał *contignata*. Albo miał do dyspozycji tekst z nadpisanymi poprawkami; por. *Ecloga*, w. 231-232. Por. CIC.*Rep.* 1,25: „diem... in maximis annalibus consignatum”; miejsce to nie mogło być jednak wzorem dla autora sztuki, gdyż w XVI w. (poza oddzielnie przekazanym fragmentem księgi 6 – *Somnium Scipionis*) nie znano Cyncero-

nowego traktatu *De re publica*. Cytat ten świadczy natomiast o tym, że jest to poprawne łacińskie wyrażenie i było w użyciu w czasach „łaciny złotej”.

w. 82 <deprendere> – popr. wyd. (M.S.): *deprehendere* – rkps. Poprawka ze względu na metrum.

w. 96 <E>lide – popr. wyd. (J.M.): *Ilide* – rkps. Igrzyska Olimpijskie rozgrywały się w Elidzie na Peloponezie; por. *Dialogus*, w. 88.

w. 98 nu<nc> – popr. wyd. (K.K.): *num* – rkps. *Num* nie daje sensu, w minusku le latwy błąd.

w. 99 *tempora*<e> – popr. wyd.: *tempora* – rkps. *Tempora* byłoby niezrozumiałym i niepotrzebnym drugim akuzatiwem. Wywód Symeona dotyczy wyliczenia czasu spełnienia proroctwa za pomocą olimpiad (w miejsce Danielowych hebdomad). Prorok kazał liczyć nie czas (*tempora*), tylko olimpiady, tak jak hebdomady. W tekście powinno więc być *ex quo ... tempore*, czyli ‘odkąd, od jakiego czasu’ należy liczyć bieg olimpiad.

w. 104 *allophylo* – transkr. wyd.: *allophylo* – rkps (pierwotnie *allophyly*) (por. *Dialogus*, w. 47)

w. 107 *Baccho* – transkr. wyd.: *Bacco* – rkps (pierwotnie *Bacho*)

w. 116 *mihi* – rkps² (wpisane w pozostawione wolne miejsce)

w. 134 *Eriny's* – transkr. wyd.: *Errynis* – rkps (nad *n* nadpisane Δ)

w. 149 *la<t>entem* – popr. wyd. (M.S.): *labentem* – rkps. Poprawka znacznie poprawia sens zdania.

w. 151 *GABRIEL* – rkps (skreślone jako próba poprawienia błędu: pominięcia osoby Symeona w didaskaliach po w. 151)

przed w. 152 <SIMEON> – uzup. wyd. Często zmiana osób mówiących spowodowała pomyłki kopisty i korektora w rozdziale kwestii w wersach 151-152.

w. 152 *repet<u>nt* – popr. wyd.: *repetent* – rkps. Skąd Symeon miałby wiedzieć, że prorocy ciągle będą śpiewać?

coe<t>us – popr. wyd.: *caelus* – rkps. Rękopiśmienne *caelus* zostało zapisane ligaturą, oznaczającą dyftong *ae* lub *oe*. Wygląda na błędnie przepisane *coetus*, które w zdaniu daje sens znakomity.

w. 164 *situ* – rkps (pierwotnie *sibie*); por. VERG.*Aen.*6.462: „*loca senta situ*” (..przez puszcze, bezdroża”, przel. Z. Kubiak).

w. 173 *adeam<n>e* – popr. wyd. (M.S.): *adeamue* – rkps

w. 192 *ardu<u>s* – popr. wyd. (K.K.): *arduas* – rkps. Poprawka konieczna ze względów gramatycznych.

w. 207 *fragilemque culmum* – rkps² (wpisane w pozostawione wolne miejsce)

w. 208 *La<t>ii* – popr. wyd. (K.K.): *Lalii* – rkps. Lekcja rękopisu jest niezrozumiała, chodzi przecież o prawa spisu łacińskiego, rzymskiego. Por. *Dialogus*, w. 33, gdzie Jozarus wspomina o podawaniu nazwisk *Latio regi* ‘łacińskiemu (tj. rzymskiemu) królowi’. Natoński-Okoń przyjęli bezsensowną koniekturę *Lalii* (s. 7).

w. 222 *caelavit* – transkr. wyd.: *celavit* – rkps

w. 232 *ver<t>as* – popr. wyd.; *versas* – rkps. M.S. słusznie proponuje *verses*, ponieważ potrzebny jest tu koniunktywus, który zresztą występuje w sąsiednim czasowniku w tym zdaniu (*pares*). Niewłaściwa jednak byłaby tu forma frekwentatywna, a ponadto *vertas* łatwiej uległoby zepsuciu w *versas*. Obydwu czasowników używali pisarze antyczni w sformułowaniu *vertere / versare terram*, przy czym *versare* odnosiło się do czynności wielokrotnej. Por. *vertere* – VERG.*Georg.* 1,2: „quo sidere terram vertere... canere incipiam”; 1,147: „prima Ceres ferro mortales vertere terram instituit”; HOR.*Sat.* 1,1,28; COLUM.3,13,8; oraz *versare* – VERG.*Georg.* 1,119: „haec cum sint hominumque boumque labores versando terram experti”; PROP. 4,1b,129: „tua cum multi versarent rura iuveni”; HOR.*Carm.* 3,6,39: „Sabellis... ligonibus versare glaebas”.

w. 233 *sudant<e>* – popr. wyd.; *sudantem* – rkps. Por. Rdz 3,19: „In sudore vultus tui vesceris pane” (Wujek: „W pocie oblicza twego będziesz pożywał chleba”). *Victum sudantem* jest pozbawione sensu, chodzi tu o Adama i zdobywanie pożywienia w pocie czoła – *vultu sudante*. Poza tym w tekście przekazanym przez rękopis na końcu wiersza jest kretyk, po dokonaniu poprawki powstaje anapest (czyli stopa metrum całej pieśni).

w. 253 *<matris>* – popr. wyd.; *motus* – rkps. *Motus* jest tu zupełnie niezrozumiałe, nie wiadomo też, z jakim rzeczownikiem należy łączyć *tae*.

w. 261 *callis* – rkps² (wpisane w pozostawione wolne miejsce)

ECLOGA DE NATIVITATE DOMINI

przed w. 1 *<LACON>* – uzupełn. wyd. (za Natoński-Okoń). Wersy 1-18 najwyraźniej należy przypisać Lakonowi, chociaż zwracając się do siebie samego, mówi w l.mn. (w. 3: *Credimus, o Lacon?*). Takie przypuszczenie wyraża Okoń (s. 12).

w. 5 *<summis>* – uzupełn. wyd. (M.S.); rkps – brak. Heksametr niekompletny. Dodanie *summis* lub *altis* (propozycja A.S.) stanowi pewne rozwiązanie, przy czym należy założyć wzdłużenie cząstki *sit* w *possit* pod przyciskiem przed cezurą. Por. *summis* – VERG.*Aen.* 2,626: „summis antiquam in montibus ornum”; 10,766: „aut summis referens annosam montibus ornum”; LUCAN. 1,934: „montibus ardua summis”, oraz *altis* – VERG.*Ecl.* 1,83: „altis de montibus umbrae”; *Aen.* 3,644: „altis montibus errant”. Zwrot *montibus altis* na końcu heksametru – VERG. *Aen.* 3,675; 7,563; 8,321; 10,707; 12,523; *Ecl.* 7,66; *Georg.* 4,112; OV.*Met.* 1,133 oraz na przelomie wierszy *altis / montibus* – VERG.*Georg.* 1,358; OV.*Fast.* 2,286; 3,316. U autorów klasycznych *altis* zwykle nie plasuje się w wymaganym miejscu heksametru. Z drugiej strony *summis* było stosowane w drugiej i trzeciej stopie heksametru, ale sens daje niejednoznaczny: w zestawieniu z *imis* odnosi się przeważnie do tego samego rzeczownika i znaczy: ‘na szczycie – u podnóża’.

w. 10 *<m>eque* – popr. wyd.; *neque* – rkps. Miejsce niezmiernie trudne do zrozumienia oraz interpretacji. Koniektura *meque* ma dwie zalety: sprawia, że zdanie staje się poprawne pod względem gramatycznym (*meque evigilante* tworzy pełny

ablatus absolutus) oraz w sposób istotny wpływa na znaczenie tego wersu – po przebudzeniu Lakona śpiew ucichł (*neque quievit* oznaczałoby, że Lakon słyszał śpiew również na jawie). Poprawka naprawia także usterkę metryczną w wierszu. Natoński-Okoń tłumaczą, że śpiew: „Spadł z góry nagle i nie ustal na jawie [...] nawet jeśli mamił czuwających” (s. 11).

w. 15 *cur* – rkps² (nadpisane)

serus – rkps (nad *r* nadpisane *n*)

w. 17 *L<y>aeo* – popr. wyd.: *Licaeo* – rkps. Prawdopodobnie kopista zamienił przydomek Bakchusa, boga wina, na powszechniej znaną nazwę starożytnej szkoły filozoficznej.

w. 28 *stabil<o>* – popr. wyd.: *stabilum* – rkps. Lekcja rękopisu jest niezrozumiała, natomiast poprawka pozwala tłumaczyć to sformułowanie jako „przedłożył stajenkę nad twoje mury” (dosł. ‘uznał twoje mury za gorsze od stajenki’).

w. 29 *es<t>* – popr. wyd. (za Natoński-Okoń); *esse* – rkps. Poprawki wymaga gramatyka i metrum.

w. 30 *Damon* – transkr. wyd.: *Daemon* – rkps

w. 42 *qui<d>* – popr. wyd. (K.K.): *quis* – rkps. Błąd popełniony przez kopistę prawdopodobnie pod wpływem następującego *agis*.

w. 44 *<sic>* – uzup. wyd. (K.K.). rkps – brak. Dodatkowe *sic* uzupełnia wers heksametru o brakującą długą sylabę. Po pierwszym *sic* i *si* w tym wierszu kopista łatwo mógł opuścić drugie *sic*. Dodanie tego wyrazu poprawia ponadto sens wypowiedzi Damona: skoro Chrystus zagościł u bydła, niech tak samo przyjmie gościnę u mnie i u moich synów. Chrystus u żłobu przyszedł na świat, tj. przyjął gościnę u bydła, a Damon wraz z synami i innymi pasterzami zamierza ugościć go darami. Natoński-Okoń błędnie tłumaczą *hospitare* jako ‘przyjąć kogoś w gościnę’ zamiast ‘być gościem u kogoś’ (s. 13-14).

w. 49 *Qui* – rkps (pierwotnie *Quin*)

w. 75 *<r>obis* – popr. wyd. (za Natoński-Okoń); *nobis* – rkps. Niewątpliwie w tekście potrzebne jest *robis*, głos anioła mówi przecież do pasterzy: ‘Oto dowód dla was’, nie: ‘dla nas’. Błąd mógł powstać tym łatwiej, że litery *n* i *u* często bywają mylone w rękopisach.

<dabo> – uzup. wyd. (M.S.): rkps – brak. Poprawka konieczna ze względów metrycznych, a jednocześnie znakomicie poprawia sens.

w. 91 *<nequiquam>* – popr. wyd. (K.K.): *nequisquam* – rkps

w. 92 *Bethlem<i>o* – popr. wyd.: *Bethlemaeo* – rkps. Poprawka ze względów metrycznych; por. *Ecloga*, w. 38.

w. 102 *no<n>* – popr. wyd. (A.B.); *nos* – rkps. Sens wymiany zdań Lakona i Damona wymaga takiej poprawki. Lakon poprosił pasterzy, aby trochę na niego poczekali. Damon odpowiada, że chwilę poczekają (dosł. ‘nie będzie im przykro czekać’). *Nos* znaczyłoby, że pasterzom będzie przykro chwilę czekać. Łatwo o taką pomyłkę przed czasownikiem, który zwykle łączy się z akuzatywem zaimka osobowego.

w. 105 *Prolem* – rkps² (wpisane w pozostawione wolne miejsce)

w. 116 <se>que – popr. wyd.: *atque* – rkps. W wierszu brakuje dopełnienia do *insetet* (bo *scelus* z w. 115 byłoby bezsensowne), więc poprawka jest konieczna. Dziecię zmyje grzech pierworodny, pokona Szatana i śmierć i pójdzie do nieba. Po śmierci Chrystus znajdzie się pośród gwiazd, przyjęty między bogów, tak jak Zeus przyjmował na Olimp niektórych herosów, a ich gwiazda świeciła potem na niebie (np. Kastora i Polluksa). Zarówno w *Dialogu* (w. 43), jak i w *Eklodze* (w. 265) Chrystus jest określany jako heros, antyczny półbóg, Bóg-człowiek, pośrednik między Bogiem a ludźmi. Chrystus po śmierci idzie do nieba. Por. słowa efesko-konstantynopolitańskiego wyznania wiary: „Et resurrexit tertia die secundum Scripturas. Et ascendit in coelum. Sedet ad dexteram Patris” („I zmartwychwstał dnia trzeciego, jak oznajmia Pismo. I wstąpił do nieba. Siedzi po prawicy Ojca”). Natoński-Okoń przyjmują w tym miejscu błędne tłumaczenie (s. 18).

w. 122 *sero* – rkps² (nadpisane); *ero* – rkps (przekreślone, poprzedzone pionową kreską dla oddzielenia wyrazu)

w. 125 *lunco* – rkps²; *Immo* – rkps

w. 134 <t>guri – popr. wyd.: *tiguri* – rkps

w. 138 *mell<a>* – popr. wyd. (K.R.); *mello* – rkps. Poprawka konieczna ze względu na sens zdania.

w. 144 <at>que – popr. wyd. (M.S.); *at* – rkps. Poprawka ze względów metrycznych.

w. 163 *strame<n>que* – popr. wyd. (K.K.); *stramemque* – rkps

w. 168 <Hebraei> – popr. wyd. (M.S.); *Hebraeis* – rkps

toti<e>s – popr. wyd.; *totis* – rkps

Wiersz jest zupełnie zepsuty: w zdaniu brakuje podmiotu do *cecinere*, a poza tym *Hebraeis totis* musiałoby znaczyć, że prorocy przepowiadali Chrystusa przez dwa tysiące lat „całym Hebrajczykom”. Tymczasem *Hebraei toties* daje sens: tylekroć w ciągu dwóch tysięcy lat Hebrajczycy przepowiadali Chrystusa w pieśniach proroków. Zepsucie tekstu musiałoby być dwustopniowe: najpierw *Hebraei* zostałyby zmienione w *Hebraeis* (bo *Hebraeis ... cecinere* – „Hebrajczykom ... przepowiadali”), a następnie *toties* łatwo mogło ulec zepsuciu w *totis* pod wpływem poprzedzającego *Hebraeis* (upodobnienie zakończenia). Bez tych poprawek zdanie nie poddaje się gramatycznej interpretacji.

w. 171 <sed> – popr. wyd. (za Natoński-Okoń); *si* – rkps. W zdaniu potrzebne jest przeciwstawienie, a nie warunek.

w. 172 *ferenda* – rkps (pierwotnie *ferenda Tityre profer*, gdzie *Tityre profer* przekreślone); zob. w. 173

w. 173 <Tityre>, *profer* – popr. wyd. za lekcją rękopisu z wersu poprzedniego (K.J.); *dona* – rkps (skreślone); *munera profer* – rkps² (por. w. 133). Poprawki wskazują na zepsucie wersów 172-173. *Tityre profer* zostało błędnie dopisane na końcu w. 172, a następnie wykreślone. W wierszu następnym po *credita* zostało wykreślone *dona*, a dalej drugą ręką dopisane *munera profer* (*munera*, w przeciwień-

stwie do *dona*, daje kompletny heksametr). Koniektura daje dobry sens, nawiązując do treści w. 133. Dary mieli nieść Tyrsis i Tityrus, a teraz Damon mówi: wylóż. Tyrsisie, swe dary, i ty, Tityrusie, swoje połóż.

w. 177 *d<e>ceat* – popr. wyd.; *doceat* – rkps. *Doceat* niezrozumiałe.

w. 181 *<t>ussis* – popr. wyd.; *iussis* – rkps, por. *Ecloga*, w. 63

w. 217 *thu<nn>os* – popr. wyd.; *Thumos* – rkps. *Thumos* jest niezrozumiałe.

Trudno tu o przekonującą korektę. Por. *HOR.Sat.* 2,5,44: „plures adnabunt thynni” („i tuńczyki się roją”, przeł. J. Czubek). Natoński-Okoń zaproponowali tłumaczenie: „Jak długo [...] woda w termach płynąć [będzie]” (s. 24).

w. 225 *quis* – transkr. wyd.; *queis* – rkps

w. 231 *<simul>* – popr. wyd.; *subire* – rkps

w. 232 *<pressi>* – popr. wyd.; *pressi simul* – rkps. Wersy 231-232 są niewątpliwie zepsute. Świadczą o tym powtórzenia *subire* w wersach 230 i 231 oraz *simul* w 232. Oba wersy są niepoprawne metrycznie. Najprawdopodobniej źródłem zepsucia było dopisanie przez kopistę *subire* między liniami nad *simul* po *tecta* (w. 231). Następnie kolejny (?) kopista wciągnął *simul* do wersu 232 po *pressi*, tym samym duplikując *simul* w wersie. Dopisek w wersie 231 mógł być jakimś dopowiedzeniem do *tecta*, wyjaśnieniem tekstu, rodzajem glosy.

przed w. 239 *<LACON>* – uzup. wyd. (za Natoński-Okoń); rkps – brak. Z kontekstu wynika, że wersy 239-240 musiał wypowiadać Lakon.

OBJAŚNIENIA

DIALOGUS DE NATALI DOMINI * DIALOG NA NARODZENIE PANA

przed w. 1 *Prologus* || *Prolog* – wstępna, wyodrębniona część utworu dramatycznego lub narracyjnego, zawierająca relację o faktach poprzedzających zawiązanie akcji. Prolog (w postaci monologu, dialogu, narracji) był stałym elementem tragedii greckiej, komedii attyckiej i rzymskiej. W misteriach średniowiecznych i dramacie renesansowym spełniał zadania dzisiejszego programu spektaklu. Prolog *Dialogu na Narodzenie Pana* zapowiada treść całego przedstawienia, obejmującego *Dialog* i *Eklogę*. I tak wersy 8-16 prologu zapowiadają wersy 30-123 sztuki, następnie wersy 17-20 odpowiadają wersom 124-137 dramatu, z kolei wersy 21-25 omawiają wersy 138-160, potem wersy 25-27 streszczają całą resztę *Dialogu*, z wyszczególnieniem Chóru Ojców (w. 225-245), wreszcie wers 27 zapowiada całą *Eklogę* (dary pasterzy).

w. 1 *patrum cohors* || *orszaku ojców* – chodzi o ojców – zakonników, jezuitów obecnych na przedstawieniu, a nie ojców uczniów (jak przypuszcza Okoń, s. 3: „rodziców zaproszonych na przedstawienie”). Rodzice (lub tylko ojcowie) uczniów też mogli być obecni, ale słowo *patres* oznacza tu zakonników.

w. 3 *rupe Bethlea* || *w grocie Betlejemskiej* – (dosł. mowa o skale Betlejemskiej); w innych miejscach używa się określenia *antrum* ‘grota’ (*Dialogus*, w. 164, 199, 207; *Ekloga*, w. 38, 92, 151, 155). W Nowym Testamencie (Łk 2,6 i 16) mówi się o żłobie (*praesepe*) jako o miejscu narodzenia Chrystusa. Motyw grotty pochodzi z antycznej tradycji apokryficznej (*Protoewangelia Jakuba* 18,1), a pierwsze wzmianki o grocie spotyka się u Justyna i Orygenesusa (zob. *Apokryfy Nowego Testamentu*, red. ks. M. Starowieyski, t. I, Lublin 1980, s.199). Ciekawe, że w naszym utworze doszło do połączenia obu tradycji: w wersie 92 *Eklogi* mówi się o „stajni i grocie”, a w wersie 39 – o „grocie, gdzie bydło ma legowiska”.

w. 4 *cothurni ... socci* || *koturny ... trepy* – *cothurni* to buty na grubej podeszwie, używane przez aktorów tragicznych, stąd oznaczają tragedię; *socci* to lekkie niskie

trzewiki, używane przez aktorów komediowych, stąd: komedia. Ta figura (synekdocha, *pars pro toto*) wywodzi się już z antyku, por. np. HOR.*Ars* 79-80: „iambo; / hunc socci cepere pedem grandesque cothurni”.

w. 7 *paucis* – tj. *paucis verbis*. elizja.

w. 9 *Jozari* || *Jozarus* – postać nieewangeliczna. Jest to prawdopodobnie Joazar, najwyższy kapłan żydowski z przelomu er., następujący po Józefie, a poprzedzający Eleazara (Xavier Léon-Dufour SJ. *Słownik Nowego Testamentu*, przekład i opracowanie polskie ks. Kazimierz Romaniuk, Poznań 1981, s. 33).

pontifex ... maximus || *kapłan najwyższy* – w Rzymie stojący na czele kolegium pontyfików najwyższy kapłan, początkowo prawdopodobnie mianowany przez króla lub wybierany przez innych pontyfików. Kolegium kapłańskie początkowo towarzyszyło najwyższemu urzędnikowi w czasie pełnienia funkcji sakralnych, a następnie przewodniczyło kultowi państwowemu. Tu: najwyższy kapłan żydowski. Por. też obj. do w. 76.

w. 10 *Simeon* || *Symeon* – według Ewangelii św. Łukasza – starzec, który w Świątyni Jerozolimskiej rozpoznał Mesjasza w Dzieciatku Jezus: „I odpowiedź był wziął od Ducha Świętego, że nie miał oglądać śmierci, aźby pierwej oglądał Chrystusa Pańskiego” (Łk 2,26). Nie ma tam jednak wzmianki o tym, że był kapłanem. Zob. GROCHOWSKI, s. 91 (komentarz do wiersza *Symeon starzec*).

w. 11 *Zacharias* || *Zachariasz* – postać z Biblii, kapłan żydowski, ojciec Jana Chrzciciela, mąż Elżbiety (Łk 1,5nn.).

w. 13 *Augusti ... Caesaris* || *cesarza Augusta* – Caius Iulius Caesar Octavianus Augustus (63 p.n.e. – 14 n.e.), cesarz rzymski od 27 r. p.n.e., założyciel dynastii julijsko-klaudyjskiej. Według Ewangelii (Łk 2,1-2) zarządził spis ludności cesarstwa.

w. 16 (w. 15)* *Solymum genus* || *naród żydowski* – Solymus (dosł. ‘jerozolimski’) od *Solyma* (l.mn. r.n.), tj. Ierosolyma (‘Święte Solyma’) – Jerozolima; tu w znaczeniu ogólniejszym: ‘żydowski’.

w. 21 *Gabriel* – w Biblii imię anioła z Księgi Daniela i Ewangelii Łukasza, gdzie oznajmił on Zachariaszowi, że narodzi mu się syn – Jan Chrzciciel (Łk 1,11-19), a Maryi, że urodzi Jezusa (Zwiastowanie, Łk 1,26nn.). W późniejszych wiekach zaliczany był wraz z Michałem i Rafałem do archaniołów. W Księdze Daniela właśnie „mąż Gabriel” wypowiada mesjanistyczne proroctwo Daniela, dotyczące tygodni (Dn 9,21nn., zob. *Dialogus*, w. 67 i przypis). W Ewangelii Łukasza nie ma wzmianki o Danielu w związku z Symeonem.

w. 22 *Sybillarum choros* || *chóry Sybill* – Sybilla to wieszczka; pierwotnie znano jedną Sybillę, w I w. p.n.e. znano ich dziesięć. Tu: wieszczki, prorokinie.

w. 23 *priscos patres* || *pierwszych ojców* – tj. Abrahama, Izaaka i Jakuba. Zob. *Dialogus*, w. 225-245: Chór Ojców z Iona Abrahama oraz obj.

* Jeśli numeracja wersów w tekście łacińskim nie pokrywa się z numeracją przekładu, numery odnoszące się do tekstu polskiego umieszczono dodatkowo w nawiasie.

w. 24 (w. 23) *rerum typos ac symbola* || *typy i symbole* – obrazy alegoryczne przedstawiające postaci, rzeczy i wydarzenia Starego Testamentu, które zapowiadają Chrystusa. Caj z prorokami, Sybillami i patriarchami musiał stanowić element inscenizacji (malowidło? latarnia magiczna?). Zob. „Wprowadzenie do lektury”, s. 6 oraz obj. do w. 233, 234-241.

w. 25/26 (w. 24/25) *canente ... / patrum senatu* || *przy wtórze / zgromadzenia ojców* – chodzi o pierwszych ojców z w. 23. Zob. *Dialogus*, w. 225-245: Chór Ojców z Iona Abrahama.

w. 26 *in lucem editur* – por. *OV.Met.* 15,221: „editus in lucem sine viribus iacuit infans” (o człowieku podlegającym w toku całego życia wiecznym przemianom).

w. 27 *dona pastores ferunt* || *pasterze ... przynoszą dary* – w *Dialogu* nie ma żadnej sceny przedstawiającej składanie darów przez pasterzy, natomiast prawie cała *Ekloga* jest właśnie temu poświęcona. Tak więc w zamysłu autora oba utwory, choć stanowią oddzielne całości, miały być wystawione razem. Wyrażenie *brevis scaenae caput* w wersie 28 prologu też zdaje się obejmować nie tylko *Dialog*, ale i *Eklogę*. Zob. „Wprowadzenie do lektury”, s. 5-6.

w. 29 *Favete linguis* – por. *HOR.Carm.* 3,1,2; sformułowanie to występuje również u Enniusza, Cyncerona, Owidiusza, Tibullusa i znaczy: „zachowajcie pobożne milczenie, kiedy mówi się o sprawach wielkich”. Pierwotnie ta rytualna formuła odnosila się do obrzędów religijnych i zakazu wymawiania złowieszczych, bezbożnych słów, które mogłyby zakłócić i sprofanować uroczystości. Została tu użyta ze względu na znaczenie, a nie na kontekst w pieśni Horacego.

w. 31 *Romani edicta tyranni* || *zarządzenia rzymskiego władcy* – tj. edykt cesarza Augusta o spisie ludności; zob. obj. do w. 13.

w. 33 (w. 32) *ensor* || *cenzor* – cenzorzy to w starożytnym Rzymie dwaj urzędnicy wybierani co 5 lat na 18 miesięcy; przeprowadzali spis ludności (*census*) i sporządzali listę obywateli rzymskich z podziałem na centurie i *tribus*, sprawowali nadzór nad majątkiem i finansami państwa; ustalali także listę senatorów i nadzorowali moralność obywateli.

Latium ... regi || *rzymskiemu królowi* – *Latius* ‘latyński’ pochodzi od *Latium* – równiny między Tybrem a Bagnami Pompyjskimi. Tu zamiast: rzymski.

w. 34 *Urbem* || *Miasto* – tj. Jerozolimę. Rzymianie mówili *Urbs* o najważniejszym mieście państwa, o stolicy – Rzymie; tu Żydzi podobnie wyrażają się o Jerozolimie.

w. 35 [*Urbem*] *imperioque superbam* – por. *VERG.Aen.* 6,817: „animamque superbam”; 1,21: „[populum] belloque superbum”; 2,556: „[regnatorem Asiae] populis terrisque superbum”.

w. 36 *gens debita caelo* || *naród przeznaczony niebu* – por. *VERG.Aen.* 12,794-795: „Aenean... scis / deberi caelo”. W Biblii Żydzi są określane jako „naród wybrany”; por. Ps 105(104),43: „Et eduxit populum suum in exultatione, et electos suos in laetitia” (Wujek: „I wywiódł lud swój z weselem a wybrane swe z radością”); 2Mach 5,19; Mt 22,11.

w. 37 *Idumaeo generi* || *Idumejczykom* – mieszkańcom Idumei, kraju położonego na południe od Judei. Z Idumei pochodził Herod I Wielki, król judejski narzucony Żydom i cieszący się poparciem Rzymian; zob. obj. do w. 50.

gentique Quiritum || *Kwirytom* – tj. Rzymianom. Nazwa ta (od miasta *Cures* w kraju sabińskim) określała początkowo Sabinów, później objęła również Rzymian. Stosowano ją głównie w stosunkach cywilno-państwowych, w stosunkach polityczno-wojskowych posługiwano się nazwą *Romani*, w polityczno-dyplomatycznych naród rzymski występował jako *Populus Romanus Quiritium*.

w. 39 *Olympus* || *Olimp* – góra na pograniczu Macedonii i Tessalii, u Homera siedziba bogów greckich, tzw. olimpijskich. Tu: niebo. Autor stara się za pomocą antycznego aparatu mitologicznego wyrazić religijne pojęcia chrześcijańskie; zob. „Wprowadzenie do lektury”, s. 8.

w. 40 *vates cecinere ... Christum* – por. niżej w. 258; *Ecloga*, w. 37, 167.

w. 41 *antiqua in scepra reponet* – por. *VERG. Aen.* 1,253: „hic pietatis honos, sic nos in scepra reponis”.

w. 42 *me nisi tempora fallunt* – *CIC. Phil.* 12,21: „nisi me... fallo”; *FRONTO Ad amicos epistulae* 1,21,1: „nisi me fallo”; *OV. Pont.* 2,8,71: „me fallo”.

w. 43 *Heros* – (gr. ‘bohater’) w mitologii greckiej półbóg, zwykle potomek boga i śmiertelnej matki i przez to pośrednik w stosunkach między bogami a ludźmi, odznaczający się siłą i męstwem. Dokonywał sławnych czynów, najczęściej dla dobra ludzi. Po śmierci herosi byli czczeni jak bóstwa. Tu: o Chrystusie.

w. 44 *portus et <a>ra* || *port i oltarz* – w starożytności przy oltarzu uciekinier lub zbrodniarz mógł się schronić przed pościgiem lub wymiarem sprawiedliwości. Tu: ratunek, ocalenie. Por. „Aparat krytyczny” *ad loc.*

portus et <a>ra suis – por. *ŌV. Her.* 1,110: „tu citius venias, portus et ara tuis!”; *Pont.* 2,8,68: „vos eritis nostrae portus et ara fugae”; *CIC. Ferr.* 2,5,126: „hic portus, haec arx, haec ara sociorum”; *Mil.* 90: „aram sociorum, portum omnium gentium”.

w. 45 *senior Iacob* || *stary Jakub* – syn Izaaka i Rebeki, brat bliźniak i rywal Eza-wa, symboliczny praojciec Izraelitów: miał 12 synów z Leą i Rachelą, córkami swego wuja Labana, oraz z ich dwiema niewolnicami (Bilhą, niewolnicą Racheli, i Zilpą, niewolnicą Lei). Synowie Jakuba według tradycji uchodzą za przodków 12 pierwotnych plemion izraelskich, zjednoczonych później w naród (Rdz 25,19-35,29).

Pharais ... in oris || *w kraju faraonów* – *Pharius* ‘aleksandryjski, egipski’ od wyspy *Faros (Pharos)* w pobliżu Aleksandrii; znajdowała się tam słynna latarnia morska. Jakub umarł i wypowiedział swe prorocstwo w Egipcie (Rdz 47,27-31).

w. 46 *Iudae* || *Judzie* – Juda był jednym z synów Jakuba. Dotyczyło go słynne mesjanistyczne prorocstwo ojca: „Nie będzie odjęty sceptr od Judy ani wódz z biódr jego, aż przydzie, który ma być posłan, a on będzie oczekawaniem narodów” (Rdz 49,10-12). Juda oznacza tu zarówno syna Jakuba i Lei, jak i metonimicznie ród

Judy, plemię Judy. Tę dwuznaczność widać w dalszych wierszach: w. 53, 57 – plemię Judy, w. 64 – sam Juda.

w. 47 *allophylos* || *cudzoziemcom* – *allophyli* (z gr. *allóphylos* ‘należący do innego szczepu, obcy’) w łacinie kościelnej oznaczało cudzoziemców, przede wszystkim Filistynów (Ps 55,1). Tu: władcóm spoza plemienia Judy.

w. 50 *advena* ... *Herodes* || *obcy władca Herod* – Herod I Wielki (około 73-4 p.n.e.), król judejski od 37 r.. w roku 40 mianowany przez senat rzymski królem. Pochodził z Idumei, stąd określenie: obcy, przybysz (por. obj. do w. 37). Rządził despotycznie. Był hellenofilem, respektował jednak poglądy partii faryzeuszów. Jako stronnik Rzymu i protektor kultu pogańskiego był znienawidzony przez znaczną część Żydów. Postacią Heroda Wielkiego zajmuje się m.in. Ewangelia św. Mateusza (Mt 2) w związku z narodzeniem Jezusa i tzw. rzezią niewiniątek.

w. 50 *Solymas* ... *torquet habenas* – por. też VERG. *Aen.* 11,765: „*hac iuvenis furtim celeris detorquet habenas*”.

w. 51-52 *remordet / cura animum* – por. VERG. *Aen.* 1,261: „*quando haec te cura remordet*”; 7,402: „*si iuris materni cura remordet*”.

w. 52 *prior edidit aetas* – por. OV. *Met.* 9,225: „*prior edidit aetas*”.

w. 53 *regno deiectus Iudas* || *plemię Judy pozbawione władzy królewskiej* – zob. obj. do w. 46.

w. 55 *Ante necem Saulis* || *Przed śmiercią Saula* – Saul, pierwszy król izraelski. Kiedy Samuel powołał go na wodza, przepędził Ammonitów oblegających miasto Jabesz, po czym został przez zgromadzone w Gulgali plemiona obrany królem i uroczystie namaszczoney przez Samuela. Pobil Filistynów i Amalekitów; zginął wraz z synami w walnej rozprawie z Filistynami w górach Gilboa.

w. 56 *Davidis ab aevo* || *od czasów Dawida* – Dawid, drugi król izraelski, panujący od około 1010 r. p.n.e., syn Jessego z plemienia Judy, ojciec Salomona. Urodzony w Betlejem, po śmierci Saula ogłosił się królem Judy. Doprowadził do zjednoczenia plemion judejskich z izraelskimi i stał się twórcą silnego, zjednoczonego państwa. Dawid jest w tradycji żydowskiej wzorem idealnego władcy.

w. 57-58 (w. 58) *tyrannus / Assyriae Phariaeque* || *władca Asyrii i Egiptu* – Nabuchodonozor (Nebokadnezar) II, władca Babilonii od 605 r. p.n.e., pokonał Egipcjan pod Karkemisz w 605 r., ugruntował władzę w Syrii, opanował powstanie w Judei.

w. 58 *Phariaeque* || *i Egiptu* – *Pharius* ‘egipski’; zob. obj. do w. 45.

w. 59-60 (w. 59) *populumque et regem abduxit in urbes / externas* || *i króla wraz z ludem uprowadził w obce miasta* – do tzw. niewoli babilońskiej. Król Judy, Jojakim, wywołał powstanie zdławione przez Nabuchodonozora II, który po oblężeniu zdobył Jerozolimę w roku 597 i uprowadził do Babilonu młodego króla oraz wielu potomków znakomitych rodów, osadzając na tronie Judei Zedekiasza. Po nowym powstaniu i oblężeniu Jerozolima została zdobyta i zburzona w 586 r., a nowy król Judy, Jojakin, syn Jojakima, i mieszkańcy – wywiezieni do Babilonu.

w. 60 *Iudaeam* ... *aulam* || *dwór judejski* – tj. dwór w Jerozolimie.

w. 61 *dominatus in urbe est* – por. VERG.*Aen.* 2,327: „dominantur in urbe”.

w. 62 *Cyrus* – Cyrus II Starszy, zwany Wielkim (zm. 529 r. p.n.e.), z dynastii Achemenidów, król perski od 559, założyciel państwa i twórca imperium perskiego. W roku 539 zajął Babilon, kładąc kres istnieniu państwa nowobabilońskiego. Około 536 r. zezwolił Żydom przebywającym w niewoli w Babilonie na powrót do kraju, jednak większość z tego zezwolenia nie skorzystała.

w. 63 *Zorobabel* – książę żydowski z dynastii Dawidowej; pod jego wodzą nastąpił powrót Żydów z niewoli babilońskiej do Jerozolimy. Zorobabel przyczynił się do odbudowy Świątyni Jerozolimskiej i pełnił funkcję namiestnika perskiego.

fascēs || *różgi* – pęki różg, niekiedy z toporem, w Rzymie oznaka najwyższej władzy, noszona przez liktorów przed urzędnikami; tu ogólnie: insygnia władzy. Por. także *Ecloga*, w. 227.

w. 65 *Hyrceanum* || *Hirkana* – Jan Hirkan II. Idumejczyk, zabity przez Heroda Wielkiego. Spór między faryzeuszami i saduceuszami wiązał się z tarciami wewnątrz dynastii Machabeuszów: Arystobul II wystąpił przeciwko Janowi Hirkanowi II. W konflikt ten został wplątany również książę Nabatejczyków. Obie strony wezwały na pomoc Rzymian (w 63 r. p.n.e. Pompejusz zdobył Jerozolimę). Ostatniego króla z dynastii Machabeuszów Herod skazał na śmierć w roku 37 p.n.e. Dzięki Rzymowi Herod wzmacnił swą władzę i całkowicie wygubił ród Machabeuszów, z którym zresztą był spowinowacony przez małżeństwo z wnuczką Aleksandra Janneusza, Mariamme. I ją, i wspólnych z nią synów kazał stracić.

w. 65-66 *Hyrceanum obtruncat et aula / vi potitur* – por. VERG.*Aen.* 3,55-56: „Polydorum obtruncat et auro / vi potitur”.

w. 67 *hebdomas* || *siódemki* – *hebdomas* (wyraz gr.) oznacza liczbę 7 lub określenie czasu złożonego z 7 mniejszych jednostek: 7 dni, 7 lat itp. W proroctwie Daniela mówi się o tygodniach.

w. 68 *Daniel* – bohater biblijnej Księgi Daniela, napisanej w połowie II w. p.n.e.; nieznan autor zaliczany jest do proroków większych. Księga zawiera wzmiankowane w tekście proroctwo mesjanistyczne: „[...] od wyszcia mowy, aby zaś było zbudowane Jeruzalem, aż do Chrystusa wodza tygodniów siedm i tegodniów sześćdziesiąt i dwa będą” (Dn 9,25). Oparte na tym proroctwie próby ścisłego wyliczenia czasu narodzenia Chrystusa kończą się niepowodzeniem.

w. 71 *Danielis ab aevo* – por. HOR.*Epist.* 2,1,62: „ad nostrum tempus Livi scriptoris ab aevo”.

w. 75 (w. 76) *pontificum* || *pontyfików* – w starożytnym Rzymie pontyfikowie tworzyli najwyższe kolegium kapłańskie (*collegium pontificum*), składające się w różnych czasach z 3 do 16 kapłanów i kierowane przez najwyższego kapłana (*pontifex maximus*). Pontyfikowie byli rzeczoznawcami w zakresie prawa sakralnego i świeckiego. Do nich należało sporządzanie kalendarza (wyznaczanie dat świąt), spisu urzędników (*fasti*) oraz prowadzenie roczników (*annales*).

w. 78 *Modin in arcem* || *do twierdzy Modin* – było to miasto w Judei, główna siedziba Machabeuszów, gdzie też zostali pochowani. Modin było rodzajem azylu dla

rodu i wszystkich, którzy chronili się przed tyranią Antiocha IV Epifanesa. Po tym, jak kapłan Matatiasz odmówił złożenia nakazanej przez Antiocha ofiary, zabił wysłannika i zniszczył ołtarz, z Modin Judejczycy wyruszyli w góry, by walczyć przeciw Antiochowi (1Mch 2, 1-28). Tak zaczęło się powstanie Machabeuszów.

w. 79 *Antiocho et Graecis Solymam populantibus urbem* || *gdy Antioch i Grecy pustoszyli Jerozolimę* – mowa o powstaniu Machabeuszów przeciwko Seleucydom (165-140 p.n.e.). Powstanie wybuchło na skutek polityki zmierzającej do pełnej hellenizacji państwa oraz próby konfiskaty skarbcza świątyni w Jerozolimie przez Antiocha IV Epifanesa. Po sukcesie powstania Machabeusze założyli dynastię (140-37 p.n.e.), ale właśnie dynastyczne i walki stronnictw (saduceusze kontra faryzeusze) doprowadziły do upadku państwa, które w 63 r. p.n.e. przeszło pod władzę Rzymu; zob. obj. do w. 65.

w. 88 (w. 87) *Eleus agon* || *agon elejski* – igrzyska ku czci Zeusa, odbywające się co 4 lata w Olimpii, miejscowości w Elidzie w zachodniej części Peloponezu. W starożytności było to najslawniejsze sanktuarium Zeusa. Podczas uroczystości religijnych odbywały się zawody sportowe oraz występy poetów, muzyków i śpiewaków, a w czasie ich trwania obowiązywał rozejm. Od igrzysk olimpijskich przyjęto w starożytności rachubę czasu: poczynawszy od pierwszego poświęconego agonu z 776 r. p.n.e., liczono okresy 4-letnie, tzw. olimpiady. W XVI w. ten sposób oznaczania lat pojawił się ponownie i był świadectwem erudycji; użył go np. Mikołaj Kopernik w liście do Jana Dantyszka (zob. „Wprowadzenie do lektury”, s. 9-10).

w. 90 *fastique Latini* || *i rzymski kalendarz* – kalendarz obejmujący spisy najwyższych urzędników rzymskich, a także świąt i uroczystości, w tym igrzysk w Olimpii.

w. 92-102 – *passus* dotyczy „proroctwa 70 tygodni” (Wujek: „Ustalono 70 tygodni nad Twoim świętym narodem i Twoim świętym miastem”, Dn 9,24). W wydzie Symeona chodzi o ciąg dalszy proroctwa Daniela (Dn 9,25; zob. obj. do w. 68).

Wyliczenie lat jest bardzo skomplikowane. W komentarzach biblijnych przyjęto, że tygodnie oznaczają najprawdopodobniej okresy siedmioletnie. W sztuce jezuickiej na określenie biblijnego tygodnia używa się wyrazu *hebdomas* ('hebdomada'; zob. obj. do w. 67). Tak więc od odbudowania Jerozolimy do czasów Chrystusa ma minąć 69 tygodni, czyli 483 lata (69 x 7). Za moment odbudowy Jerozolimy przyjęto reformy Nehemiasza, które według Biblii (Ne 1,1 i 2,1) miały się dokonać w dwudziestym roku panowania Artakserksesa I (następcy Kserksesa, *rex ab Xerxe secundus*), czyli w 444 r. p.n.e. A więc odliczanie 483 lat należy rozpocząć w roku 444, co daje 39 r. n.e., czyli w przybliżeniu czas śmierci Chrystusa (483 – 444 = 39). W owym czasie miały się odbyć w Olimpii igrzyska po raz osiemdziesiąty czwarty (*quartus et decies octavus agon*). Zgodnie z tradycją grecką pierwsze igrzyska olimpijskie odbyły się w roku 776 p.n.e., więc osiemdziesiąte czwarte miały miejsce właśnie w roku 444 p.n.e. (83 x 4 = 332, 776 – 332 = 444; w roku osiemdziesiątych czwartych igrzysk minęły 83 czteroletnie okresy między igrzyskami, tzn. olimpia-

dy). Zgodnie z naszym tekstem „teraz”, kiedy wypełniło się *longum aevum* ‘długie stulecie, długi wiek’, który „kończy długą epokę”, igrzyska olimpijskie miały odbyć się już „blisko 200 razy”. Na przełomie er zawody w Olimpii zorganizowano już 19+ razy (776 : 4 = 19+). Odliczenie 19+ olimpiad wyznacza więc rok 1 n.e., czyli według Dionizego Małego czas przyjścia Chrystusa na świat i początek ery chrześcijańskiej. Z kolei według Symeona od czasu osiemdziesiątych czwartych igrzysk prorok kazal odliczyć „ponad sto olimpiad”. Lata wyliczone na podstawie olimpiad mają „prawie zgadzać się” z czasem wyliczonym na podstawie hebdomad (5 hebdomad ma pozostać do śmierci Chrystusa). A więc od 444 r. należy liczyć 19+ – 83 = 111 olimpiad (w tekście: „ponad sto olimpiad”), czyli 111 x 4 = 444 lata, co daje rok 1 n.e. Lata wyliczone na podstawie olimpiad (przełom er) prawie zgadzają się z czasem wyliczonym na podstawie hebdomad (rok 39 n.e.): ma pozostać 5 hebdomad, czyli 5 x 7 = 35 lat do śmierci Chrystusa. Wyliczenie z założenia jest niedokładne i przybliżone, w tekście sztuki znajdujemy nieokreślone wyrażenia: *prope bis centum, plus centum, paene hebdomadas aequant*. Proroctwo Daniela nawet dzisiaj nie poddaje się satysfakcjonującej chronologicznej interpretacji.

w. 92 *Hebdomadam* || *síódemek* – zob. obj. do w. 67.

w. 93 *rex ab Xerxe secundus* || *drugi po Kserksesie* – Kserkses I (około 517-465 p.n.e.), z dynastii Achemenidów, król perski od 485 r., syn Dariusza I Wielkiego. Po śmierci Kserksesa panował w Persji jego syn, Artakserkses I Makrochejr (Długoręki) (zm. 425).

w. 94 *Solymas ... arces* || *mury Jerozolimy* – właściwie: zamki, warownie Jerozolimy; por. *Ecloga*, w. 188.

Nehemias || *Nehemiasz* – żydowski podczasy na dworze króla perskiego Artakserksesa I Makrochejra. Z pełnomocnictwami Artakserksesa udał się do Jerozolimy jako namiestnik prowincji Judy i podjął próbę ustabilizowania życia gminy żydowskiej. Przede wszystkim zainicjował odbudowę murów Jerozolimy i kierował pracami (Ne 2,11 nn.), potem przeprowadził reformy administracyjne i polityczne. Reformy opisane zostały w biblijnych księgach Ezdrasza i Nehemiasza.

w. 98 *nu<nc> ... longum impleat aevum* || *teraz ... kończy długą epokę* – tj. starą erę; połączenie w jednym sformułowaniu dwóch punktów widzenia: osób dramatu oraz chrześcijańskiego autora dramatu (razem z odbiorcami).

w. 104-105 *Quin adicis orbem pacatum?* – por. VERG. *Ecl.* 4,17: „ille... pacatumque reget patriis virtutibus orbem”.

w. 106 (w. 105) *pax alta* || *pokój wszechogarniający* – Chrystus był identyfikowany przez proroków z Pokojem (Mi 5,1-4; również Iz 9,6-7; Ag 2,9; Ef 2,14). Wiadac w tym miejscu również wpływ 4. eklogi Wergiliusza (por. obj. poprzednie)

w. 106 (w. 106-107) *limina Iani* || *podwoje / świątyni Janusa* – Janus to jedno z najstarszych bóstw rzymskich, opiekun bram, przejść i mostów, bóg wszelkiego początku, wyobrażany z dwiema twarzami patrzącymi w przeciwne strony. Świątynię Janusa w kształcie bramy, stojącą na *Forum Romanum*, otwierano w czasie wojny, w czasie pokoju była zamknięta.

w. 107 *rident segetes* – por. MARTIAL. *Epigr.* 10,51,3: „ridet ager”; VERG. *Ecl.* 4,19-20: „tellus / mixtaque ridenti colocasia fundet acantho”.

w. 107 (w. 108) *Baccho* || *napojem Bachusa* – Bacchus / Bakchus, Dionizos, bóg sił vitalnych natury, ekstazy religijnej i wina, związany również z życiem pozagrobowym. Tu metonimia zamiast: wino.

w. 108 *en pleno Copia cornu* || *oto Obfitość z pełnego rogu* – *Copia* to bogini obfitości; *cornu copiae* – ‘róg obfitości’, stale napelniający się płodami ziemi ulamany róg kozy Amaltei, która wykarmiła małego Zeusa, ukrytego przez babkę Gaję (lub matkę Reję) przed Kronosem na Krecie. Był to atrybut Plutosa i Dionizosa jako patronów płodności ziemi, bogactwa i wszelkiej obfitości. Por. HOR. *Carm. saec.* 59-60: „adparetque beata pleno / Copia cornu”; *Epist.* 1,12,28-29: „aurea fruges / Italiae pleno defudit Copia cornu”.

w. 111 *Thesbites vates* || *prorok z Thesby* – Eliasz. Thesba / Tiszbe w Gilead to miasto proroka Eliasza, który miał zostać wysłany przed nadejściem Mesjasza (Ml 3,23).

w. 115 *demissus Olympo* – por. np. VERG. *Aen.* 4,268: „demittit Olympo”; 4,694: „demisit Olympo”.

w. 116-117 *quem ... Elisabeth ... effeto sustulit alvo* || *którego ... Elżbieta na świat wydała z nieplodnego łona* – tj. Jan Chrzciciel (Łk 1,13 i 19); miał przyjść w duchu i mocy Eliasza (Łk 1,17) i był nazywany jego imieniem (Mt 11,14; Ml 3,23).

w. 119 *sternet iter* || *przygotuje drogę* – dosł. ‘wyrówna, wybrukuje drogę’ (por. LIV. 10,23,12: „semitam ... saxo quadrato ... straverunt”; 41,27,5: „vias sternendas silice in urbe”), ‘wygładzi drogę’ (por. STAT. *Theb.* 12,8,13: „Fama benignum stravit iter”). Sformułowanie to jest parafrazą zwrotu biblijnego, por. J 1,23: „dirigite viam Domini” (Wujek: „Prostujcie drogę Pańską”). Jan powołuje się na słowa proroka Izajasza (Iz 40,3): „parate viam Domini, rectas facite in solitudine semitas Dei nostri” (Wujek: „Gotujcie drogę Pańską, proste czyńcie na puszczy szczyt Boga naszego!”). Tak samo Mt 3,3; Mk 1,3; Łk 3,4.

w. 119-120 *Solymosque nepotes / ad patrum monita ac laudes revocabit avitas* – por. Ml 4,6: „Et convertet cor patrum ad filios, et cor filiorum ad patres eorum” (Wujek: „I nawróci serce ojców ku synom, a serce synów ku ojcom ich”).

w. 123 *Urbem* – por. *Dialogus*, w. 34.

w. 124 *Cynthius* || *Cyntyjczyk* – przydomek Apollina od góry *Kýnthos* na wyspie Delos, miejsca urodzenia Apollina i Diany. Tu: Apollo.

w. 126 *aethere ab alto* – por. VERG. *Aen.* 4,574: „aethere missus ab alto”; 6,436: „aethere in alto”; 7,25: „aethere ab alto”; *Georg.* 4,78: „aethere in alto”.

w. 127 *late dominantis Averni* || *szeroko panującego Awernu* – Awernus to jezioro koło Kume w południowej Italii, gdzie według przekonań starożytnych miało być wejście do podziemi, stąd: świat podziemi. Tu: władca świata podziemnego, piekła.

w. 128 *Quis mihi praeteritos referat seu proroget annos* – por. VERG. *Aen.* 8,560: „O mihi praeteritos referat si Iuppiter annos”.

w. 129 *eoā ... unda* || *ze wschodniej fali* – od gr. *eós* ‘zorza poranna, jutrzienka, wschód’.

w. 130 (w. 129-130) *Lucifer* || *Gwiazda Poranna / światło przynosząca* – ‘przynoszący światło, gwiazda poranna, jutrzienka’, epitet Apollina i Artemidy. (Nie należy go w tym miejscu kojarzyć z Iz 14,12, gdzie określenie *Lucifer* odnosi się do upadłego anioła).

sator alme hominum – por. VERG. *Aen.* 1,254; 11,725: „*hominum sator atque deorum*”.

w. 133 *aureus imber* || *złoty deszcz* – według mitologii greckiej Zeus w postaci złotego deszczu przedostał się do Danae, do wieży, w której była zamknięta przez ojca; Danae została matką Perseusza. Zeus występuje w tym micie w dwóch swoich ważnych funkcjach: jako dawca deszczu (gr. *Zeús hýei*) i jako bóg płodności. W chrześcijaństwie deszcz jest symbolem Mesjasza; zob. *Dialogus*, obj. do w. 218, *Ecloga*, obj. do w. 1+2.

w. 13+ *Eriny's* || *Erynیا* – Erynie (Alektó, Tejsifone, Megajra) to karzące boginie zemsty. Za zbrodnię popelnioną w rodzinie Erynie ściły przestępcę zarówno na ziemi, jak i w Hadesie (po śmierci). Z czasem uznane zostały za bóstwa kar piekielnych. Nazywano je Eumenidami (‘Życliwymi’) ze względów apotropaicznych. Przez Rzymian zwane były Furiami.

w. 137 (w. 136) *Tisiphonem* || *Tejsifonę* – jedną z Erynii.

w. 138 *Parce metu, Simeon, dabitur – mora nulla – quod optas* – w wierszu tym odnajdujemy dwa cytaty z *Eneidy*. Pierwszy to słowa Jowisza mówiącego do Wenus: „*Parce metu, Cytherea*” (VERG. *Aen.* 1,257), drugi – to zapewnienie Latynusa: „*dabitur, Troiane, quod optas*” (7,260). Samo *quod optas* na końcu heksametru występuje w wielu miejscach u Owidiusza (por. *OV. Am.* 1,6,23; *Her.* 17,99; *Met.* 1,488; 2,56; 14,595). Natomiast *parce metu* pojawia się poza tym tylko u Syliusza Italika (SIL. *Pun.* 5,372: „*Parce metu, germane*”).

w. 140 *rolvenda dies* – por. VERG. *Aen.* 9,7: „*volvenda dies*”.

w. 142 *sator rerum* – por. *rerum sator*: SIL. *Pun.* 4,432 i CIC. *Nat. deor.* 2,34.

w. 144 *ture calentibus aris* – por. VERG. *Aen.* 1,417: „*ture calent arae*”.

w. 145 *Paeanas* || *peany* – hymny na cześć Apollina, uroczyste pieśni.

w. 156 *O rerum sator atque aeri melioris origo!* – wiersz jest niewątpliwie naśladowaniem Owidiuszowego określenia Prometeusza: „*opifex rerum et mundi melioris origo*” (*OV. Met.* 1,79); por. także obj. do w. 142.

w. 159/160 (w. 159) *carcer... / Elysium* || *więzienie elizejskie* – Elizjum (gr. *Ely-sion*, lac. *Elysium*) to siedziba szczęśliwych w Podziemiu. Tu: Podziemie, zamknięte miejsce pobytu dusz po śmierci.

w. 161 *Pauperiem haud duram patimur* – por. HOR. *Carm.* 4,9,49: „*duramque callet pauperiem pati*”; VERG. *Aen.* 1,199: „*O passi graviora*”; zob. też w. 166.

fidissime coniunx – por. VERG. *Aen.* 10,607: „*O germana mihi atque eadem gratissima coniunx*”; 10,611: „*o pulcherrime coniunx*”; 11,158; *OV. Met.* 11,658; 11,727.

w. 163 *Externis ... laribus* || *U obcych* – dosł. ‘u obcych larów’. Lary to bóstwa opiekuńcze domu i rodziny, czczone m.in. na rozdrożach; opiekunowie dróg i podróżnych, a także strażnicy państwa. Lary były przedstawiane w postaci młodzieńców z rogami obfitości w rękach. Ich wizerunki umieszczano w kapliczkach domowych, tzw. larariach. Tu: u cudzoziemskich, obcych larów, poza domem, tzn. u obcych. Zob. też obj. do w. 173.

w. 163-164 *praesaepia ... antri* || *żłób ... grotę* – zob. *Dialogus*, obj. do w. 3.

w. 164 *senta situ* – por. *VERG.Aen.* 6,462: „ire... per loca senta situ... noctemque profundam”; *TER.Eun.*236: „hominem... video sentum squalidum aegrum”.

w. 165 *Boream* || *Boreaszem* – Boreasz (rzymski *Aquilo*) to wiatr północny lub północno-wschodni, ostry i zimny.

w. 166 *Stat multo graviora pati* – zob. obj. do w. 161.

w. 173 *notosque penates* || *znajomych* – dosł. ‘znajome penaty’. Penaty to bóstwa wnętrza domowego i spiżarni, czczone razem z larami, wyobrażane pod postacią dwu młodzieńców. Tu: znajome domy, znajomych. Zob. też obj. do w. 163.

w. 179 *gelu glaciabit acuto* – por. *HOR.Carm.* 1,9,3-4: „geluque / flumina consterint acuto”; *VERG.Georg.* 3,441-443: „frigidus imber / altius ad vivum persequitur et horrida cano / bruma gelu”.

w. 184 *in manibus fuerint quaecumque* || *co tylko będzie w naszej mocy* – dosł. ‘co tylko znajdzie się w zasięgu ręki, pod ręką, co tylko możemy znaleźć tutaj’.

w. 186-217 – pieśń Anioła napisana została zmodyfikowaną strofą saficką, w której *versus Adonius* zastąpiono heksametrem; zob. „Zestawienie wersyfikacyjne”.

w. 186 *ab excelsis laribus* || *z wyniosłych siedzib* – zob. obj. do w. 163.

w. 188 *caeli melioris arces* – por. *OV.Met.* 4,477-478: „inamabile regnum / desere teque refer caeli melioris ad auras”.

w. 190 *fimo turpi* – por. *VERG.Aen.* 5,357-358: „udo / turpia membra fimo”.

w. 191 *aula caeli* – *STAT.Silv.* 1,1,106: „nec te caeli iuvat aula”.

w. 194 *Si vehit solem polus et sororem* || *Podczas gdy po niebie wędruje słońce i jego siostra* – słońce i księżyc, u Rzymian bóstwa: Sol i Luna. W mitologii greckiej odpowiadały im Helios i Selene. Helios na złotej kwadrydze przemierzał każdego dnia niebo i zapadał w Oceanie. Selene, bogini księżyca, siostra Heliosa, wyobrażana była zwykle na srebrnym rydwaniu zaprzężonym w rumaki.

w. 196 *Lunae gremio* || *na łonie Luni* – tj. Maryi; por. obj. do w. 194.

w. 200 *procellis* – wyrazy *procellas*, *procellae* umieścił Horacy w tym samym miejscu wiersza safickiego (por. *HOR.Carm.* 2,10,2; 3,27,62).

w. 202 *orbem* – wyraz *orbem* umieścił Horacy w tym samym miejscu wiersza safickiego (por. *HOR.Carm.* 1,12,57).

w. 203, 204 *temporum certis vicibus ... labenti sub aevo* – przeciwstawienie: stale zmiany pór roku – mijający czas.

w. 204 *aevo* – wyraz *aevo* umieścił Horacy w tym samym miejscu wiersza safickiego (por. *HOR.Carm.* 1,12,45; 2,2,5; 2.16.17); *labenti ... aevo* – por. *HOR.Carm.*

2,14,2: „fugaces... labuntur anni”; VERG.*Aen.* 2,14: „tot iam labentibus annis”; OV.*Met.* 15,179: „labuntur tempora motu”.

w. 206, 208 *Censor ... census* – gra słów: *censor* ‘sędzia’, *census* ‘spis’.

w. 210, 212 *custos ... custos* – gra znaczeń: ‘strażnik’ – o Bogu, ‘opiekun’ – o św. Józefie.

w. 210 *Orbis immensi pater atque custos* – por. HOR.*Carm.* 1,12,49: „Gentis humanae pater atque custos”; wers odnoszący się do chrześcijańskiego Boga został zbudowany pod wpływem Horacjańskiego wezwania do Jowisza.

w. 211 *puellae* – wyraz *puellae* umieścił Horacy w tym samym miejscu wiersza safickiego (por. HOR.*Carm.* 3,14,10; 4,11,10).

w. 212 *pueroque* – wyraz *puerique* umieścił Horacy w tym samym miejscu wiersza safickiego (por. HOR.*Carm.* 3,27,21).

w. 215 *canendo* – wyraz *canendo* umieścił Horacy w tym samym miejscu wiersza safickiego (por. HOR.*Carm.* 3,11,2).

w. 218 *rorastis* || *rosy ... spuściliście* – wypowiedź Maryi oparta jest na proroczwie Izajasza (Iz 45,8: „Rorate, coeli, desuper, et nubes pluant iustum: aperiat terra, et germinet salvatorem: et iustitia oriatur simul: ego Dominus creavi eum”; Wujek: „Spuście rosę, niebiosa, z wierzchu, a obłoki niech spuszcza ze dżdżem sprawiedliwego. Niech się otworzy ziemia i zrodzi zbawiciela, a sprawiedliwość niechaj wnidzie społem: ja Pan stworzyłem go”). Tyimi słowami zaczyna się *Introitus* we mszach odprawianych w Adwencie ku czci NMP (por. roraty). Na tym samym fragmencie z Izajasza został oparty tekst pieśni adwentowej „Rorate coeli”. Ostatnia strofa pieśni brzmi:

Niebiosa rosę spuszczaście z góry,
Sprawiedliwego wylejcie chmury.
Roztwórz się, ziemio, i z łona twego
Wydaj nam Zbawcę naszego.

(cyt. [za:] *Życie katolickie*, s. 666).

w. 220 *flaventem fundat acanthum* || *wyda złotożółty akant* – akant, inaczej rozdzieniec, to roślina z gatunku ostów; jej liście stanowiły częsty rzeźbiarski motyw dekoracyjny, np. w kapitelach kolumn korynckich. Wspomnienie akantu w tym miejscu jest chyba aluzją do wergilińskiej 4. eklogi (VERG.*Ecl.* 4,18-20):

At tibi prima puer nullo munuscula cultu
errantes hederas passim cum baccare tellus
mixtaque ridenti colocasia fundet acantho.

A tobie, dziecię, pierwsze bez uprawy podarki
Rozsypie ziemia dokola: wijący się bluszcz, naparstnice,
I z uśmiechniętym akantem splecione nenufary.

(przeł. Z. Kubiak)

w. 221 *Faber aethereus* || *Rzemieślnik niebieski* – nawiązanie do renesansowych wyobrażeń Boga jako mistrza i rzemieślnika (analogicznie: *Deus-faber*, *Deus-artifex*).

visu mirabile – por. VERG.*Aen.* 7,78: „Id vero horrendum ac visu mirabile ferri”; 10,637: „visu mirabile monstrum”.

w. 221-222 (w. 221) *dextra / Daedalea* || *prawicą Dedalową* – Dedal, ateński architekt i wynalazca, który na Krecie zaprojektował i wybudował Minosowi labirynt, gdzie miał przebywać Minotaur. Przetrzymany przez króla Minosa, uciekł z wyspy wraz z synem Ikarem na skrzydłach własnej konstrukcji. Dedal uważany był przez starożytnych za wynalazcę narzędzi murarskich i ciesielskich, konstruktora mechanicznych posągów, budowniczego świątyń i twierdz oraz twórcę sztuki rzeźbiarskiej.

w. 222-223 (w. 222) *tacitaeque locavit / intra saepta domus* || *i umieścił wewnątrz spokojnego domu* – tj. w łonie Maryi.

w. 223 *ex lare parvo* || *z malego mieszkanka* – tj. z łona Maryi; zob. obj. do w. 163.

po w. 224 *Chorus Patrum* || *Chór Ojców* – Abraham, Izaak, Jakub (por. *Dialogus*, w. 23 i 26). W pieśni Chóru Ojców zostały opisane i wskazane (choć nienazwane po imieniu) dwie figury Chrystusa: Adam w strofie drugiej i Jakub w strofie trzeciej i czwartej. Rodzi się Chrystus, który jako „nowy Adam” ma być pierwszym człowiekiem, zgładzić grzech pierworodny (w odróżnieniu od pierwszego Adama, który grzech ten popełnił), a następnie ma cierpieć, podobnie jak niegdyś cierpiał biblijny Jakub. Zob. obj. do w. 45, 233, 237.

ex Abrahae sinu || *z łona Abrahama* – łono Abrahama to zwrot z powieści o bogaczu i Łazarzu (Łk 16,19-31), stanowiący jedną z metafor życia pozagrobowego, określanego w Starym Testamencie także jako przyjście do ojców (Rdz 15,15), zaśnięcie z ojcami (Rdz 43,30; Pwt 31,16; 1Sm 1,21) czy przyłączenie się do ojców (Sdz 2,10). W żydowskiej literaturze pozabiblijnej śmierć sprawiedliwych rozumiano jako przyjęcie ich przez Abrahama, Izaaka i Jakuba (4Mch 13,16). Łono Abrahama wyobrażano w sztuce tego okresu; zob. „Wprowadzenie do lektury”, s. 6.

(*Anapaestici*) || (*Anapesty*) – uwaga ta wskazuje na miarę wierszową pieśni. Zob. „Zestawienie wersyfikacyjne”.

w. 225 *Nascere, Solymae gloria gentis* – por. VERG.*Aen.* 6,767: „Troianae gloria gentis”.

w. 228 *Phosphore* || *Jutrzenko* – (gr.) *Phosphoros* = (łac.) *Lucifer*, zob. *Dialogus*, obj. do w. 130. Por. SEN.*Herc.f.* 128: „cogit nitidum Phosphoros agmen”.

dum tu reddas, Phosphore, lucem – por. VERG.*Ecl.* 8,17: „Nascere praeque diem veniens age, Lucifer, alnum”.

w. 233 *victum vultu sudant<e> pares* – por. Rdz 3,19; zob. też „Aparat krytyczny” *ad loc.* Adam jest typem Mesjasza wskazanym przez proroków. Jezus Chrystus to „nowy Adam” (Mk 1,12-13; Łk 4,1-13).

w. 234-241 – typem Mesjasza jest również Jakub (Rdz 49,10); zob. obj. do w. 237.

w. 234 *nudusque pedem* – por. *OV.Met.* 7,183: „nuda pedem”; *Ars* 1,530.

w. 235 *vada Iordanis* || *rzekę Jordan* – Jordan, rzeka w dzisiejszym Izraelu i Jordanii. uchodząca do Morza Martwego. W starożytności oddzielała ziemie zamieszkałe przez Żydów od Mezopotamii.

w. 236 *humilisque domo pastor in extera* – por. *SEN.Herc.f.* 198-199: „senectus / humilique loco sed certa sedet”. Zwrot ten w naszym tekście stoi w tym samym miejscu w dymetrze anapestycznym, ale nie ma nic wspólnego z treścią i kontekstem pierwowzoru.

w. 237 *soceri ... immitis* || *bezlitosnego teścia* – tj. Labana, wuja i teścia Jakuba. Po podstępny uzyskaniu błogosławieństwa Izaaka Jakub udał się z Kanaanu do Paddan-Aram, do swego wuja Labana. Tam w zamian za obietnicę małżeństwa z młodszą córką Labana, Rachelą, służył Labanowi 7 lat. pasąc jego owce. Po odpracowaniu tego czasu dostał za żonę Leę, starszą córkę Labana, a za Rachelę musiał służyć dalsze 7 lat. Jakub wzbogacił się w czasie pobytu u swego teścia Labana. Potem zabrał rodzinę (żony, niewolnice, dzieci) i dobytek i wrócił do domu swego ojca Izaaka (Rdz 27-35).

w. 238 *patriae regna* || *do ojczyzstego królestwa* – tj. do domu swego ojca Izaaka, do Hebronu.

w. 239 *dives pecoris, dives et auri* – zwrot powstał z twórczego połączenia sformułowań użytych w różnych utworach i różnych kontekstach przez Wergiliusza; por. *VERG.Ecl.* 2,20: „dives pecoris” i *Aen.* 9,25-26: „exercitus... / dives equum, dives pictai vestis et auri”. Por. także *SIL.Pun.* 3,151: „dives auri” (*hapax legomenon*).

w. 241 *geminæ ... parentis* || *dwóch matek* – tj. Racheli i Lei. W sumie Jakub miał dwunastu synów i córkę.

w. 245 *Stygiōs ignes* || *ogień stygijskie* – tj. ogień piekielny. Styks to główna rzeka w świecie podziemnym, Hadesie; wypływała z Oceanu. Charon przewoził przez nią dusze do świata zmarłych. Na wody Styksu przysięgali bogowie. Styks nie miał nic wspólnego z ogniem, rzeką Płomieni był bowiem Piryflegetont. Tymczasem podobne określenie spotykamy w pseudosenecjańskiej sztuce, w wierszu anapestycznym, por. *AN.Oct.* 23-24: „illa, illa meis tristis Erinys / thalamis Stygios praetulit ignes”. Ciekawe, że przekazana pod imieniem Seneki *Octavia* jest jedynym lacińskim utworem klasycznym, w którym zwrot *Stygi ignes* został użyty.

w. 252 *multis de milibus unam* – por. *OV.Met.* 1.326: „de tot modo milibus unam”; *Her.* 16,105.

w. 256 *State viri, revoke animos. Nil triste timendum* – por. *VERG.Aen.* 1.202-203: „revoke animos maestumque timorem / mittite”; *OV.Trist.* 2,1,557: „atque utinam revoces animum paulisper ab ira”.

w. 258 *veterum spondent oracula, Christum* – por. w. 40; *Ecloga*, w. 37, 167.

w. 262 *decus immortale* – por. *SIL.Pun.* 14,341: „Vir fuit Isthmiacis decus immortale colonis”.

w. 265 *Heroa* || *Herosa* – zob. *Dialogus*, obj. do w. 43.

w. 266 *famulantis* – por. *STAT.Silv.* 3,3,58: „nec erubuit famulantis fistula Phoebi”; *LUCAN.* 6,362-263: „flumine puro / inrigat Amphrysos famulantis pascua Phoebi”.

ECLOGA DE NATIVITATE DOMINI * EKLOGA O NARODZENIU PAŃSKIM

przed w. 1 *Lacon*, *Tityrus*, *Thyrsis*, *Daphnis et Damon* – imiona sielankowe, teokrytyjskie, przejęte z eklog Wergiliusza: *Tityrus* występuje w ekłodze 1., 5. i 8., *Thyrsis* w 7., *Damon* w 3. i 8., a *Dafnis* w 5., 7. i 8. *Lakon* pojawia się w idylli 5. Teokryta.

w. 3 *somnia vana* – por. *OV.Met.* 11,614: „somnia vana iacent”; *VERG.Aen.* 6,283-4: „quam sedem Somnia vulgo / vana tenere ferunt”; *PROP.* 3.6,31: „si non vana canunt mea somnia”.

w. 7 *per auras* – por. *Ecloga*, w. 21, 69.

w. 9 *sanguine creta Davidis* || *z krwi ... Dawida* – jako autora psalmów i pasterza; zob. *Dialogus*, obj. do w. 56.

w. 12 *complevit lumine terras / clara dies* || *jasny dzień napelnił ziemię ... światłością* – por. *LUCR.* 2,144: „aurora novo... spargit lumine terras”; *VERG.Aen.* 4,584: „prima novo spargebat lumine terras / ... Aurora”; 9,459: *CIC.Aratea* 694: „Aquarius... vestivit lumine terras”; *CIC.* u *AUG.Civ.* 5,8: „pater ipse / Iuppiter auctiferas lustravit lumine terras”.

w. 14 *Camenas* || *wieśniaczych muz* – *Kameny* (od łac. *cano* ‘śpiewać’) to italskie nimfy źródeł, obdarzone darem wieszczym, dające natchnienie poetom, utożsamiane z greckimi muzami. Muzy – 9 córek *Zeusa* i tytaniidy *Mnemosyne* – były opiekunkami sztuki i nauki; każdej przypisywano określoną dziedzinę twórczości. Mużom przewodniczył *Apollo*, a miejscami ich kultu były przeważnie źródła.

w. 17 *hesterno ... L<y>aeo* || *z wczorajszego wina* – *Lyaeus* (‘Oswobodziciel’) to przydomek *Bakchusa*, boga wina. Zob. *Dialogus*, obj. do w. 107, oraz „Aparat krytyczny” *ad loc.*

w. 19n., 23n., 27n., 31n. – śpiew naprzemienny; zob. obj. do w. 33-34.

w. 27 *Solyma* – rzeczownik; zob. *Dialogus*, obj. do w. 16.

w. 31-32 *humiles habitare casas et sordida rura / Te iuvat?* – por. *VERG.Ecl.* 2,28-29: „o tantum libeat mecum tibi sordida rura / atque humilis habitare casas”.

w. 33-34 *cantus / alternasque vices* || *śpiewy na przemian podejmowane* – śpiew amoi baiczny, tj. charakterystyczny dla sielanki agon poetycki, w którym bohaterowie (pasterze) na przemian odśpiewują kolejne strofy lub całe pieśni. Pierwszy śpiewak narzuca temat, a strofa współzawodnika powinna podejmować wątek i być podobnie zbudowana, co strofa poprzednika. Taką formę przybiera pieśń *Tityrusa* i *Tyrsisa* w początkowej partii *Eklogi* (w. 19-20, 23-24, 27-28, 31-32), kontynuowana po dyskusji z *Lakonem* w wersach 105-120. Klasyczną postacią agonu poetyckiego ma końcowa pieśń *Dafnisa*, *Tityrusa*, *Lakona* i *Tyrsisa* (zob. w. 185-216).

w której jezuicki autor wykorzystuje wergiliańskie motywy i schematy budowy strofy. Niekiedy wypowiedzi bohaterów zostały tak skonstruowane, jakby stanowiły pieśń naprzemienną, chociaż w tekście nie ma żadnej wzmianki o śpiewie (zob. w. 158-161).

w. 35 *Quae causa viae? Cui munera fertis?* – por. VERG.*Aen.* 9,376: „State viri: quae causa viae? quive estis in armis?”.

w. 37 *fatidico et rates cecinerunt carmine Christum* – por. niżej w. 167; *Dialogus*, w. 40, 258; por. też OV.*Met.*3.348: „fatidicus rates”.

w. 38 *dictu mirabile* – ciekawą innowacją jest przedstawienie słów w sformułowaniu *mirabile dictu*, często spotykanym u Wergiliusza (por. np. VERG.*Georg.* 2.30; 3.275; *Ecl.* 1.439).

w. 38 (w. 38-39) *Bethlemio ... in antro* || *w Betlejemskiej / grocie* – zob. *Dialogus*, obj. do w. 3. Por. też OV.*Met.* 13.822: „multae pecudes stabulantur in antris”.

w. 44 *si pecora ... hospitet* || *gości u bydła* – bo w stajni, u żłobu przyszedł na świat.

atos || *moich synów* – por. *Ecloga*, w. 6 (w. 5): *Damonis pueri* ‘chłopcy Damona’.

w. 53-54 *Lacydas ... Lyppus, Iotas / ... Stemicon* – imiona pasterskie, niepojawiające się u Wergiliusza. Ale *Stemicon* występuje w eklodze 6. i 7. Kalpurniusza (Titus Calpurnius Siculus, I w. n.e.), a *Lacydas* jest, być może, zniekształconym Lycidasem (teokrytyjski Lykidas; pojawia się w bukolicie 7. i 9. Wergiliusza oraz w eklodze 3. i 6. Kalpurniusza). *Iotas* przez Natońskiego-Okonia zostało chyba odczytane jako *totas*, stąd błędne tłumaczenie: „wszystko” (s. 14). Tymczasem M. Szymański zwrócił uwagę, że jest to prawdopodobnie zniekształcony *Iollas*, pasterz pojawiający się w 3., 4. i 6. sielance Kalpurniusza. W każdym razie *Iotas* w wierszu należy czytać trzygłoskowo.

w. 58 *Non ... avida bibo credulus aure* – por. STAT.*Silv.* 5,2,58: „bibe talia pronis auribus”.

w. 63 *mihi tundit pectora tussis* – por. niżej w. 181-182: por. też VERG.*Aen.* 1,481: „Iliades... tunsae pectora palmis”.

w. 64 *medium bigis nigra nox traiecerat axem* || *Czarna noc ... pół nieba rydwanem przebyła* – noc przemierzająca niebo na rydwanie wyobrażona została chyba na wzór wozu Heliosa, boga-Słońca, który zaprzęgiem cztero- lub siedmiokonnym przemierza niebo w ciągu dnia. Zob. *Dialogus*, obj. do w. 194.

bigis || *rydwanem* – *bigae* to rydwan dwukonny.

w. 70 *Tonantis* || *Gromowładnego* – epitet u Greków – Zeusa, u Rzymian – Jowisza; atrybutem boga był piorun.

w. 79 *Gloria sit super astra Deo* – por.: „Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonae voluntatis” („Chwała na wysokości Bogu, a na ziemi pokój ludziom dobrej woli”, cyt. [za:] *Życie katolickie*, s. 100).

w. 82 *Aurora* || *Jutrzenka* – rzymska bogini świtu, w mitologii greckiej – Eos. Por. *Dialogus*, obj. do w. 129, 130.

Aurora invito succedit Olympo || *Jutrzenka wschodzi wbrew woli nieba* – Świt nadchodzi w środku nocy, rzecz niezgodna z naturą, więc dzieje się to „wbrew woli nieba”. *Olympus* oznacza tu wyjątkowo niebo w sensie fizycznym (por. *VERG.Ecl.* 6,86: „et invito processit Vesper Olympo”). Dotychczas w naszym tekście *Olympus* oznaczał niebo jako boską siedzibę (*Dialogus*, w. 39, 115, 125, 185, 187, 192; *Ecloga*, w. 112); por. *Dialogus*, obj. do w. 39.

w. 85 *meritis Regem donis cumulare* – por. *VERG.Aen.* 5,532: „Aeneas... Accesten muneribus cumulat magnis”.

w. 86 *Certis ... signis* || *danym znakom* – dosł. ‘pewnym, niezawodnym, oczywistym’ znakom.

w. 92 *in Bethlemio stabulo ... et antro* || *w Betlejemskiej stajni i grocie* – zob. *Dialogus*, obj. do w. 3; por. *Dialogus*, w. 164.

w. 93 *ovium ... magistris* || *pasterzom owiec* – por. *VERG.Ecl.* 2,33: „Pan curat ovis oviumque magistros”.

w. 97 (w. 98) *Isacidae gentis* || *rodu Izaaka* – Izaak, syn Abrahama i Sary, mąż Rebeki, ojciec Jakuba i Ezawa. Na żądanie Boga, który chciał wypróbować wierność i posłuszeństwo Abrahama, miał być złożony przez ojca w krwawej ofierze na górze Moria, lecz w ostatniej chwili anioł wysłany przez Boga uratował go przed śmiercią. Tu: protoplasta rodu Jezusa.

w. 97 *columenque decusque* – por. *HOR.Carm.* 2,17,4-3: „Maecenas, mearum / grande decus columenque rerum”.

w. 98 *brevis est via* – por. identyczne sformułowanie w *VERG.Ecl.* 9,23: „Tityre, dum redeo (brevis est via), pasce capellas”. Por. też *Ecloga*, w. 152.

w. 105-120 – śpiew naprzemienny; zob. obj. do w. 33-34.

w. 105-108 – aluzja do 4. eklogi; por. *VERG.Ecl.* 4,5-7 (tu i dalej miejsca charakterystyczne wyróżniono tłustym drukiem):

magnus ab integro saeculorum nascitur ordo.
Iam redit et **Virgo**, redeunt Saturnia regna:
iam **nova progenies caelo demittitur alto.**

Wielki szereg stuleci rodzi się teraz od nowa.
Już powraca Dziewica, wraca królestwo Saturna
I z wysokiego nieba nowy zstępuje potomek.

(przel. Z. Kubiak)

w. 107-108 – por. *Dialogus*, w. 14.

w. 109 *Ferrea iam cessat mundo, gens aurea surgit* || *Żelazne pokolenie ustępuje ze świata, podnosi się złote* – aluzja do starożytnego mitu o trzech wiekach ludzkości. U Owidiusza jednak pierwszym był wiek złoty, potem przyszedł srebrny i żelazny (por. *OV.Met.* 1,4nn.). Natomiast w 4. eklodze Wergiliusza – uważanej dawniej za

pogańskie prorocstwo narodzenia Chrystusa – z narodzeniem chłopca nastaje nowy wiek, wiek złoty (por. VERG.*Ecl.* 4,8-9: „ferrea primum / desinet ac toto surget gens aurea mundo”).

w. 112 *Olympe* || *na Olimp* – zob. *Dialogus*, obj. do w. 39.

w. 113-114 – Dziecię zwycięża ostatki zbrodni, rodzi się dla przemiany świata; por. VERG.*Ecl.* 4,13-14:

Te duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,
inrita perpetua solvent formidine terras.

Za twoich rządów, cokolwiek zostało z naszej zbrodni,
Będzie zmasane, krainy wyzwolą się z trwogi odwiecznej.

(przel. Z. Kubiak)

Por. Hbr 2,14: „ut per mortem destrueret eum, qui habet mortis imperium, id est diabolus” (Wujek: „aby przez śmierć zepsował tego, który miał władzę śmierci, to jest diabła”).

w. 113 *Averni* || *Awernu* – zob. *Dialogus*, obj. do w. 127.

w. 114 *mortis* ... *fatalia tela retundet* || *zniszczy niechybne pociski śmierci* – dosł. ‘stępi’; por. CIC.*Dom.* 63: „in me omnia, quae ego quondam retuderam, coniu-rationis nefaria tela adhaeserunt”; OV.*Am.* 2,9,13: „quid iuvat in nudis hamata retundere tela ossibus?”.

w. 115 *scelus infectum monumentaque Adami* || *zbrodnię niepopelnioną, pamiątkę po Adamie* – tj. grzech pierworodny, którego człowiek nie popelnil, ale jest nim skalany, ponieważ popelnil go Adam.

w. 116 *<se>que pius patefactis inseret astris* || *i, nieskalany, wzniesie się między rozsypane po niebie gwiazdy* – według mitologii greckiej niektórzy herosi (zob. *Dialogus*, obj. do w. 43) zostali przyjęci przez Zeusa na Olimp, czyli stali się bogami, i uzyskali swoje miejsce na niebie w postaci gwiazdy (np. Kastor i Polluks). Chrystus jest w *Dialogu* i *Eklodze* nazywany Herosem. Zob. „Aparat krytyczny” *ad loc.*

pius || *nieskalany* – dosł. ‘pobożny, święty’. Tu: bez grzechu pierworodnego.

w. 117, 119 *Davidis pignora* || *potomka Dawida* – dosł. ‘zastaw Dawida, zastaw z krwi Dawida’. Chrystus jest rękojmią, dowodem miłości Boga do ludzi; jest zastawem, gdyż ma zostać ludziom odebrany, ma wrócić do nieba. Pochodzi z rodu Dawida, z Betlejem (por. Mt 1,1; 2,6; J 7,42).

w. 118 *ad sidera* – por. VERG.*Ecl.* 9,29; HOR.*Carm.* 1,1,36; OV.*Met.* 1,180.

w. 119 *Isacidae* ... *gentes* || *potomkowie Izaaka* – dosł. ‘plemiona Izaaka’.

w. 120 *sua dona* || *swe dary* – właśc. ‘jego dary’, ‘dary dla niego’.

w. 122-151 – następuje przedstawienie i opisanie darów pasterzy dla Chrystusa i Maryi. U Wergiliusza sama ziemia przynosi dary cudownemu dziecięciu; por. VERG.*Ecl.* 4,18-25:

At tibi prima, puer, nullo munuscula cultu
errantis hederas passim cum baccare tellus
mixtaque ridenti colocasia fundet acantho.
Ipsae lacte domum referent distenta capellae
ubera, nec magnos metuent armenta leones;
ipsa tibi blandos fundent cunabula flores.
Occidet et serpens, et fallax herba veneni
occidet; Assyrium vulgo nascetur amomum.

A tobie, dziecie, pierwsze bez uprawy podarki
Rozsypie ziemia dokoła: wijący się bluszcz, naparstnicę
I z uśmiechniętym akantem splecione nenufary.
Kozy z obfitym mlekiem same będą do domu
Wracać ani się kiedy wielkich lwów owce przelękną.
Z samej kołycki wzejdą błogie dla ciebie kwiaty.
A wąż przepadnie, zdradzieckie ziele trucizny przepadnie,
I asyryjski balsam oto powszędę się rodzi.

(przel. Z. Kubiak)

w. 129 *agnellum* || *baranka* – baranek jest figurą i symbolem Chrystusa.

w. 137 *mitia poma* – por. VERG.*Ecl.* 1,80: „sunt nobis mitia poma”.

w. 138 *Hyblaeaque mell<a>* || *miody hyblejskie* – Hybla (Hyble), góra na wschodnim wybrzeżu Sycylii, słynąca ze słodkich kwiatów, tymianku i pszczoł. O pszczołach hyblejskich por. VERG.*Ecl.* 1,54; OV.*Trist.* 5,6,38; *Ars* 2,517; 3,150; zob. też „Aparat krytyczny” *ad loc.*

w. 140-144 – motyw darowania kubków został zaczerpnięty z 3. eklogi Wergiliusza (jest to nawiązanie do antycznej tradycji opisów dzieł sztuki); por. VERG.*Ecl.* 3,36-47:

MENALCAS

Insanire libet quoniam tibi, pocula ponam
fagina, caelatum divini opus Alcimedontis,
lenta quibus torno facili superaddita vitis
diffusus hederas vestit pallente corymbos.
In medio duo signa, Conon et – quis fuit alter,
descripsit radio totum qui gentibus orbem,
tempora quae messor, quae curvus arator haberet?
Necdum illis labra admovi, sed condita servo.

DAMOETAS

Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit
 et molli circum est ansas amplexus acantho.
 Orpheaque in medio posuit silvasque sequentis:
 necdum illis labra admovi. sed condita servo.

MENALKAS

Skoroś zglupiał: bukowych dam pucharów parę.
 One Alcymedonta zaś stanowią dzieło.
 To jego dluto winną latorośl wycięło
 Ku ozdobie i grona, i bluszczu pęd długi:
 Pośrodku dwie postaci: Konon i ten drugi,
 Który niebo rozmierzył dla pożytku ludzi:
 Stąd żniwiarz, oracz w porze właściwej się trzodzi.
 Jeszczem wargą ich nie tknął, trzymam je schowane.

DAMETAS

I ja mam dwa przez niego również wykonane:
 Giętki oset oplata tych pucharów ucha;
 W środku – Orfeusz oraz bór, który go słucha.
 Jeszczem wargą ich nie tknął, trzymam je schowane.

(przel. J. Sękowski)

W chrześcijańskiej *Eklodze* kubki zostały symbolicznie związane z Dawidem, Mesjaszem i rodem Jezusa. Powiązanie kubków z Dawidem dokonuje się chyba poprzez Psalm 22(23), gdzie pełny kielich w czasie uczty jest symbolem opieki Boga (stąd w. 141: „kubki Dawida”): Ps 22(23).5: „Parasti in conspectu meo mensam. adversus eos, qui tribulant me. Impinguasti in oleo caput meum: et calix meus inebrians quam praeclarus est!” (Wujek: „Nagotowałeś przed oczyma memi stół. naprzeciwko tym, którzy mię trapią. Utluszciliś olejkiem głowę moją, a kielich mój upojający jak kosztowny jest!”). Powiązanie naczyń z Mesjaszem i genealogią Chrystusa zawdzięczamy symbolicznym motywom ornamentacyjnym: deszcz spadający na runo oraz drzewo Jessego (zob. obj. następne).

w. 141 *pastoris ... Davidis* || *pasterza Dawida* – zanim został królem, Dawid pasał owce: jako dziecko u swego ojca Jessego, a nawet później, już podczas pobytu u króla Saula (1Sm 16,11; 17,15). Zob. także *Dialogus*, obj. do w. 56.

w. 142 *in vellus tacitus delabitur imber* || *na runo spada cichy deszcz* – w Psalmie Mesjasz jest porównany do deszczu spadającego na runo (71(72).6): „Descendet sicut pluvia in vellus: et sicut stillicidia stillantia super terram” (Wujek: „Znieście jako deszcz na runo, a jako krople na ziemię kapiące”). Johann Huizinga okreś-

la runo z Psalmu 72 jako „runo Dawida” (*Jesień średniowiecza*, Warszawa 1992, s. 113).

Najbardziej znane runo w Biblii to runo Gedeona (Sdz 6,37-40). Nie ma ono jednak z naszym miejscem nic wspólnego; niewątpliwie chodzi tu o runo z Psalmu Dawidowego.

w. 143 *virga ... lesse* || *gałązka Jessego* – Jesse był ojcem króla Dawida, antenatem królewskiego rodu Judy. Częstym motywem ikonograficznym (zwłaszcza w średniowiecznej sztuce witraży) było drzewo Jessego z portretami królewskich potomków – od Dawida po Maryję i Jezusa – zamiast liści: ze spoczywającego na ziemi Jessego wyrasta lodyga lub pień drzewa o gałęziach zakończonych wizerunkami królów żydowskich – przodków Chrystusa, na wierzchołku zaś umieszczano Maryję z Dzieciątkiem. Określenie *virga lesse* (‘gałązka, różdżka Jessego’) pochodzi z Izajasza (Iz 11,1): „Et egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice eius ascendet” (Wujek: „I wynidzie Różdżka z korzenia Jessego a Kwiat z korzenia jego wyrośnie”).

w. 144 *apio intextus ... acanthus* || *akant przetykany opichem* – akant, zob. *Dialogus*, obj. do w. 220; *opich* – (*apium graveolens* L.), seler, roślina, której liści używano do splatania wieńców i która podobnie jak akant była wykorzystywana w sztuce jako motyw dekoracyjny.

w. 145 *Damoetas* || *Dametas* – imię sielankowe, pojawia się w 6. idylli Teokryta.

w. 152 *Alcime, dum redeo (brevis est via), pascuo serva* – por. *VERG.Ecl.* 9,23: „Tityre, dum redeo (brevis est via). pasce capellas”; por też *Ecloga*, w. 98.

w. 154 *muza* – tu: śpiew.

w. 158-161 – wiersze skonstruowane jak pieśń naprzemienna; zob. obj. do w. 33-34.

w. 167-168 *vatum carmine Christum / ... cecinere* – por. w. 37; *Dialogus*, w. 40, 258.

w. 168 *bis mille ... toti<e>s cecinere per annos* || *tylękroć w ciągu dwóch tysięcy lat / ... głosili* – por. kolędę „Wśród nocnej ciszy”: „Chryste ... cztery tysiące lat wyglądany. / Na Ciebie króle, prorocy / Czekali ...”.

w. 179 *Alterno ... carmine* || *w pieśni naprzemiennej* – zob. obj. do w. 33-34.

w. 181-182 *<t>ussis mihi quassa fatigat / pectora* – por. w. 63.

w. 184 *nostras ... musas* || *naszych muz* – tu: naszego śpiewu.

w. 185-220 – agon poetycki: zob. obj. do w. 33-34.

w. 185-192 – pierwsze dwie strofy naśladują 7. eklogę Wergiliusza; por. *VERG.Ecl.* 7,37-48:

CORYDON

Nerine Galatea, thymo mihi **dulcior** Hyblae,
candidior cynnis, heder a **formosior** alba,
 cum primum pasti repetent praesepia tauri,
 si qua tui Corydonis habet te cura. **venito**.

THYRSIS

Immo ego Sardoniis videar tibi **amarior herbis**,
horridior rusco, proiecta **vilior** alga,
 si mihi non haec lux toto iam longior anno est,
ite domum pasti. si quis pudor, ite iuveni.

KORYDON

Morska Galatejo, słodsza mi nad hylejski
 Tymianek. bielsza niż labędź, niż jasny bluszcz cudniejsza!
 W porze, gdy trzoda z pastwiska do obory powraca,
 Jeśli choć trochę o twego dbasz Korydona, przyjdź do mnie!

TYRSIS

Wydalbym ci się bardziej gorzki niż ziola sardyńskie.
 Sroższy niż ciernie, nędzniejszy niż zielsko wypłute z morza.
 Gdyby się mi ten dzionek markotniej niż rok nie dłużył.
 Wstyďte się, ciolki! Już dosyć paszy! Chodźcie do domu!

(przel. Z. Kubiak)

w. 185 *Christule* || *Chrystusiku* – zdrobnienie podobne do tych, jakie znajdujemy u Pontana (np. w wyborze utworów zamieszczonym w *Aneksie* do wydania Stanisława Grochowskiego; zob. GROCHOWSKI, s. 111-122). W *Dialogu* i *Eklodze* nie spotykamy jednak takiego nagromadzenia zdrobnień i nie odbiegają one od norm użycia u pisarzy klasycznych (np. *capella*, *fabella*, *haedillum*, *munuscula*, *sacculus*).

w. 187 *Phoebo* || *Febo* – Feb (gr. *Phójbos*) ‘Promienny, Świetlisty’, epitet Apollina jako boga słońca. Tu: Apollo.

w. 187 *fulvo pretiosior auro* – por. *OV.Met.* 1,115: „argentea proles auro deterior, fulvo pretiosior aere”; *VERG.Aen.* 7,279: „equi fulvum mandunt sub dentibus aurum”.

w. 188 *Solymasque arces* || *Jerozolimę* – zob. *Dialogus*, w. 94.

w. 189 *Stygie* || *stygijski* – zob. *Dialogus*, obj. do w. 245.

w. 189 *Tartarea*, *Stygie anguis*, *amarior herba* – por. *OV.Ib.* 185: „Altera Tartareis sectos dabit anguibus artus”; *Met.* 1,632: „frondibus arboreis et amara pascitur herba”.

Tartarea || *Tartaru* – Tartar to najniższa, mroczna część podziemnego świata, miejsce najcięższych kar, siedziba Eryunii, przeciwieństwo Elizjum (por. *Dialogus*, obj. do w. 159-161).

w. 190 *nigrior Illyrica pice* || *czarniejszy od iliryjskiej smoly* – tj. od smoly z Ilirii, krainy w północno-zachodniej części Półwyspu Bałkańskiego. Por. *OV.Pont.*

4.14,45: „Illyrica si iam pice nigrior essem”; *Ars* 2,658: „Nigrior Illyrica cui pice sanguis erit”.

w. 194 *innumeris ditatur manibus Orcus* || *w niezliczone cienie wzbogaca się Orkus* – Many to dusze zmarłych, cienie; Orkus – to w rzymskich wierzeniach ludowych demon śmierci, również nazwa krainy zmarłych. Por. też w. 196.

w. 201-208 – dwie kolejne strofy naśladują Wergiliusza: por. *VERG.Ecl.* 3,80-83:

DAMOETAS

Triste lupus stabulis, maturis frugibus imbres,
arboribus venti, nobis Amaryllidis irae.

MENALCAS

Dulce satis umor, **depulsis arbutus haedis**,
lenta salix feto pecori, mihi solus Amyntas.

DAMETAS

Boi się bydło wilka, plon dżdzu, wichru drzewa;
Ja – gdy Amaryllida na mnie się pogniewa.

MENALKAS

Słodkie deszcze zasiewom, kozłętom jeżyny,
Wierzbina bydłu, mnie zaś Amyntas – jedyny.

(przel. J. Sękowski)

w. 206 *arbutus* || *jeżyna* – *Arbutus unedo* L.

depulsis ... haedis – por. *VARRO Rust.* 2,4,16: „cum porci depulsi sunt a mamma”.

w. 209-216 – dwie kolejne strofy naśladują Wergiliusza: por. *VERG.Ecl.* 1,59-63:

TITYRUS

Ante leves ergo pascentur in aethere cervi
et freta destituent nudos in litore piscis,
ante pererratis amborum finibus exsul
aut Ararim Parthus bibet aut Germania Tigrim,
quam nostro illius labatur pectore vultus.

TYTYRUS

Rychlej się więc jelenie zacząć paść na chmurach, a morze
 Rzuci swoje ryby na piasek brzegu,
 Rychlej narody krajami zamieniają się i Partowie
 Będą pić wodę Araru, a Germanowie Tygru,
 Niż obraz tego młodzieńca zniknie z mojego serca.

(przel. Z. Kubiak)

w. 213 *lupus servabit oves* – por. Iz 11.6: „Habitabit lupus cum agno”; 65.25: „Lupus et agnus pascentur simul”.

w. 217 *cedros* || *cedry* – cedr libański, gatunek długowiecznych drzew z rodziny sosnowatych, wysokości 25-40 m, pochodzący z gór Libanu w Syrii oraz z gór Taurus i Antytaurus w Azji Mniejszej; często wymieniany w Biblii.

w. 217 *thu<nn>os* || *tuńczyki* – ryby pożądane w starożytności; polowano na nie, sporządzano z nich potrawy i wykorzystywano jako składnik lekarstw, mikstur i maści. Zob. „Aparat krytyczny” *ad loc.*

w. 224-226 *o terque quaterque beatos, / quis Christi ... diva ora tueri / contigit* – por. VERG. *Aen.* 1,94-96: „o terque quaterque beati, / quis ante ora patrum Troiae sub moenibus altis / contigit oppetere!”.

w. 227 *fasces* || *rózgi* – zob. *Dialogus*. obj. do w. 63.

w. 229 *summa meae cernuntur culmina villae* – por. VERG. *Ecl.* 1,82-83: „Et iam summa procul villarum culmina fumant / maioresque cadunt altis de montibus umbrae”. Cytat z zakończenia wiersza Wergiliusza stanowi wskazówkę, że i nasza *Ekloga* ma się ku końcowi; zob. też w. 231.

w. 231-232 *sunt dulcia poma, / est <pressi> atque novi simul ingens copia lactis* – wiersze wzorowane na Wergiliuszu, por. VERG. *Ecl.* 1,80-81: „sunt nobis mitia poma, / castaneae molles et pressi copia lactis”. Por. też w. 137.

ZESTAWIENIE WERSYFIKACYJNE

DIALOGUS IN NATALI DOMINI

Prolog (w. 1-29)

senar jambiczny

$\bar{u} \acute{u} \bar{u} \acute{u} \bar{u} | \acute{u} \bar{u} \acute{u} \bar{u} \acute{u} \bar{u}$

Partie dialogowe (w. 31-185, 218-222, 246-270)

heksametr daktyliczny

$\acute{u} \bar{u} \bar{u} \acute{u} \bar{u} \bar{u} \acute{u} \bar{u} \bar{u} \acute{u} \bar{u} \bar{u} \acute{u} \bar{u} \bar{u} \acute{u} \bar{u} \bar{u}$

Pieśń Anioła (w. 186-217)

zmodyfikowana strofa saficka

1 wers }
2 wers } wiersz saficki mniejszy (jedenastozgłoskowiec)
3 wers }
4 wers (refren)   heksametr daktyliczny

$\acute{u} \bar{u} \acute{u} \bar{u} \bar{u} | \bar{u} \bar{u} \acute{u} \bar{u} \acute{u} \bar{u}$

$\acute{u} \bar{u} \acute{u} \bar{u} \bar{u} | \bar{u} \bar{u} \acute{u} \bar{u} \acute{u} \bar{u}$

$\acute{u} \bar{u} \acute{u} \bar{u} \bar{u} | \bar{u} \bar{u} \acute{u} \bar{u} \acute{u} \bar{u}$

$\acute{u} \bar{u} \bar{u} \acute{u} \bar{u} \bar{u} \acute{u} \bar{u} \bar{u} \acute{u} \bar{u} \bar{u} \acute{u} \bar{u} \bar{u}$

Chór Ojców (w. 225-228, 229-233, 234-245)

(strofy cztero- lub pięciowersowe)

dymetr anapestyczny

klasyczna postać

$\bar{u} \bar{u} \acute{u} \bar{u} \bar{u} \acute{u} \bar{u} \bar{u} \acute{u} \bar{u} \bar{u} \acute{u} \bar{u} \bar{u}$

rozbiór metryczny całej pieśni Chóru Ojców (*Dialogus*, w. 225-245)

225

— úú | úú —' | — úú | — ú
Nascere. | Solymae | gloria | gentis,

— úú | úú —' | — —' | úú —'
nascere, | generis | spes u | na Tui.

— úú | — —' | — —' | úú —'
Omnia | caeca | sub noc | te iacent,

— —' | — —' | — úú | — ú
dum tu | reddas, | Phosphore, | lucem.

— —' | úú —' | — —' | úú —'
lam lin | que domum | molli | que toro,

230

úú —' | — —' | — úú | — ú
Pater o | patrum. | surge, Tu | orum.

— —' | úú —' | — —' | úú —'
En tem | pus adest, | quo rast | ra manu

— úú | — —' | — —' | úú —'
ferrea | ver<t>as | proli | que Tuae

— —' | — —' | — —' | úú —'
victum | vultu | sudant | <e>pares.

— úú | — —' | — —' | úúú
Stipite | nixus | nudus | que pedem

235

úú —' | — —' | — —' | úú —'
vada lord | anis | trana | bis inops

úú —' | úú —' | — úú | — ú —'
humilis | que domo | pastor in | exera

$\cup\cup \acute{\quad} | \text{---} \acute{\quad} | \text{---} \acute{\quad} | \cup\cup \acute{\quad}$
 soceri | pasces | immi | tis oves.

$\text{---} \acute{\quad} | \cup\cup \acute{\quad} | \text{---} \acute{\cup\cup} | \text{---} \acute{\quad}$
 Sed cum | patriae | regna re | vises,

$\text{---} \acute{\quad} | \cup\cup \acute{\quad} | \text{---} \acute{\cup\cup} | \text{---} \acute{\quad}$
 dives | pecoris, | dives et | auri,

240

$\text{---} \acute{\quad} | \text{---} \acute{\quad} | \text{---} \acute{\cup\cup} | \text{---} \acute{\cup}$
 imple | bis mag | nam patris | aulam

$\cup\cup \acute{\quad} | \text{---} \acute{\quad} | \text{---} \acute{\cup\cup} | \text{---} \acute{\cup}$
 geminae | laeta | prole pa | rentis.

$\text{---} \acute{\quad} | \cup\cup \acute{\quad} | \text{---} \acute{\quad} | \text{---} \acute{\cup}$
 lam nec | stipulam | nec Tu | faenum,

$\text{---} \acute{\quad} | \cup\cup \acute{\quad} | \text{---} \acute{\cup\cup} | \text{---} \acute{\quad}$
 summi o | suboles | Principis, | horre.

$\text{---} \acute{\cup\cup} | \text{---} \acute{\quad} | \cup\cup \acute{\quad} | \cup\cup \acute{\quad}$
 Quin age, | faeno | stipula | que levi

245

$\cup\cup \acute{\quad} | \text{---} \acute{\quad} | \text{---} \acute{\quad} | \cup\cup \acute{\quad}$
 Stygios | ignes | exstin | gue Tuis.

ECLOGA DE NATIVITATE DOMINI

Cały tekst (w. 1-240)

heksametr daktyliczny

$\acute{\quad} \overline{\cup\cup} \acute{\quad} \overline{\cup\cup} \acute{\quad} \overline{\cup\cup} \acute{\quad} \overline{\cup\cup} \acute{\quad} \cup\cup \acute{\quad} \underline{\cup}$

Miary wierszowe obu utworów wzorowane są na dziełach klasyków łacińskich. Prolog *Dialogu*, podobnie jak w sztukach Plauta, Terencjusza czy Seneki, napisany został w jambach. W partiach dialogowych natomiast tradycyjne w tym miejscu jamby lub trocheje zostały zastąpione heksametrem – wierszem powszechniej zna-

nym i częściej używanym, a zatem łatwiejszym do naśladowania. Przymuszczałnie nie bez wpływu na wybór tego metrum pozostawała tematyka i sielankowa sceneria sztuki. Z kolei pieśń Anioła i Chór Ojców, odpowiedniki kwestii chóru w sztukach antycznych, mają formę anapestów oraz strof lirycznych wzorowanych na metrach horacjańskich; takimi miarami wierszowymi posługiwał się w tragediach Seneka.

Dymetr anapestyczny Chóru Ojców w *Dialogu* (w. 225-245) został zbudowany, podobnie jak u Seneki, według zasady monometrycznej, tzn. każde metrum kończy się z końcem wyrazu (z wyjątkiem w. 240). Większość stóp nie zachowuje klasycznej postaci anapestu, lecz ulega rozwiązaniu w daktył (— ∪) lub spondej (— —). O tym, że są to jednak anapesty, informuje wskazówka w rękopisie: *Anapaestici*, a przekonuje metryczny rozbiór wiersza. Wszystkie pięć strofok Pieśni Ojców w sposób satysfakcjonujący poddaje się takiemu rozbiorowi¹. Nie miał więc racji Jan Okoń, pisząc, że są to daktyle (Natoński-Okoń, s. 8). Jeśli w wierszu występują daktyle (— ∪) i anapesty (∪ ∪ —), nie może to być metrum daktyliczne. Daktył bowiem nie ulega rozwiązaniu w anapest, podczas gdy anapest w metrum anapestycznym może rozwiązać się w daktył (z akcentem na pierwszej sylabie pochodzącej z rozwiązania).

W pieśni Anioła (w. 186-217) zastosowano zmodyfikowaną strofę saficką mniejszą, wprowadzając po trzech jedenastozgłoskowcach safickich heksametr daktyliczny zamiast wiersza adonijskiego (— ∪ ∪ — ∪). Użycie strofy safickiej w lirycznej partii utworu zgodne jest z kanonem klasycznym, zaś innowacyjne zastosowanie heksametru w czwartym wersie zmienia strukturę strofy, zwłaszcza że wiersz ten powtarza się jako refren pieśni.

Budowa zastosowanych w *Dialogu* i *Eklodze* miar metrycznych – heksametru daktylicznego, senaru jambicznego, dymetru anapestycznego i wierszy safickich – nie odbiega od wzorów klasycznych. Poprawnie zachowany został starożytny łożas wyrazów łacińskich, pomimo że w XVI w. od dawna już nie różnicowano w wymowie zgłosek długich i krótkich. Nieliczne błędy metryczne, jakie napotykamy przy lekturze obu utworów, są przeważnie śladami zepsucia tekstu przez kopistę².

Zakres i sposób użycia miar metrycznych jest w zasadzie zgodny z normami klasycznymi: odstępstwem było jedynie użycie heksametru zamiast jambów w partiach dialogowych oraz innowacje w strofoc safickiej.

Cała *Ekloga* została napisana heksametrem daktylicznym, tradycyjną miarą wierszową sielanki (np. eklog Wergiliusza).

¹ Jedynie wers 233 wymaga korekty. zob. „Aparat krytyczny”. Na końcu wersu 236 jest kretyk zamiast anapestu.

² Tylko forma *Davidis* (z krótkim *a*) została dostosowana do metrum (*Ecloga*, w. 9, 111, 141). Natomiast wyrazy pochodzenia greckiego *allophylos*, *allophylo* zostały w heksametrze potraktowane tak, jakby były krótkie, podczas gdy po grecku jest długie (*Dialogus*, w. 47, 104).

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie do lektury.....	5
DIALOGUS IN NATALI DOMINI * DIALOG NA NARODZENIE PANA.....	13
ECLOGA DE NATIVITATE DOMINI * EKLOGA O NARODZENIU PAŃSKIM	41
Komentarze	67
Komentarz edytorski	69
I. Wykaz znaków i skrótów przyjętych w edycji	69
II. Opis źródeł	71
III. Zasady transkrypcji	72
IV. Aparat krytyczny	74
Objaśnienia	81
Zestawienie wersyfikacyjne	105

BIBLIOTEKA PISARZY STAROPOLSKICH

ukazały się:

HIERONIM MORSZTYN, *Światowa Rozkosz*
wydał Adam Karpiński
tom 1

KASPER TWARDOWSKI, *Pochodnia Miłości Bożej*
wydał Krzysztof Mrowcewicz
tom 2

KASPER MIASKOWSKI, *Zbiór rymów*
wydała Alina Nowicka-Jeżowa
tom 3

WACŁAW POTOCKI, *Muza polska*
wydał Adam Karpiński
tom 4

SEBASTIAN GRABOWIECKI, *Rymy duchowne*
wydał Krzysztof Mrowcewicz
tom 5

SEBASTIAN FABIAN KLONOWIC, *Roxolania * Roksolania*
wydał i przełożył Mieczysław Mejor
tom 6

KASPER TWARDOWSKI, *Lekcje Kupidynowe*
wydał Radosław Grześkowiak
tom 7

STANISŁAW GROCHOWSKI, *Wirydarz*
wydała Justyna Dąbkowska
tom 8

ALEKSANDER TEODOR LACKI, *Pobożne pragnienia*
wydał Krzysztof Mrowcewicz
tom 9

MIKOŁAJ KOCHANOWSKI, *Rotule*
wydał Adam Karpiński
tom 10

KASPER TWARDOWSKI, *Łódź młodzi z nawalności do brzegu płynąca*
wydał Radosław Grześkowiak
tom 11

JAN ŻABCZYC, *Symfonije anielskie*
wydał Adam Karpiński
tom 12

SZYMON ZIMOROWIC, *Roksolanki*
wydał Radosław Grześkowiak
tom 13

ANDRZEJ MAKSYMILIAN FREDRO, *Monita politico-moralia * Przestrogi*
wydały Ewa Jolanta Głębička i Estera Lasocińska
tom 14

ERAZM OTWINOWSKI, *Pisma poetyckie*
wydał Piotr Wilczek
tom 15

P. CORNEILLE * J.A. MORSZTYN, *Cyd albo Roderyk*
wydali Adam Karpiński i Adam Stepnowski
tom 16

SAMUEL TWARDOWSKI, *Przeważna legacja Krzysztofa Zbaraskiego*
wydał Roman Krzywy
tom 17

G.M. VERDIZZOTTI * M. BŁAŻEWSKI, *Setnik przypowieści ucieśnych*
wydał Jan Ślaski
tom 18

ADAM KORCZYŃSKI, *Wizerunek zlocistej przyjaźni zdrady*
wydał Radosław Grześkowiak
tom 19

HIERONIM MORSZTYN, *Filomachija*
wydał Radosław Grześkowiak
tom 20

Dialogus in Natali Domini * Dialog na Narodzenie Pańskie
wydała Joanna Ziabicka
tom 21

w przygotowaniu:

ADRIAN WIESZCZYCKI, *Utworthy poetyckie*
w opracowaniu Anny Gurowskiej

MIKOŁAJ SĘP SZARZYŃSKI, *Poezje zebrane*
w opracowaniu Radosława Grześkowiaka, Adama Karpińskiego
i Krzysztofa Mrowcewicza

SZYMON STAROWOLSKI, *De claris oratoribus Sarmatiae **
O sławnych mówcach Sarmacji
w opracowaniu i przekładzie Ewy Jolanty Głębińskiej

Sowiżrzał krotochwilny i śmieszny
w opracowaniu Radosława Grześkowiaka i Edmunda Kizika

SAMUEL TWARDOWSKI, *Pałac Leszczyński*
w opracowaniu Romana Krzywego

KLEMENS BOLESŁAWIUSZ, *Przeraźliwe echo trąby ostatecznej*
w opracowaniu Jacka Sokolskiego

JAN GAWIŃSKI, *Dworzanki albo epigrammata polskie*
w opracowaniu Jacka Gładziewskiego

JAN DYMISTR SOLIKOWSKI, *Facies perturbatae... Reipublicae **
Sen na jawie albo widowisko... uciemnionej Rzeczypospolitej
w opracowaniu Ariadny Masłowskiej-Nowak

SZYMON SZYMONOWIC, *Listy*
w opracowaniu Ewy Jolanty Głębińskiej

WACŁAW POTOCKI, *Pieśni*
w opracowaniu Mirosławy Hanusiewicz i Adama Karpińskiego

ABRAHAM ROŻNIATOWSKI, *Pamiętka krwawej ofiary Pana Zbawiciela naszego*
w opracowaniu Janusza S. Gruchaly

FROWINUS, *Antigameratus*
w opracowaniu i przekładzie Mieczysława Mejora

DANIEL NABOROWSKI, *Poezje zebrane*
w opracowaniu Krzysztofa Mrowcewicza i Radosława Grześkowiaka